

TARTU ÜLIKOOL
ÕIGUSTEADUSKOND
Eraõiguse osakond

Kaisa Rebane

**VÄHEMUSRAHVUSTE ÕIGUSTE KOHTULIK KAITSE
RIIGIKOHTU ADMINISTRATIIVOSAKONNA PRAKTIKAS 1920–1940**

Magistritöö

Juhendaja
professor *dr. iur.* Marju Luts-Sootak

Tartu
2019

SISUKORD	
SISSEJUHATUS	3
1 RAHVUSE MÄÄRAMINE.....	14
1.1 Normatiivne alus.....	14
1.2 Riigikohtu praktika individuaalse rahvusemääramise asjades	20
1.3 Riigikohtu praktika kollektiivse rahvusemääramise asjades.....	31
2 HARIDUS	39
2.1 Õppe- ja asjaajamisekeel	39
2.1.1 Normatiivne alus	39
2.1.2 Riigikohtu praktika õppe- ja asjaajamisekeelega seonduvates asjades.....	44
2.2 Koolide ülalpidamine, koolivõrk ning koolide üle teostatav järelevalve	46
2.2.1. Normatiivne alus koolide ülalpidamise ja koolivõrgu moodustamise osas	46
2.2.2. Riigikohtu praktika koolide ülalpidamise ja koolivõrgu asjades	55
2.2.3. Normatiivne alus koolide üle teostatava järelevalve osas.....	61
2.2.4. Riigikohtu praktika koolide üle teostatava järelevalve asjades.....	64
2.3 Laste kooli paigutamine	66
2.3.1 Normatiivne alus	66
2.3.2 Riigikohtu praktika laste kooli paigutamise asjades	74
2.4 Nõuded õpetajatele	79
2.4.1 Normatiivne alus	79
2.4.2 Riigikohtu praktika õpetajaid puudutavates asjades	82
KOKKUVÕTE	87
JUDICIAL PROTECTION OF MINORITY RIGHTS IN THE PRACTICE OF THE ADMINISTRATIVE DEPARTMENT OF THE SUPREME COURT OF ESTONIA IN 1920–1940. Summary	93
LÜHENDID	98
KASUTATUD ALLIKAD.....	99
Kasutatud kirjandus.....	99
Kasutatud arhiivmaterjalid.....	101
Kasutatud kohtupraktika.....	102
Kasutatud õigusaktid	103
Asutava Kogu ja Riigikogu protokollid, Rahvuskogu stenogrammid	105
LISAD	106
Lisa 1. Kohtuasjade jaotus valdkondade kaupa	106
Lisa 2. Kohtulahendite arv aastate lõikes	107
Lisa 3. Vähemusrahvuste kohtuasjade advokaadid.....	108

SISSEJUHATUS

Vähemusrahvusena mõistetakse riigi territooriumil põliselt elavate isikute rühma, kes on selle riigi kodanikud ning erinevad riigi enamusrahvusest etnilise kuuluvuse, usu, keele või kultuurilise omapära poolest. Sedasama tähendab ka rahvusvähemus.¹ Üldises keelepruugis mõistetakse vähemusrahvusena mingit kindlate rahvuslike juurtega, väljaspool oma rahvusriiki elavat inimgruppi, kes ise või kelle esivanemad on lahkunud oma maalt pikka aega tagasi ja peavad oma praegust elukohta koduks. Selline vähemuse liik võib tekkida poliitiliste sündmuste tõttu, sealhulgas piiride muutmise riikide vahel.² Vähemusrahvuste õigusi käsitletud esimesed Eesti Vabariigi õigusaktid rääkisid aga näiteks hoopis *rahvuslistest vähemustest*, mille puhul oli tegemist otsetõlgetega vene ja saksa keelest³, ja *rahvuslisest proportsionaalsusest*⁴. 1920. a avalikkude algkoolide seaduses⁵ räägiti juba *vähemusrahvustest* ja kui samal aastal jõustunud põhiseaduses⁶ oli samuti mainitud *vähemusrahvusi*, läks see väljend juba laiemalt kasutusele. 1925. a võeti vastu vähemusrahvuste kulturomavalitsuse seadus⁷, mis sai võimalikuks seetõttu, et õiguslik tähendus oli nii rahvusel kui kodakondsusel.⁸ Kahe maailmasõja vahelises Eesti Vabariigis peetigi vähemusrahvusesse kuulumise oluliseks eelduseks Eesti kodakondsuse olemasolu.⁹ Et Eesti kodakondsusesse astumine ei tähendanud rahvuslikust kuuluvusest loobumist, oli võimalik olla lojaalne ühtaegu nii oma rahvusrühmale kui ka Eesti riigile.¹⁰ Põhisõnaks oli inimese üks kinnisomadusi – *rahvus*, millele võis kontekstile sobivalt lisada täiendi *vähemus* või *enamus*.¹¹ Lähtudes asjaolust, et alates 1920. aastatest hakati pigem rääkima *vähemusrahvustest* kui *rahvusvähemustest*, ja seda ka enamikus tolle aja õigusaktides, kasutatakse ka käesolevas töös just väljendit *vähemusrahvus*.

Eesti Vabariigi poliitika vähemusrahvuste osas näitas üles suurt algatuslikkust ja tähelepanu

¹ J. Viikberg. Vähemusrahvus. – Keel ja Kirjandus, 2001, nr 3, lk 201.

² T. Kerikmäe. Mis on vähemus. – Juridica 1995, 8, lk 330.

³ Vene k. *национальные меньшинства* ja saksa k. *nationale Minderheiten*. – 24.2.1918. a manifest kõigile Eestimaa rahvastele. – RT, 27.11.1918, 1, 1.

⁴ Eesti Ajutise Valitsuse ajutised määrused koolide kohta, § 2. – RT, 7.12.1918, 5, 3.

⁵ RT I, 22.5.1920, 75/76, 593.

⁶ RT, 9.8.1920, 113/114, 243.

⁷ RT I, 21.2.1925, 31/32, 153.

⁸ J. Viikberg, lk 197.

⁹ Kuuluvust vähemusrahvusesse kinnitas kanne spetsiaalses rahvusnimekirjas, kuhu võisid lasta end registreerida vähemalt 18-aastased vastavast vähemusrahvusest Eesti Vabariigi kodanikud. Loomulikult oli siinmail ka erinevatest vähemusrahvustest kodakondsuseta isikuid, kuid põhiseaduslikest aktidest ja vähemusrahvuste kulturomavalitsuse seadusest tulenevad vähemusrahvuste õigused kehtisid ikkagi ainult Eesti kodakondsusega vähemusrahvustele. Riigikogu Üldkomisjoni seletuskiri vähemusrahvuste omavalitsuse seadusele. II Riigikogu. VII istungjärk. Protokollid nr 184–217, lisa 87, v 212.

¹⁰ K. Aun. Kultuuriautonoomia. – Aja Kiri 1977, nr 3, lk 19.

¹¹ J. Viikberg, lk 198.

vähemusrahvustega seotud küsimuste lahendamisel. Juba Eesti Vabariigi esimene välispoliitiline akt, Ferdinand Kulli ja Karl Robert Pusta koostatud ja 24.1.1918 välisriikidele saadetud memorandum Eesti poliitilise seisukorra üle, toonitas, et demokraatliku riigina lubab Eesti anda vähemusrahvustele (venelased¹², sakslased¹³, juudid¹⁴ rootslased¹⁵ ja teised¹⁶) täieliku autonoomia nende rahvuskultuurilistes küsimustes.¹⁷ 24.2.1918. a manifest kõigile Eestimaa rahvastele deklareeris: „Vabariigi piirides elavatele rahvuslistele vähemustele,

¹² Venelased moodustasid kõige arvukama vähemusrahvuse Eestis. 12.–13. saj algas esimeste idaslaavlaste tungimine Peipsi läänekaldale. 17. saj tekkisid vene asundused Nina (*Нос Деревня*) ja Mustvee piirkonnas. Venelaste sisseränne Peipsi läänekaldale jätkus 18. saj, mil kogu eestlaste maa kuulus Vene impeeriumi koosseisu. Suure osa neist moodustasid tagakiusamise eest põgenenud vanausulised (*староверы*), kes rajasid piki Peipsi läänenannikut kuni Piirissaareni ulatuva kompakse tänavkülatüüpi asustuse. Veel 1930. aastatel ulatus vanausuliste arv 7000–8000 inimeseni. 1880. aastatel alanud venestamispoliitikaga ei kaasnenud vene kolonisaatsiooni. Sellised tunnismärgid ilmnesisid aga Vene impeeriumi sõjatööstuskompleksi arendamisega Eestis Esimese maailmasõja eel, mis piirdus peamiselt Tallinnaga. Tartu rahulepingu alusel liideti Eesti koosseisu juba kaugemas minevikus venestunud alad Pihkva järve ja Narva jõe ääres. 1922. a loendati Eestis 91 109 venelast, 1934. a elas maal 71% venelastest. Nende asustus oli koondunud riigi idapiiri lähedusse, kus nad moodustasid enamuse. Venelaste peamiseks elatusaladeks olid põllu- ja müürsepatöö, linnades ka kaubandus. E. Berg, O. Kurs. Etnilised vähemused ja uusasukad Eestis. – Akadeemia 1995, nr 2, lk 261–262.

¹³ Saksa vähemusrahvus kujunes algselt Eesti vallutajate ülemkihist ja hiljem Saksamaalt tulnud linnakodanlusest. Nende hulka sulas nii muudest rahvustest vallutajaid kui ka eestlasi. Pika Baltikumis asumise jooksul kujunes neil teatav uus, nn balti identiteet (*Deutschbalten*). Kuni 19. saj alguseni moodustasid nad linnarahvastiku enamuse. Edaspidi hakkas nende osatähtsus rahvastikus vähenema nii suhteliselt kui ka absoluutselt. 1922. a loendati Eestis 18 319 sakslast, 1934. aastal elas 84% sakslastest linnades. Suuremal arvul oli sakslasi Tallinnas, Tartus, Pärnus, Nõmmel, Narvas, Viljandis ja Kuressaares, kus nad töötasid peamiselt tööstuse, kaubanduse ja käsitöö alal või olid vabakutselised. Maal elanud sakslased olid enamasti maaomanikud, kaupmehed ja käsitöölised; nende ainus väikemaapidajate asustus oli Sõmerpalus. Vastavalt natsionaalsotsialistliku Saksamaa ja bolševistliku Venemaa kokkuleppele hakati 1939. a Baltimaade sakslasi asustama Saksamaale, tegelikult anastatud Poola läänealadele. – Samas, lk 262–263.

¹⁴ Juutide asumine Eestisse algas 19. saj esimesel poolel. Immigrantide põhiosa moodustasid Poola, Leedu ja Kuramaa päritolu kullakaupmehed ja käsitöölised. Teise olulise grupi moodustasid juudi üliõpilased ja õppejõud. Juudi koguduste rajajaks osutusid aga esimesed püüasukad – nn "Nikolai sõdurid" ehk kantonistid. Juudi asustus juurdus vanades, juba ajalooliselt kujunenud linnalistes asulates ning tugevdas keskklassi positsiooni. 1922. a loendati Eestis 4566 ja 1934. a 4434 juuti. Suuremad juutide koondumiskohad olid Tallinn, Tartu, Pärnu, Narva, Valga. – Samas, lk 264.

¹⁵ Rootslaste sisseränne Eestisse algas 13. saj ja nende arvukam asustus siinmail kestis kuni 1944. a. Rootslaste olulisemad asualad Eestis olid Noarootsi, Vormsi, Naissaar, Ruhnu, Pakri saared, Naissaar, Osmussaar ja Hiiumaa. Valdavalt oli tegu maarahvaga, kes tegeles kalapüügi, meresõidu ja põlluharimisega. Rootslaste õiguslik seisund Eestis oli tunduvalt privilegeeritum kui samuti maarahvast eestlastel – nad maksid küll maahärrale makse, kuid olid vabad pärisorjusest ja võisid vabalt oma asustusalal ringi liikuda. Oma asualadelt väljapoole elama asudes vabadus kadus – see tagas rannarootsi asualade säilimise läbi sajandite. Miks olid aga rootslased vabad? Rootsi õigus, nn *ius suecicum* rakendus Rootsist kaasa toodud õigusdeklaratsiooni alusel automaatselt ka väljarändajatele ja paljudel rootslastel, kes Eestisse asusid, olid kaasas nn vabaduskirjad, mida pärandati põlvest põlve. Rootslaste asualad olid hajutatud ning sellest tingitud piiratud suhtlemisvõimalused ja majanduslik kitsikus olid takistuseks nende sotsiaalsele tegevusele. 19. saj alanud eestirootslaste rahvuslik ärkamine tugevdas kontakte Rootsi kogukonnaga Soomes ja Rootsi riigiga. Rootslaste koolid ja raamatukogud olid varustatud Rootsi raamatutega, õpetajad õppisid Soomes ja Rootsis. Kuigi eestirootslaste mõju Eesti ühiskondlikus ja kultuurielus oli tagasihoidlik, üritasid nende juhid suurendada Rootsi kogukonna sidusust oma trükimeedia kaudu. Väljaanded rootsi keeles, eriti 1918. a ilmuma hakanud ajaleht *Kustbon* said rahvusliku identiteedi kujundamise peamiseks vahendiks. – T. Reimo. Swedes publishing in Estonia up to the end of the second world war. – Knygotyra = Book Science, 2016, 66, lk 168.

1922. a elas Eestis 7850 ja 1934. a 7641 rootslast. – E. Berg, O. Kurs, lk 263.

¹⁶ Lätlased, poolakad, soomlased, isurid, mustlased, tatarlased, liivlased, karjalased, mordvalased ja komid. – Samas, lk 261.

¹⁷ A. Pajur (koost). Eesti! Sa seisad lootusrikka tuleviku lävel, kui sa vabalt ja iseseisvalt oma saatust määrata ja juhtida võid: Eesti riikluse alusdokumendid 1917–1920. Tartu: Rahvusarhiiv 2008, lk 163–165.

venelastele, sakslastele, rootslastele, juutidele ja teistele kindlustatakse nende rahvuskultuurilised autonoomia õigused“. Umbes sedasama kordas 19.11.1918. a Ajutise Valitsuse teadaanne Eesti Vabariigi kodanikkudele, mis sätestas, et Asutav Kogu peab Eestis kindlaks määrama vähemusrahvuste õigused.¹⁸ 24.2.1918. a Päästekomitee päevakäsk nägi ette vene, saksa ja rootsi rahvasajade ministrite kohad Ajutises Valitsuses.¹⁹ 4.6.1919 vastu võetud Eesti Vabariigi valitsemise ajutine kord²⁰ nägi ette, et kohalike vähemusrahvuste kultuuri- ja haridushuvide kaitseks moodustatakse haridusministeeriumi juurde kultuurosakonnad, mida juhivad rahvusekretärid²¹. 1920. a põhiseaduses (PS) olid vähemusrahvuste õigused juba üsna detailselt kirjeldatud ja sätestatud ka nende tagamine kultuurautonoomia näol (PS § 21). Üldise kodanikuõigusena sätestas PS § 20 õiguse määrata vabalt oma rahvust. Lisaks andis põhiseadus vähemusrahvustele õiguse pöörduda riigi keskasutuste poole oma emakeeles (PS § 23). Samuti võis vähemusrahvuse keel olla asjaajamisekeelena kasutusel neis kohalikes omavalitsustes, kus vähemusrahvuse esindajad moodustasid rahvastiku enamuse (PS § 22). Kõige selle poolest oli Eesti Vabariigi esimene põhiseadus rahvusvahelises kontekstis unikaalne õigusakt – kusagil mujal ei olnud vähemustele sätestatud nii ulatuslikke põhiseaduslikke õigusi.²² Eesti riik niisiis hoolis vähemusrahvustest ja reguleeris vähemuste õiguste kaitse ka oma põhikorda puudutavates õigusaktides. Võib isegi öelda, et kogu vähemusrahvuste õigus tervikuna viitab rahvusriigi ideele, sest vaid rahvusriigi osamõistena on sellel mõte ja tähendus.²³ Kindlasti soovis Eesti riik vähemusrahvuste õiguste tagamisega saavutada rahvusvahelist toetust oma rahvusriiklusele. Kultuurautonoomia tekke tähtsaimaks teguriks on K. Aun aga nimetanud poliitilist kultuuri, st enamusrahvuse ja tema vähemuste poliitilist küpsust euroopaliku põhikultuuri raames.²⁴

Eesti kontseptsioon vähemusrahvuste kaitsest oli selles mõttes ainulaadne, et varem ei olnud seadusandlikul tasandil selliseid vähemusrahvuste õigusi üheski riigis kehtestatud.

¹⁸ RT, 27.11.1918, 1, 3.

¹⁹ RT, 27.11.1918, 1, 2.

²⁰ RT I, 9.7.1919, 44, 91.

²¹ Rahvusekretärid määras ametisse Vabariigi Valitsus, rahvusekretäri kandidatuuri esitasid vähemusrahvuste organisatsioonid. Kui rahvusekretär ei olnud nõus haridusministri otsustega, oli tal õigus esineda referendina Vabariigi Valitsuses. Rahvusekretäri ametikoht nähti ette sakslastele, venelastele, rootslastele ja lätlastele, sellest loobusid vaid lätlased. E. Müüripeal. Vähemusrahvuste emakeelne haridus. – Haridus 2006, nr 3–4, lk 19.

²² PS § 20 sätestatud rahvuse vaba määramise õigust ei sätestanud seesugusena ükski teine tolle aja põhiseadus ning seda polnud tehtud ka varem, v.a Gruusia põhiseaduse eelnõu art 145. K. Aun. Vähemusrahvuste kultuurautonoomia Eestis. Tagapõhjust ja teostumisest. – Eesti Teaduste Akadeemia Toimetised. Ühiskonnateadused = Известия Академии наук Эстонии. Общественные науки = Proceedings of the Estonian Academy of Sciences. Social Sciences, 1991, nr 1, lk 65.

²³ V. Olle. Mõned vähemusrahvuse kultuuromavalitsuse õiguslikud probleemid. – Juridica 2009, 2, lk 92.

²⁴ K. Aun 1991, lk 66.

Kultuurautonoomia teoreetilised alused ei tekkinud aga Eestis, vaid see idee pärines Austria sotsiaaldemokraatidelt Karl Rennerilt ja Otto Bauerilt. Austria-Ungari oli paljurahvuseline suurriik, mille ühtsust hakkasid ohustama eri rahvuste üha tugevnevad pürgimused enesemääramisele kuni riigist lahkulöömiseni. Renneri ja Baueri ideeks oli ühelt poolt vastu tulla rahvuste nõudmistele, teiselt poolt aga säilitada kõigi kodanike riigilojaalsus. Nad lähtusid sellest, et kõik riiklikud funktsioonid saavad olla ühised kõigile kodanikele hoolimata rahvusest, kuid ühtsed ei saa olla rahvuslikud funktsioonid – keel, kirjandus, koolid, rahvuskultuur. Need funktsioonid pidid olema iga rahvuse enese korraldada, hoolitseda ja valitseda. Renneri ja Baueri ideeks oli moodustada nn. rahvuslikud kuuriad, mis oleksid täielikult omavalitsuslikud, valitud oma rahvuse liikmete poolt ning omaksid avalik-õiguslikku võimu oma rahvusliikmete üle. Kuna vähemusrahvused elasid hajutatult, pidi kultuurautonoomia olema rajatud personaalprintsibile, st selle alla pidid kuuluma kõik ühe rahvuse liikmed, ükskõik kus paigas nad ka riigis elasid. Renner ja Bauer toetasid igaihe õigust määrata ise oma rahvuslik kuuluvus. Seega rahvusliku enesemääramise aluseks oli isiku enesemääramine. Üldist populaarsust siiski Renneri ja Baueri idee ei võitnud, kriitikat tehti nii praktilise teostatavuse kui ka ideoloogiliste aluste kohta. Austria-Ungarist levis kultuurautonoomia idee ka Tsaari-Venemaale, sh selle äärealadele. Mitmed tolle aja eriseadused ja põhiseadused nimetasid kultuurautonoomiat, näiteks Ukraina Rahvavabariigi 1918. a vastav kultuurautonoomiat käsitlev seadus, Poola põhiseaduse art 109, Leedus juutide kohta käiv seadus ja Leedu põhiseaduse art 73 ja 74, Gruusia põhiseaduse eelnõu art 146 ja 147, Poola vähemusrahvuste kaitse rahvusvahelise lepingu art 9 ja ka Saksamaa Weimari põhiseaduse art 113. Lätis kukkus kultuurautonoomia idee põhiseaduse eelnõu viimasel lugemisel 1922. a läbi, kuid selle asemel oli selleks ajaks juba kehtestatud kooliautonoomia – vähemusrahvuste iseseisvate koolide süsteem.²⁵

Vähemusrahvuste ja valitsuse mitmeaastase dialoogi tulemusena võeti 12.02.1925 Eestis vastu vähemusrahvuste kulturomavalitsuse seadus (VRKOS), mis andis vähemusrahvustele võimaluse korraldada iseseisvalt oma kultuuri- ja hariduselu ehk õiguse kultuurautonoomiaks²⁶. VRKOS oli unikaalne õigusakt ka rahvusvahelises mõttes: seadus sai

²⁵ K. Aun 1991, lk 61–63.

²⁶ Võimalust rajada kultuuri- ja koolielu korraldamiseks oma autonoomseid asutusi kasutasid vaid saksa ja juudi vähemuse esindajad. Põhjuseks oli see, et need rahvused elasid hajutatult üle kogu Eesti, peamiselt linnades. Teised vähemusrahvused (venelased, rootslased) loobusid kultuurautonoomia teostamisest, kuna nad olid lokaalselt koondunud ja saavutasid selle kohalike omavalitsuste kaudu. K. Aun. On the Spirit of the Estonian Minorities Law. – Apophoreta Tartuensia: acta Universitatis Tartuensis (Dorpatensis) ad diem restitutionis kal. dec. MCMXIX nunc tricesimum celebrandum a professoribus discipulisque eorum in exilio dedicata = Pühendusteos Eesti Vabariigi Tartu Ülikoolile tema avamise (1. detsember 1919) kolmekümnendaks mälestuspäevaks paguluses viibivate õppejõudude ja kasvandikkude poolt. Toim. Jaan Olvet-Jensen. Stockholm: Societas

rahvusvahelise avalikkuse kõrge hinnangu ning see jäigi ainsaks terviklikuks vähemuste õigusi tagavaks dokumendiks²⁷, ehkki mõistena oli kultuurautonoomia olemas mitmete riikide põhiseadustes²⁸. Ometi leidis ka kritiseerijaid, kes leidsid, et kultuurautonoomia näol on tegemist „vähemusrahvuste riigikestega“, mida oma rahvusriigis lubada ei saa, kuna need ei ole küllalt solidaarsed Eesti riigi suhtes.²⁹ Need meeleolud hakkasid levima siiski alles 1930. aastatel. Püstitati ka küsimus sellest, kas kultuuroromavalitsused ei tekita vähemusrahvuste eraldumist ühiskonnas. Baltisakslased arvasid vastupidist – leiti, et kultuuroromavalitsus kõrvaldab need pinged, mis valitsesid eestlaste ja sakslaste vahel vabariigi alguspäevil, kui omavaheline suhe tingituna sotsiaalsest murrangust ja maade võõrandamisest oli üsna terav. Oldi seisukohal, et kultuuroromavalitsus on avanud laialdased võimalused isetegevuseks ja kultuuriliseks ülesehituseks. Järeldati, et selle asjaolu psühholoogiliseks tagajärjeks on eestlaste arusaamine, et baltisakslased on riigiga orgaaniliselt seotud.³⁰

VRKOS § 8 järgi loeti vähemusrahvusteks sakslasi, venelasi ja rootslasi ning muid rahvusi, kelle arv Eestis oli vähemalt kolm tuhat. 1926. aastast lisandusid siia nimekirja veel juudid.³¹ Kuuluvust vähemusrahvusesse kinnitas kanne spetsiaalses rahvusnimekirjas, kuhu võisid lasta end sisse kanda vähemalt 18-aastased vastavast vähemusrahvusest Eesti Vabariigi kodanikud (VRKOS § 9). Eesti kodakondsusest lahkumine tõi kaasa isiku kustutamise vähemuse rahvusnimekirjast (VRKOS § 10 p b). Seega sai hõlpsasti teha kindlaks konkreetsesse vähemusrahvusesse kuuluvate Eesti kodanike arvu. 1922. a rahvaloenduse andmetel oli Eesti rahvaarv 1,1 miljonit, millest 8,2% moodustasid venelased ja 1,7% sakslased, rootslasi ja juute oli alla 1%. 1922. a arvestati erinevalt hilisematest loendustest ka setusid omaette rahvarühmana ja neid oli 1,4%. Seega nõ „päris“ vähemusrahvuste osakaal rahvastikust oli ehk pisut erinev loenduse ametlikest andmetest. Muuhulgas elas Eestis 1922. a loenduse ajal üle 18 000 (1,6%) kodakondsuseta isiku, neist enamik olid Eestisse jäänud Vene

Litterarum Estonica in Svecia 1949, lk 241. Kindlasti oli põhjuseks ka juutide ja sakslaste parem majanduslik olukord, seevastu venelased ja rootslased olid tihtipeale vaesem ja vähem haritud maa-elanikkond. Venelaste puhul mängis rolli ka see, et peaaegu pooled linnades elanud venelased polnud üldse Eesti Vabariigi kodanikud. R. Ruutsoo. Rahvusvähemused Eesti Vabariigis. Vähemusrahvuste kultuurielu Eesti Vabariigis 1918-1940: dokumente ja materjale. Tallinn: Olion 1993, lk 12.

²⁷ Teise maailmasõja järgsed nn. kooliautonoomiad olid kitsamad nii sisult kui ka ulatuselt ja erinesid rakendusviisilt. 1930. a Austrias Kärntenis kehtestatud kultuurautonoomia ei jõudnud täieliku rakenduseni. Pärast Teist maailmasõda on Eesti kultuurautonoomiat soovitatud eeskujuna nii Triestile kui ka Küprosele, ent tagajärjetult. Samas, lk 61.

²⁸ K. Aun 1991, viide 25; R. Ruutsoo, lk 12.

²⁹ V. Nõges. Ettepanekuid Eesti Vabariigi 1920. a põhiseaduse muutmiseks. – Eesti Rahvuslaste Klubi Toimetised nr 1, Tartu: Ed. Roosi Kirjastus 1932, lk 129.

³⁰ W. Hasselblatt. Saksa vähemusrahvuse kultuuroromavalitsus. – Eesti Politsei 1931, nr 4, lk 255-259.

³¹ Vabariigi Valitsuse 16.6.1926 otsus juudi vähemusrahvuse kultuuroromavalitsuse tegevuse avamise kohta. – RT III, 18.6.1926, 53, 688.

valgekaartlased.³² 1934. a rahvaloenduse ajal moodustasid Eesti 1,1-miljonilisest rahvaarvust 8,2% venelased, 1,5% sakslased, 0,7% rootslased, 0,5% lätlased ja 0,9% muud vähemusrahvused.³³ Kodakondsuseta isikute arv oli kahanenud 0,7%-ni.³⁴

1930. aastate eestistamise laines tekkis riigi poliitikasse jooni, mida võib käsitleda mõningase survena vähemusrahvustele. Näiteks lapse rahvuse määramisel eelistati eesti rahvust, põhiseadus küll lubas vähemusrahvustele emakeelset haridust, kuid jättis võimaluse, et osad aineid õpetatakse eesti keeles. Üldiselt aga jäädi kuni vabariigi esimese iseseisvusperioodi lõpuni vähemusrahvuste suhtes kindlaks sellele poliitikale, mis 1918. a välja oli kuulutatud. Rahvasteliidule ei laekunud ühtegi kaebust seoses vähemusrahvuste poliitika elluviimisega Eestis. Palju kaebusi tekitas hoopis maareform, millega saksa aadel kaotas oma valdused, kuid ka sel puhul jõuti järeldusele, et see pole suunatud mitte saksa rahva kui vähemuse vastu, vaid tegemist on paratamatusega eesti rahva sotsiaal-majandusliku arengu seisukohalt.³⁵ Küll aga jõudsid vähemusrahvuste õigusi puudutavad kaebused tolle aja Eesti riigisisestesse kohtutesse, osalt Riigikohtuni välja.

Nii kaasaegse kui hilisema kirjanduse hinnangul oli sõdade vahelise aja Eesti Vabariik niisiis oma aja üks demokraatlikumaid ja liberaalsemaid riike vähemusrahvuste õiguste tagamisel. Seejuures toetatakse asjaolule, et vähemusrahvuste õigused olid tagatud nii põhiseaduslikes aktides kui ka mitmetes eriseadustes. Nende õiguste kohtuliku kaitse problemaatikaga, millele keskendub käesolev töö, ei ole aga seni ükski uurimus tegelenud. Seetõttu soovib autor selle tühimiku täita. Siinse töö põhieesmärk ongi välja selgitada, millised olid vähemusrahvuste võimalused oma õiguste kohtulikuks maksmapanekuks ja millistes elulistes valdkondades see üldse vajalikuks osutus. Uurimuse ammendavuse huvides on piiratud Riigikohtu kui kõrgeima kohtu tasandiga. Töö eesmärgini püütakse jõuda järgnevate uurimisküsimuste kaudu:

- 1) Kas seadusandlikul pinnal laiaulatuslike õiguste kehtestamine tagas vähemusrahvuste õiguste kaitse ka kohtus?
- 2) Millistest valdkondadest olid kohtusse jõudnud vähemusrahvuste õigusi puudutavad vaidlused?
- 3) Milliseid vaidlusi ja probleeme tekitasid vähemusrahvuste õiguste kaitset reguleerivad õigusaktid ja kuidas sisustas kohus rakendatavaid õigusnorme?

³² E.-M. Tiik. Eesti rahvastik. Viis põlvkonda ja kümme loendust. Tallinn: Statistikaamet 2011, lk 35.

³³ A. Pullerits (toim.). Estonia: Population, cultural and economic life. Tallinn 1937, lk 5.

³⁴ Samas, lk 40.

³⁵ R. Ruutsoo, lk 13.

Vähemusrahvuste kohta Eestis Teise maailmasõja eelsel perioodil on koostatud erinevatel aegadel erinevaid käsitlusi. Peamiselt on senised uurimused keskendunud ajaloo, kultuuri, sotsioloogia ja poliitika valdkondadele, õiguslikke aspekte puudutavaid käsitlusi on vähem. Näiteks Tartu Ülikooli ajaloo osakonnas on Kaido Laurits kaitsnud magistritöö Saksa Kulturomavalitsusest ja vähemusrahvusest Eesti Vabariigis 1918–1940, mille põhjal on 2008. a välja antud ka monograafia. Selles käsitluses on eraldi tähelepanu pälvinud ka vähemusrahvuste kulturomavalitsuse seadus ning selle kujunemislugu.³⁶ Ajaloo valdkonnast on ka 2005. a Helen Rohtmetsa magistritöö Eesti kodakondsust puudutavates küsimustes, milles on lähtuvalt uuritavast probleemast väga põgusalt käsitletud ka vähemusrahvuste temaatikat.³⁷ 2014. a on sama autor kaitsnud doktoritöö Eesti Vabariigi sisserändepoliitika teemal, milles puudutab põgusalt ka vähemusrahvuste sisse- ja väljarände ning väljasaatmise küsimusi.³⁸ Vähemusrahvuste esindajate lojaalsuse aspekte Eesti sõjaväeteenistuses ja nende rolli Eesti riigikaitse süsteemis perioodil 1918–1940 on oma doktoritöös käsitlenud Igor Kopõtin.³⁹ Vähemusrahvuste õigustega seonduvaid sotsiaalseid aspekte on Tartu Ülikooli õigusteaduskonnas kaitsnud magistritöös käsitlenud Jaana Kalinistova, kes käesolevas töös vaadeldud perioodile ei keskendunud.⁴⁰ Vanemat perioodi on uurinud Madis Kanarbik, kes on kirjutanud diplomitöö Vormsi rootsi talupoegade õiguslikust seisundist ja mõisavastastest võitlustest.⁴¹ Samuti on vanema perioodi uurimisega tegeleenud Anne-Ly Sinioja, kes oma diplomitöös käsitles Noarootsi kihelkonna rootsi talupoegade privileege.⁴² Vähemusrahvuste enesemääramisõigusest ja vähemuste kaitsest Eestis on õigusteadusliku käsitluse kirjutanud Carmen Thiele, kes kirjeldab lühidalt ka Eesti Vabariigi esimest iseseisvusperioodi, kuid suuremalt jaolt keskendub siiski tänapäevale.⁴³ Kogumik „Vähemusrahvuste kultuurielu Eesti Vabariigis 1918–1940“ sisaldab informatsiooni erinevate vähemusrahvusi puudutavate dokumentide jm allikate kohta ning kogumikule on eraldi pikema eessõna kirjutanud Rein

³⁶ K. Laurits. Saksa kulturomavalitsus ja vähemusrahvus Eesti Vabariigis 1918/1925–1940. Magistritöö. Tartu: TÜ 2005; K. Laurits. Saksa Kulturomavalitsus Eesti Vabariigis 1918–1940. Monograafia ja Allikad. Tallinn 2008, lk 41–69.

³⁷ H. Rohtmets. Eesti kodakondsuse kujunemine: põhimõtted ja praktika. Magistritöö. Tartu: TÜ 2005, lk 31.

³⁸ H. Rohtmets-Aasa. Eesti Vabariigi sisserändepoliitika aastatel 1920–1923. Dissertationes Historiae Universitatis Tartuensis. 33. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus 2014, lk 17–18 ja 25–37.

³⁹ I. Kopõtin. Rahvuslus ja lojaalsus Eesti sõjaväes aastatel 1918–1940 vähemusrahvuste näitel. Tallinna Ülikool Humanitaarteaduste Dissertatsioonid = Tallinn University Dissertation of Humanities. 46. Tallinn: TLÜ 2018.

⁴⁰ J. Kalinistova. Rahvusvähemuste sotsiaalsete õiguste kaitse Eestis. Magistritöö. Tartu: TÜ 2012.

⁴¹ M. Kanarbik. Vormsi rootsi talupoegade õiguslik seisund ja mõisavastane võitlus 18. sajandil ja 19. sajandi esimesel poolel. Diplomitöö. Tartu: TÜ 1985 (käsikiri TÜ ajaloo ja arheoloogia instituudi raamatukogus).

⁴² A.-L. Sinioja. Noarootsi kihelkonna rootsi talupoegade võitlus oma privileegide eest 18. sajandil ja 19. sajandi esimesel poolel. Diplomitöö. Tartu: TÜ 1986 (käsikiri TÜ ajaloo ja arheoloogia instituudi raamatukogus).

⁴³ C. Thiele. Selbstbestimmungsrecht und Minderheitenschutz in Estland. – Schriftenreihe der Juristischen Fakultät der Europa-Universität Viadrina Frankfurt (Oder). Berlin; Heidelberg; New York: Springer 1999.

Ruutsoo.⁴⁴ Õigusliku poole pealt on siiski enim käsitlemist leidnud kultuurautonoomia ja 1925. a vähemusrahvuste kulturomavalitsuse seaduse rakendamisprobleemid⁴⁵, samuti baltisakslaste õigusi puudutanud maareformi temaatika⁴⁶. Kultuurautonoomiat uurinud autoritest tuleb kahtlemata mainida pagulaseesti õigusteadlast ja politoloogi Karl Auna, kes 1948. a kaitses Saksamaal doktoritöö Eesti Vabariigi vähemusrahvuste rahvusvahelisõiguslikust kaitsesest⁴⁷. Samuti on ilmunud K. Aunalt mitu kultuurautonoomiateemalist kirjutist.⁴⁸ Töös vaadeldud perioodi kaasajas käsitles vähemusrahvuste kultuurautonoomiaga seonduvaid küsimusi eelkõige õigusteadlane ja ministeeriumiametnik Eugen Maddison, kes on kirjutanud mitmeid selleteemalisi artikleid ja raamatu.⁴⁹ Tartu Ülikooli õigusteaduskonnas on kultuurautonoomia temalise diplomitöö kaitsnud veel 1926. a Theophil Tedder.⁵⁰ Ajaloolises tagasivaates on vähemusrahvuste kulturomavalitsuse õiguslikke probleeme käsitlenud Vallo Olle.⁵¹ Maareformiga seonduvat Riigikohtu tsiviilosakonna praktikas on oma 2017. a Tartu Ülikooli õigusteaduskonnas kaitstud magistritöös käsitlenud Karin Visnapuu.⁵² Vähemusrahvuste küsimusi (sh maareformiga seonduvat) Rahvasteliidus ning baltisakslaste poolt Rahvasteliidule Eesti riigi vastu esitatud petitsioone (samuti maade võõrandamise küsimus) on käsitlenud Vahur Made oma 1999. a doktoritöös⁵³, millest samal aastal ilmus ka täiendatud trükk⁵⁴. Ükski senine uurimus ei ole aga keskendunud vähemusrahvuste õiguste kohtulikule kaitsele.

Vähemusrahvuste õigusi käsitlevad õigusnormid on oma laadilt avaliku õiguse normid, kus üheks pooleks on riik, kes õigussuhtes osaleb jõupositsioonilt – teostades oma võimu. Selliste

⁴⁴ Matsulevitš, A. (koost). Vähemusrahvuste kultuurielu Eesti Vabariigis 1918-1940. Dokumente ja materjale. Tallinn: Eesti Riigiarhiiv 1993.

⁴⁵ F. Crohn. Nationale Minderheiten und kulturelle Autonomien: mit besonderer Berücksichtigung des Estnischen Kultur-Autonomiegesetzes vom 5. Februar 1925: Inaugural-Dissertation zur Erlangung der juristischen Doktorwürde bei der Rechts- und Staatswissenschaftlichen Fakultät der Schlesischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Breslau. Berlin 1929; Arvid Wilhelm Johann von Nottbeck. Die Grundgedanken des Nationalitätenproblems. Diplomitöö. Tartu: TÜ 1925. Eelkõige kultuurautonoomiaga seonduvaid küsimusi Eesti Vabariigi esimesel iseseisvusperioodil käsitleb ka C. Hasselblatt oma teoses *Minderheitenpolitik in Estland. Rechtsentwicklung und Rechtswirklichkeit 1918–1995*. Hamburg: Bibliotheca Baltica 1996, lk 8–79.

⁴⁶ Vt viide 52, 53, 54.

⁴⁷ K. Aun. Der Völkerrechtliche Schutz nationaler Minderheiten in Estland von 1917 bis 1940. Hamburg: Hansischer Gildenverlag Hamburg 1951.

⁴⁸ K. Aun 1949; Aun 1991.

⁴⁹ E. Maddison. Vähemusrahvuste kultuur-omavalitsus. – Maaomavalitsus 1925, nr 11, lk 162–164; E. Maddison. Die Nationalen Minderheiten Estlands und ihre Rechte. Tallinn 1926; E. Maddison. Die Erfahrungen mit der Kulturautonomie in Estland. – Nation und Staat 1931, Heft 6, lk 385–394.

⁵⁰ T. Tedder. Eesti Vabariigi vähemusrahvuste kultuur-omavalitsus. Diplomitöö. Tartu: TÜ 1926.

⁵¹ V. Olle 2009.

⁵² K. Visnapuu. Maareformi reguleerinud õigusaktide rakendamine Riigikohtu tsiviilosakonnas 1920–1924. Magistratöö. Tartu: TÜ 2017.

⁵³ V. Made. Eesti ja Rahvasteliit. Dissertationes Historiae Universitatis Tartuensis. 3. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus 1999, lk 104–129.

⁵⁴ V. Made. Külalisena maailmapoliitikas. Eesti ja Rahvasteliit 1919–1946. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus 1999 lk 145–171.

normide rakendamisest tulenevate vaidluste näol on tegemist avalik-õiguslike vaidlustega, millega tol ajal tegeles Riigikohtu administratiivosakond. Riigikohtu administratiivosakonnale allusid esimese ja viimase kohtuastmena kaebused ministriumite, nende osakondade ja teiste kõrgemate administratiivasutuste otsuste, korralduste ja ka tegevusetuse peale, seega ka kaebused vähemusrahvuste õiguste rikkumisest. Samuti allusid administratiivosakonnale protestid rahukogude ja rahukohtunike otsuste peale administratiivasjus, protestid nimelt selliste ametnike poolt, kellele seaduse järgi oli ülesandeks tehtud järelevalve teiste riigiasutuste ja kohalike omavalitsuste tegevuse seaduslikkuse üle.⁵⁵ Viidatud põhimõtted olid sätestatud administratiivkohtu korra⁵⁶ (AKK) §-s 6. Sama paragrahvi järgi olid kõik Riigikohtu otsused lõplikud.

Käesoleva töö peamiseks uurimisobjektiks ongi Riigikohtu administratiivosakonna praktika vähemusrahvuste õigusi puudutavates asjades aastatel 1920–1940 ja vähemusrahvuste õigusi reguleerinud õigusaktid nende õigusnormide osas, millele Riigikohtu lahendites tugineti. Käesoleva töö koostamisel on läbi töötatud kõik selle perioodi Riigikohtu administratiivosakonna kohtulahendid (Riigiarhiivi fond 1356; kokku 42 kogumikku kohtuotsuste ärakirjadest) ning nende hulgast eraldanud vähemusrahvuste õigusi puudutavad asjad. Kokku on töös analüüsitud 65 kohtuasja perioodist 1922–1936. Kuigi Riigikohus alustas tööd juba 1920. a algul, siis esimesed vähemusrahvuste õigusi puudutavad lahendid on tehtud 1922. a. Aastatel 1925 ja 1937–1940 ei teinud aga Riigikohtu administratiivosakond mitte ühtegi lahendit vähemusrahvuste õigusi puudutavates asjades. Töös ei ole käsitletud maareformiga seotud kohtuasju, mida oli eriti arvukalt ja mille osapoolte seas oli tihti baltisakslasi. Samas ei olnud neis asjades tegemist vähemusrahvuste õiguste kaitse probleemidega ja sellepärast need siia töösse ei kuulu.

Kohtul tuli tegeleda probleemidega, mille õiguslik regulatsioon sisaldus erinevates seadustes. Ka neid on siin töös analüüsitud, muu hulgas nende väljatöötamismaterjalide alusel. Samas on õigusaktide ja nendes sisalduvate õigusnormide käsitlemisel piirdutud ikkagi vaid nende sätetega, mis osutusid aktuaalseks analüüsitud kaasustes.

Üldiselt kohtulahenditest ei olnud võimalik välja lugeda, kas kaebajaks oli eestlane või mõne muu rahvuse esindaja, kui just tegemist polnud rahvuslikku enesemääramist puudutavate asjadega. Ometi võib perekonnanime või isiku elukoha järgi aimata, et tegemist võis olla

⁵⁵ K. Parts. Kohtu korraldus. – H. Kruus (toim.). Eesti: maa, rahvas, kultuur. Tartu: Haridusministeerium 1926, lk 1212.

⁵⁶ RT I, 19.2.1919, 10, 73.

mõne vähemusrahvuse liikmega. Teada on, et näiteks eestirootslased elasid kindlates piirkondades ja seal oli eestlaste osakaal väga väike. Näiteks 1922. a rahvaloenduse andmetel oli Ruhnu elanikest 93% rootslased.⁵⁷ 1928. a jõudis Riigikohtusse Ruhnu rajooni konstaabli Arseni Brakmani kaebus politseidirektori 8.06.1928 otsuse⁵⁸ peale Brakmani teenistusest tagandamise asjas liigse alkoholitarvitamise pärast.⁵⁹ Kuigi Brakman elas Ruhnu saarel ja tema perekonnanime järgi võiks teda rootslaseks pidada, oli siiski tegemist eestlasega.⁶⁰ Teenistusest tagandamisel ei olnud aga Brakmani rahvusega mingit pistmist. Sellised asjad, kus osapooliks võis küll olla vähemusrahvuse esindaja, aga kaasuse probleem ei seisnenud vähemusõiguste kaitses, on käesoleva töö uurimisobjektist välja jäetud. Sama käib ka üksnes kaudselt vähemusõiguste kaitsega seonduvate kaasuste kohta. Näiteks tegi Riigikohus 8.7.1922 otsuse ühingu „Vormsi kooperatiiv *Handelsförding*“⁶¹ asutajate Andres Vikströmi jt kaebuse osas Tallinna-Haapsalu rahukogu 8.5.1922 otsuse peale nimetatud ühingu registreerimata jätmise asjas.⁶² Kohtuasi ei puudutanud otseselt vähemusrahvuste õiguste rikkumist, kuid oli siiski seotud piirkonnaga, kus valdavas enamuses elasid rootslased. Kuna kooperatiivi kauplustest kujunes ajapikku suurim kauplus Vormsi saarel, võiks öelda, et kohtuasi oli seotud vähemusrahvuse võimalusega edendada ettevõtlust ning saada eluks vajalik tarbekaup oma kodukohast. Selliseid kaasusi, mis vaid kaudselt seostusid vähemusrahvuste õiguste kaitsega, oli Riigikohtu praktikas siiski vähe ja käesolev töö ei ole nende väljajätmisega kaotanud ammendavust.

Käesolev töö on jagatud analüüsitud kaasuste kaupa kahte peatükki – rahvuse määramine ning

⁵⁷ Ruhnu valla üldinfo. – <http://ruhnu.ee/120> (20.3.2019).

⁵⁸ Politseidirektori 8.6.1928. a otsus nr 307i. – ERA.1356.2.1588, lk 3.

⁵⁹ RKAOo 2.10.1928, nr 557 II. – ERA.1356.2.98.

⁶⁰ A. Brakman sündis 10.11.1891 Pärnu Maakonnas Tahkuranna vallas, oli Eesti Vabariigi kodanik ning rahvuselt eestlane. – Ruhnu tuletorni ülevaataja Arseni Brakmani teenistuskiri. – ERA.1091.2.1383.

⁶¹ Kujunes hiljem suurimaks kaupluseks Vormsis. Kooperatiivil olid väikesed rootsi-stiilis sisustatud ruumid ning Rootsi päritolu kassaaparaat, mis registreeris ostud, andis ostutšekid ja võimaldas korraga võtta kokku läbimüügi nii üksikute päevade kui ka mingi perioodi kohta. Selle poolest oli kauplus nii mõnestki mandril asuvast suuremast ühingust ees. Kauplus oli võimeline varustama saareelanikke sellisel tasemel, et Haapsalust kauba toomine polnud vajalik. V. K. Matkamuljeid Vormsi saarelt. – Ühistegelised Uudised 21.7.1939.

⁶² RKAOo 8.7.1922, nr. 989. – ERA.1356.2.80. Ühisuste ja nende liitude registreerimise korra (Ajutise Valitsuse poolt vastu võetud seadus 21. märtsil 1919. a. Seltside ühisuste ja nende liitude registreerimise kord. – RT I, 27.3.1919, 18, 137) §-de 7 ja 8 järgi vaatas seltside ja ühingute registreerimise avaldusi (millele oli lisatud põhikirja) läbi rahukogu, kelle otsusega kas kanti selts, ühing või liit registrisse või lükati avaldus tagasi (§ 13). Registreerimisvalve tagasilükkamise peale oli õigus edasi kaevata Riigikohtusse (§ 19). Tallinna-Haapsalu rahukogu oli Vormsi kooperatiivi registreerimata jätnud põhjusel, et põhikirjas ei olnud välja toodud ühingu juhatuse võimupiire. Riigikohus leidis, et rahukogu otsus ei ole õiguspärane, kuna juhatuse võimupiirid ja ülesanded olid kirjeldatud põhikirja §-des 37 ja 38, mis sätestasid, et juhatuse ülesandeks on ühisuse kogu asjaajamine, mille määrab igakordselt eraldi peakoosoleku poolt kinnitatav ja muudetav juhatuskiri. See ei võinud takistada põhikirja registreerimist, kuna selles olid juhatuse võimupiirid ja tegevus ära kirjeldatud ja peakoosolek ei võinud juhatuskirja koostades kooperatiivi eesmärgist kõrvale kalduda ning juhatuse võimupiire seadusevastaselt muuta. Kaebuse põhjendatuse korral oli Riigikohtul õigus rahukogu otsust muuta ning selts, ühing või liit registrisse kanda, mida ka Riigikohus käesolevas asjas tegi.

haridus. Kuigi tekstilist osa on hariduse valdkonda käsitlevas peatükis rohkem, oli kohtuasjade arv rahvuse määramise asjades arvukam. Seetõttu on rahvuse määramise peatükk paigutatud esimeseks peatükiks. Selline jaotus on ka sisuliselt loogiline – kõigepealt määratakse, millisesse rahvusse ma kuulun ja seejärel võin hakata teostama oma õigusi. Rahvuse määramise kaasuste sisust tulenevalt on töös analüüsitud Riigikohtu praktika jaotatud kahte alapeatükki – individuaalne rahvuse määramine ja kollektiivne rahvuse määramine. Samuti on kaasuste temaatikast lähtuvalt alapeatükid määratletud hariduse valdkonna peatükis – õppe- ja asjaajamisekeel, koolide ülalpidamine, koolivõrk ning koolide üle teostatav järelevalve, laste kooli paigutamine, nõuded õpetajatele. Alapeatükid on jagatud omakorda punktideks ja alapunktideks, millest esimestes on ära toodud vastava temaatika õigusnormistiku ning järgnevatel alapunktides Riigikohtu otsuste analüüs.

Peamise allikmaterjalina on töös kasutatud Riigikohtu administratiivosakonna kohtuasjade ärakirju aastatest 1922–1936. Ärakirjadega on võimalik tutvuda Riigiarhiivi uurimissaalis kohapeal, välja neid laenutada ei saa, samuti ei ole kohtuotsuseid seni veel digitaliseeritud. Kuna tolle aja kohtulahendid olid oma teksti poolest üsna lühikesed ja lakoonilised, on rohkem selgust vajanud kohtuasjade puhul kasutatud allikmaterjalina ka konkreetsete kohtuasjade kohtutoimikuid, millega samuti on võimalik tutvuda Riigiarhiivis kohapeal.

Teiseks oluliseks allikmaterjaliks on perioodil 1918–1937 Riigi Teatajas avaldatud vähemusrahvuste õigusi puudutavad õigusaktid. Oluliselt lihtsustas käeoleva töö koostamist see, et nüüd on ka esimese Eesti Vabariigi aegsed Riigi Teatajad tänase Riigi Teataja veebiversioonis kättesaadavad digitaalsel kujul. Seadusloome ja õigusnormide kujunemise poole pealt on käesolevas töös allikmaterjalina kasutatud Riigikogu ja Asutava Kogu protokolle ning Rahvuskogu stenogramme.

Kolmandaks on töös kasutatud nii tänapäevast kui ka uuritava perioodi aegset vähemusrahvuste õigusi puudutavat kirjandust ja perioodikat.

Magistritöö lisades on ära toodud allikmaterjali kvantitatiivse analüüsi tulemused. Autor on vaadelnud, millised valdkonnad leidsid kõige laiemalt käsitlemist (lisa 1), mis aastatel oli kõige arvukamalt kohtulahendeid (lisa 2) ning kes olid need advokaadid, kes vähemusrahvuste asjadega tegelesid (lisa 3).

Käesoleva töö märksõnadeks on: õigusajalugu, avalik õigus, vähemuste õigused, kultuurautonoomia, rahvuslik enesemääramine.

1 RAHVUSE MÄÄRAMINE

1.1 Normatiivne alus

Karl Renneri järgi sai rahvuse määramisel otsustavaks olla ainult isiku vaba tahe. Renner leidis, et isiku deklareeritud tahe on õiguselu hing. Edmund Bernatzik oli seisukohal, et ka isiku rahvusnimekirjadesse sissekandmisel on oluline vaid isiku enese tunnistus.⁶³ 1920. a põhiseadus sätestas ühe rahvuslik-poliitilise vabadusõigusena õiguse rahvuslikule enesemääramisele.⁶⁴ PS § 20 sätestas: „Iga Eesti kodanik on vaba oma rahvuse määramises. Juhtumistel, mil isiklik määramine mitte võimalik ei ole, sünnib see seaduses ettenähtud korras.“ Üldist eriseadust, mis rahvuse määramise õiguse tegeliku kasutamise õiguse ja tingimused kindlaks oleks määranud, olemas ei olnud. Küll aga tegeles Riigikohus paljudes oma lahendites rahvuse määramise küsimustega ja andis selgitusi rahvuse määramise õigusega seotud õigusnormide tõlgendamise kohta. Küsimust sellest, kas PS §-st 20 tuleneb kodaniku subjektiivne õigus, Riigikohus ei vaidlustatud. Küsimus oli ainult selle õiguse ulatuses.⁶⁵

Rahva seas mindi PS § 20 tuleneva õiguse kasutamise ja sisustamisega kohati nii kaugemale, et propageeriti ka enese tunnistamist rahvusesse, kuhu isik oma päritolult võib-olla ei kuulunudki. Näiteks 1922. a levitati Tallinna koolides saksakeelseid lendlehti, milles viitega PS §-le 20 kutsuti õpilasi 1922. a detsembri lõpus toimuvaks rahvaloenduseks andma end üles sakslastena: „*Wenn also auch Dein Vater oder Deine Mutter oder beide Eltern nicht Deutsche sind, Du Dich aber als Deutscher fühlst, so darfst Du Dich trotzdem als Deutscher angeben, und niemand darf es Dir verbieten*“ ehk tõlkes eesti k.: "Kui niisiis ka Sinu isa või ema või mõlemad vanemad polegi sakslased, aga kui Sina end sakslasena tunnend, siis võid Sina vaatamata sellele end sakslasena üles anda, ja keegi ei saa Sulle seda keelata.“⁶⁶

Vähemusrahvuste kulturomavalitsuse seaduse seletuskirja järgi tuli terminit *rahvus* eristada objektiivsest mõistest *rahvas*, mille all tuli mõista kõiki riigi kodanikke, ja mõistest *sugu*, mis

⁶³ Austria juristi Karl Renneri (1870–1950) seisukohti teoses *Das Selbstbestimmungsrecht der Nation* ning Viini Ülikooli riigiõiguse professori Edmund Bernatziki (1854–1919) seisukohti tutvustas Eesti õigussüsteemi ülesehitamise ajal eesti keeles baltisaksa päritolu Eesti arst August Friedrich Spindler (1867–1941). – A. F. Spindler. Vähemusrahvuste kultuuriline autonoomia. Herradele Riigikogu liikmetele pühendatud. Tallinn: Eestimaa Trükikoja A. S. trükk 1922, lk 13; 16.

⁶⁴ H.-J. Uibopuu. Üldised inimõigused Eesti 1920., 1937. ja 1992. aasta põhiseadustes. – *Juridica* 1997, nr 5, lk 235–241.

⁶⁵ Vt lähemalt käesoleva töö p 1.2.

⁶⁶ M. Torm. Koolielu korraldamine. – V. Eksta, A. Kits jt. (koost.). Tallinna hariduselu 1918–2010. Tallinn: Tallinna Haridusamet 2012, lk 76.

tähendas põlvnemist vereliini kaudu. Termin *rahvus* tähendas seda, et iga üksiku kodaniku rahvuse määramine teatava rahvuse kultuurühendusse toimus isiku enese vaba määramise teel. Vähemusrahvuse mõiste all mõeldi selle seaduse riigiõiguslikus mõttes kõiki neid kodanikke, kes vastavasse vähemusrahvuse rahvusnimekirja olid end registreerinud.⁶⁷ Seega seoti rahvuse määramine selgelt vastavatesse rahvusnimekirjadesse registreerimisega, mille eelduseks omakorda oli ka Eesti kodakondsuse olemasolu. VRKOS § 8 järgi olid Eesti vähemusrahvusteks sakslased, venelased ja rootslased ning muud rahvused, kelle arv Eestis oli vähemalt kolm tuhat. 1926. aastast loeti vähemusrahvuseks ka juute. VRKOS § 9 lg 1 järgi tehti kuuluvus vähemusrahvuse kulturomavalitsusse kindlaks rahvusnimekirjaga, kuhu võisid end lasta kanda VRKOS § 8 nimetatud rahvusest vähemalt 18-aastased Eesti kodanikud. Sakslaste tungivat soovi seada sisse sunduslik rahvusnimekiri⁶⁸ Riigikogu ei toetanud, kuna see oleks piiranud PS § 20 sätestatud rahvuse vaba määramise õigust. VRKOS § 9 lg 2 järgi loeti vähemusrahvuste registreeritud liikmete kuni 18-aastased lapsed vähemusrahvusse kuuluvaks vanemate järgi. Vanemate erinevatesse rahvustesse kuulumisel pidi lapse rahvuse määramine toimuma vanemate kokkuleppel. Kui kokkuleppele ei jõutud, kuulus laps isa rahvusse. Vähemusrahvusest oli võimalik ka omal soovil välja astuda (VRKOS § 9 märkus 1), kuna selle keelamine oleks kitsendanud põhiseaduse vastaselt rahvuse vaba määramise õigust. Selleks, et vähemusrahvusesse astumise ja sealt lahkumise õigus ei muutuks põhjendamatuks tujude täitmiseks, oli kulturomavalitsustel õigus keelduda juba kord välja astunud isikute uuesti registreerimisest (VRKOS § 9 märkus 2).⁶⁹

17.4.1925 võttis Vabariigi Valitsus VRKOS §-de 17 ja 29 põhjal vastu määruse Eesti Vabariigi Saksa vähemusrahvuse esimese kultuurnõukogu valimiste valijate nimekirja kokkuseadmise kohta.⁷⁰ Määruse § 5 lg 1 nägi ette, et lisaks politseilt ja vallavalitsustelt saadud andmetele võib isiku rahvusnimekirja kandmisel tugineda ka kodaniku enda teadaandele oma rahvuse kohta. Seega võis ka siin määravaks olla isiku enda vaba tahe. Sama paragrahvi teine lõige nägi ette, et juhul, kui isiklik teadaanne politsei või vallavalitsuse andmetest erineb, võib isiku vähemusrahvuse nimekirja kanda juhul, kui ta kahe kuu jooksul nimekirja avaldamisest esitab nimekirja kokku panevale asutusele tõendi selle kohta, et siseministeerium on rahvuse nimetuse tema dokumendil (sh isikutunnistus) ära parandanud. 1929. a lahendis nr 69 asus Riigikohtu administratiivosakond seisukohale, et kuna isikul on

⁶⁷ Riigikogu Üldkomisjoni seletuskiri vähemusrahvuste omavalitsuse seadusele, v 212.

⁶⁸ W. Hasselblatt, lk 259.

⁶⁹ Riigikogu Üldkomisjoni seletuskiri vähemusrahvuste omavalitsuse seadusele, v 216.

⁷⁰ Vähemusrahvuste kultuur-omavalitsuse seaduse („R. T.” nr. 31/32 - 1925 a., sead. nr. 9) §§ 17 ja 29 põhjal Vabariigi Valitsuse poolt 17. aprillil 1925 a. vastu võetud Määrus Eesti Vabariigi Saksa vähemusrahvuse esimese kultuurnõukogu valimiste valijate nimekirja kokkuseadmise kohta. – RT II, 23.4.1925, 65/66, 346.

vähemusrahvuste kulturomavalitsuse seaduse alusel õigus ennast tunnistada sellesse rahvusesse kuuluvaks, kellele ta ennast kõige lähemal tunneb olevat, siis ei ole kohtu- ja siseministeeriumil seaduslikku alust keelduda isikutunnistusel rahvuse kohta tehtud märkuse parandamisest.⁷¹

8.6.1925 võeti vastu rahvusnimekirjade pidamise määrus⁷² (RNPm), mille § 6 sätestas, et kui isiku isiklik teadaanne rahvuse kohta erineb tema dokumendil olevatest andmetest, võib isiku rahvusnimekirja kanda vaid juhul, kui ta siseministeeriumi vastava korralduse alusel esitab parandatud dokumendi või siseministeeriumi poolt väljastatud kinnituse selle kohta, et rahvuse nimetus on dokumendil parandatud. Dokumentide parandamise asjus võis pöörduda otse siseministeeriumi poole või teha seda politsei või politseijaoskondade ülemate kaudu. Palvele tuli lisada isikut tõendava dokumendi koopia ja rahvust tõendavad dokumendid. Riigikohus leidis, et viidatud paragrahvis sisalduv tõendusdokumentide esitamise nõue ei ole kooskõlas vähemusrahvuste kulturomavalitsuse seadusega, mille paragrahvide 29 ja 30 põhjal määrus oli vastu võetud, kuna sellist nõuet nimetatud seadus ei sisaldanud.⁷³ Kui määrus ei olnud kooskõlas seadusega, mille alusel ta oli kehtestatud, ei saanud selline õigusakt olla kooskõlas ka põhiseadusega. Samas sai tolle aja Riigikohus teostada vaid kaasusepõhist normikontrolli ning Riigikohtu otsustel ei olnud õigusakte tühistavat mõju.⁷⁴ 21.12.1932 vastu võetud rahvusnimekirjade pidamise määruse osalise muutmise määrusega⁷⁵ tõendusdokumentide esitamise nõuet ei kaotatud, vaid vastupidi – täpsustati nõutavate dokumentide liike. Määruse § 5 lg 2 järgi tuli isiklikule teadaandele lisada seaduslikus korras tõestatud ära kirjad rahvust tõendavatest dokumentidest (§ 5 lg 2 p 1) ja andmed töökoha kohta (§ 5 lg 2 p 2). Kui tegemist oli abielus oleva isikuga, tuli esitada ka abikaasa töökoha andmed.

⁷¹ A. Buldas (koost.). Üldiseks teadmiseks avaldatud Riigikohtu 1920–1931 a. otsustes leiduvate seaduseseletuste kogu. Tallinn: Autori Kirjastus 1933, lk 18.

⁷² Vähemusrahvuste kultuur-omavalitsuse seaduse §§ 29 ja 30 põhjal Vabariigi Valitsuse poolt 8. juunil 1925 a. vastu võetud Rahvusnimekirjade pidamise määrus. – RT II, 16.6.1925, 101/102, 469.

⁷³ RKAoo 13.12.1929, nr 221 II, RKAoo 13.12.1929, nr 220 II, RKAoo 13.12.1929, nr 235 II, RKAoo 13.12.1929, nr 246 II, RKAoo 13.12.1929, nr 256 II, RKAoo 13.12.1929, nr 259 II, RKAoo 13.12.1929, nr 266 II, RKAoo 13.12.1929, nr 297 II, RKAoo 13.12.1929, nr 584 II, RKAoo 1.4.1930, nr 375 II, RKAoo 1.4.1930, nr 354 II, RKAoo 4.4.1930, nr 315 II, RKAoo 4.4.1930, nr 298 II.

⁷⁴ 1927. a selgitas Riigikohtu administratiivosakond, et „Eesti kohtutel tuleb aga talitada Põhiseaduse § 86 järele ja selle järele on iga kohtu aste, kus küsimus üles tõstatatakse, et teatud seadus ei vasta Põhiseadusele, õigustatud ja kohustatud sellele küsimusele vastuse andma. /.../ Küsimuse otsustamisel, kas harilik seadus on kooskõlas Põhiseadusega või mitte, tuleb kohtul talitada samuti, kui küsimuse otsustamisel, kas sundmäärus on kooskõlas seadusega või mitte. Leiab kohus, et sundmäärus on vastuolus seadusega, jätab ta selle kohaldamata; samuti tuleb kohtul jätta kohaldamata seadus, kui kohus leiab, et seadus on Põhiseadusega vastuolus.“ (RKAoo 1.2.1927 ja 8.2.1927, 343 I. – ERA.1356.2.1005). Seega leidis Riigikohus, et põhiseaduslikkuse järelevalve küsimustega peavad tegelema kõik Eesti kohtud. – M. Leppik. Esimesi märke põhiseaduslikkuse kohtulikust järelevalvest: Riigikohtu praktika 1920. aasta põhiseaduse kehtimisajal. – Juridica 2012, nr 3, lk 191.

⁷⁵ Vabariigi Valitsuselt 21. detsembril 1932 vastu võetud rahvusnimekirjade pidamise määruse osalise muutmise määrus. – RT, 5.1.1933, 1, 3.

12.6.1931 võeti vastu vähemusrahvuste kulturomavalitsuse seaduse § 5, 9 ja 24 muutmise seadus⁷⁶. Seaduseelnõu töötati välja põhiliselt Saksa Kulturomavalitsuse poolt ning see käsitles peamiselt organisatoorseid küsimusi. Eelnõu paragrahv 9 nägi ette, et 18-aastaseks saanud vähemusrahvuste nimekirja liikmed kantakse automaatselt vastava tahteavalduseta laste nimekirjast (B nimekiri) üle täiskasvanute rahvusnimekirja (A nimekiri). Nii pidi välditama asjatut bürokraatiat.⁷⁷ Seejuures leiti, et rahvuse vaba määramise õigus on sellise automaatse ülekandmisega igal juhul tagatud, kuna VRKOS § 10 alusel võis ennast soovi korral lasta rahvusnimekirjast ka kustutada. Alles jäi ka VRKOS § 9 märkus, mille kohaselt eri rahvusest vanemate puhul määrati lapse rahvus vanemate kokkuleppel ja kui kokkulepet ei saavutatud, loeti lapse rahvuseks isa rahvus.⁷⁸

Kui rahvuskuuluvuse valik 1920. a põhiseaduses oli absoluutselt vaba, siis 1937. a põhiseaduses seda õigust teatud moel piirati – õigus rahvuskuuluvusele garanteeriti üksnes selles mõttes, et kuulumine mingisse rahvusgruppi oli kaitstud. PS § 19 sätestas, et „iga kodanik on õigustatud säilitama oma rahvusse kuuluvuse.“ Põhiseaduse eelnõu esimesel lugemisel Rahvuskogus märkis Jüri Uluots (Põllmeeste Kogud), et kui seni oli rahvusse kuuluvuse õigus kindlustatud ainult vähemusrahvustele, siis nüüd kindlustatakse see õigus ka eestlastele.⁷⁹ Ometi oli 1920. a põhiseaduses sätestatud, et igal Eesti kodanikul, seega ka eesti rahvusest Eesti kodanikul, oli õigus enese rahvuse määramiseks.

29.10.1934 kehtestati Riigivanema dekreedina rahvusse kuuluvuse aluste määramise seadus (RKAMS),⁸⁰ millega piirati senist rahvuse vaba määramise õigust. RKAMS § 1 järgi loeti kodanikud, kes ise või kelle isa või isaisa olid olnud vallakogukonna hingekirjas, kuuluvaks eesti rahvusse seni, kuni ei olnud esitatud vastupidiseid tõendeid. Erandi moodustasid vaid siseministri vastavas määruses loendatud vähemusrahvuse enamusega vallakogukondade hingekirjades seisnud kodanikud (RKAMS § 1 teine lause). Selliseks määruseks oli 28.02.1935. a määrus rahvusse kuuluvuse kohta vähemusrahvuse enamusega valdades⁸¹. Määruse § 2 järgi olid rootsi vähemusrahvuse enamusega valdadeks Rikholdi (Riguldi), Vormsi ja Ruhnu vallad ning vene vähemusrahvuse enamusega valdadeks Kose, Narva,

⁷⁶ RT, 23.6.1931, 50, 668.

⁷⁷ W. Hasselblatti ettekanne seaduseelnõu I lugemisel. – Riigikogu 2.6.1931. a koosoleku protokoll. Riigikogu IV koosseis: Täielikud protokollid. VII istungjärk 138. koosolekust 14. aprillil 169. koosolekuni 10. juulil 1931. Tallinn 1931, v 2735.

⁷⁸ J. Klesmenti ettekanne seaduseelnõu kolmandal lugemisel. – Samas, v 2801.

⁷⁹ Rahvuskogu Esimese Koja 8.6.1937. a 3. koosoleku stenograafiline aruanne. Rahvuskogu Esimene Koda: stenograafilised aruanded 19. veebruarist – 13. augustini 1937. Tallinn 1938, v 22.

⁸⁰ RT, 2.11.1934, 93, 1618.

⁸¹ Rahvusse kuuluvuse määrus vähemusrahvuse enamusega valdades. Antud siseministri poolt 28. veebruaril 1935. – RT, 8.3.1935, 464.

Skarjatina, Vasknarva, Kasepää, Peipsiäärne, Irboska, Külje, Laura, Petseri ja Rootovo ja Senno vallad. Nendes valdades elavad kodanikud loeti erandina üldkorrast kuuluvaks sellesse vähemusrahvusse, kes vastavas vallas oli enamuses, st rootslasteks või venelasteks (§ 1 lg 1). Nendes valdades elavad kodanikud, kes olid määranud oma rahvuseks eesti rahvuse või olid kuulunud oma päritolu järgi eesti rahvusse, samuti Petserimaa valdades elavad setud, loeti eesti rahvusse kuuluvaks (§ 1 lg 2). 6.11.1935. a määrusega⁸² lisandus rootsi enamusrahvusega valdade nimekirja Pakri vald ning vene enamusrahvusega valdade nimekirjast eemaldati Narva vald.

Rahvusse kuuluvuse aluste määramise seaduse järgi pidi segaabiellude puhul otsustav olema isa rahvus. RKAMS § 3 lg 1 sätestas, et vanemate kahte rahvusse kuulumisel loetakse lapsed kuuluvaks eesti rahvusse, kui isa on eesti rahvusest. Sama paragrahvi teise lõike järgi määrati laste rahvuseks vanemate kokkuleppel isa või ema rahvus, kui ema oli eesti rahvusest. Kui kokkuleppele ei jõutud, loeti lapsed kuuluvaks isa rahvusse; kui aga isa oli surnud, või tema elukoht teadmata, loeti lapsed kuuluvaks eesti rahvusse. Alla 18-aastaste laste rahvuseks loeti vanemate rahvus (RKAMS § 4). Kui vanemad olid erinevast rahvusest, määrati laste rahvuseks vanemate kokkuleppel isa või ema rahvus. Kui kokkuleppele ei jõutud või kui kokkuleppe saavutamine polnud võimalik mõnel muul põhjusel, loeti lapsed kuuluvaks isa rahvusse. Üle 18-aastased vähemusrahvusse kuuluvad kodanikud võisid oma rahvuseks määrata kas eesti rahvuse, vanemate rahvuse või ühe vanema rahvuse (RKAMS § 7). Kui täiskasvanud kodanik oli kord määranud oma rahvuseks eesti rahvuse, ei saanud seda enam muuta (RKAMS § 11). Kodanikud, kes RKAMS jõustumisel olid kantud mõne vähemusrahvuse rahvusnimekirja, loeti *ipso iure* kuuluvaks vastavasse vähemusrahvusse (RKAMS § 12). 7.11.1934 võeti vastu rahvusnimekirjade pidamise määruse muutmise määrus,⁸³ mille kohaselt muudeti 1925. a RNPm ja 1932. a rahvusnimekirjade pidamise osalise muutmise määruse § 5. Nüüd tuli isiklikud teadaanded rahvuse määramise kohta esitada kohalikule kultuurhoolekogule, kes need läbi vaatas ja kui teadaanne vastas kõikidele nõuetele, tegi kande rahvusnimekirja. Teadaandele tuli lisada siseministeeriumi poolt välja antud rahvust tõendava tunnistuse koopia. Seega ei piisanud enam pelgalt isiklikust teadaandest, vaid nõuti ka rahvust tõendava dokumendi esitamist. Ka Riigikohus asus oma 20.12.1935. a lahendis nr 346 I seisukohale, et enam ei saa isik PS § 20 põhjal nõuda üksnes

⁸² Rahvusse kuuluvuse määrus vähemusrahvuse enamusega valdades. Antud siseministri poolt 6. novembril 1935. – RT, 12.11.1935, 96, 2261.

⁸³ Vabariigi Valitsuse 7.11.1934. a määrus rahvusnimekirjade pidamise määruse muutmise kohta. – RT, 16.11.1934, 97, 1667.

oma teadaande alusel mistahes rahvusse kuuluvaks tunnistamist.⁸⁴ Teatavasti varem oli Riigikohus öelnud, et tõendusdokumentide nõudmine rahvuse kohta ei ole seadusega kooskõlas.⁸⁵

1920. a põhiseaduse järgi oli üldpõhimõtteks, et iga Eesti Vabariigi kodanik on vaba otsustamaks selle üle, millisesse rahvusesse ta kuulub, seega tähtsustati isiku enesemääramisõigust. Riigiõiguslikult mõisteti vähemusrahvustena Eesti kodakondsusega isikuid, kes olid kantud vastavatesse vähemusrahvuste rahvusnimekirjadesse. Õiguslik tähendus oli nimekirjadel nende vähemusrahvuste kohta, kes olid üles loetletud vähemusrahvuste kultuuro-mavalitsuse seaduses või keda oli kokku vähemalt kolm tuhat. Rahvusnimekirja kandmisel olid aluseks isiklik teadaanne ning politseilt ja vallavalitsuselt saadud andmed. Hiljem siiski hakati nõudma ka rahvust tõendavaid dokumente ja pelgalt teadaandest ei piisanud. Praktika vabalt oma rahvust määrata lõppes 1934. a rahvusse kuuluvuse aluste määramise seadusega, mille alusel loeti eesti rahvusse kuuluvaks kõik need inimesed, kes ise, kelle isa või kelle isaisa olid kuulunud eesti valdade nimekirja. Niisiis määratleti eesti rahvus tsaariaegsete vallakogukonna liikmete kaudu⁸⁶. Rahvuse määramisel eelistati vanemate kokkuleppe mittedaavutamisel isa rahvust ja kui isa järgi rahvust polnud võimalik määrata (isa surnud või elukoht teadmata), määrati laps eesti rahvusesse kuuluvaks. Seega, kui ema oli mõnest vähemusrahvusest ja isa kohta andmed puudusid, määrati lapse rahvuseks eestlane. Kindlasti tekitas see probleeme koolis edasijõudmisel lastele, kelle kodune keel ei olnud eesti keel. Laps pidi õppima emakeelses koolis, tema emakeel määrati tema rahvuse järgi ja kui rahvus oli eestlane, pidi selline laps ka eesti kooli minema. 1937. a põhiseadus rahvuse vaba määramise õigust nii selgelt ette ei näinud. PS § 19 sätestas: „Iga kodanik on õigustatud säilitama oma rahvusse kuuluvuse. Rahvusse kuuluvuse lähemad alused määrab seadus.“ Seega 1920. aastate suhteliselt vabale enesemääramisõigusele vastandus 1930. aastatel selle õiguse piiramine, mida võib seletada üleüldise poliitiliselt murrangulise ajaga, kus muuhulgas tähtsustati eestistamist ja eestlust ning vähemusrahvuste õigustele nii laialdast kaitset, kui see oli vabariigi algusaastatel, õigusnormide näol enam ei tagatud.

⁸⁴ Vt käesoleva töö p 1.2, Selma Agassilla saksa rahvusnimekirja kandmise asi.

⁸⁵ Vt viide 73.

⁸⁶ Seega oli eesti rahvus piiritletud talupojaseisusega, sest oli ju vald keiserlikul Venemaal seisuslik. Linnakodanikud, aadlikud ja vaimulikud võisid saada eestlaseks siis, kui nad end ise nii määratlesid.

1.2 Riigikohtu praktika individuaalse rahvusemääramise asjades

Käesolevas töös vaadeldud perioodil tegi Riigikohus individuaalse rahvusemääramise asjades 42 lahendit, kusjuures 35 Riigikohtu otsust pärinevad 1920. aastatest ja 7 otsust 1930. aastatest. Aastatel 1932–1934 ei teinud Riigikohus individuaalse rahvusemääramise asjades ühtegi lahendit ja viimased kaks otsust pärinevad 1935. ja 1936. aastast.

26.2.1926. a arutas Riigikohus Karl Johan Lippingu kaebust siseministri 20.8.1925. a otsuse peale tema rahvuse nimetuse parandamise asjas. Lipping oli pöördunud Politsei Peavalitsuse poole palvega parandada isikutunnistusel tema rahvuse nimetus – märgitud oli *eestlane*, kuid oleks pidanud olema *sakslane*. Lippingu palvet ei rahuldatud. Kaebaja leidis, et selline otsus on vastuolus PS §-ga 20. Selles lahendis Riigikohus otseselt ei selgitanud, missuguses konkreetses ulatuses tuleb mõista PS §-s 20 ette nähtud kodaniku õigust oma rahvuse määramisel. Kohus ütles, et üldist eriseadust rahvuse määramise õiguse kasutamise korra ja tingimuste kohta ei ole küll olemas, kuid vähemusrahvuste kulturomavalitsuse seaduses on see küsimus üldiselt lahendatud nende rahvuste osas, kes VRKOS § 8 järgi olid Eesti vähemusrahvusteks. Peamiselt VRKOS § 9 põhjal selgitas Riigikohus, et kodanike registreerimine vähemusrahvuste rahvusnimekirjadesse toimub kodanike enda teadaannete põhjal. Seejuures viitas kohus Riigikogu üldkomisjoni seletuskirjale vähemusrahvuste kulturomavalitsuse seaduse juurde, milles selgitati, et isiku rahvusnimekirja kandmine toimub vabalt, rahvuse tunnistamise printsiibi põhjal ning et iga üksiku kodaniku rahvuse määramine teatavasse rahvuskultuurühendusse sünnib isiku enese vaba määramise teel. Riigikohus selgitas, et kuna Riigikogu on üldkomisjoni poolt esitatud seaduseelnõu muutumatul kujul vastu võtnud, siis tuleb ka seaduse tõlgendamisel lähtuda üldkomisjoni seletuskirjast. Samas lahendis viitas Riigikohus ka Vabariigi Valitsuse 17.4.1925. a määrusele Eesti Vabariigi saksa vähemusrahvuse esimese kultuurnõukogu valimiste valijate nimekirja kokkuseadmise kohta §-le 5, mille järgi võis samuti rahvusnimekirjadesse isikuid kanda nende endi teadaannete alusel. Riigikohus selgitas, et rahvuse määramise õiguse üldised põhimõtted on määratud PS §-s 20 ja vähemusrahvuste kulturomavalitsuse seaduses ning et Vabariigi Valitsuse 17.4.1925. a määruses on sõnaselgelt ette nähtud rahvuse nimetuse parandamise õigus ja võimalus isiku enese teadaande alusel. Antud lahendis asus Riigikohus seisukohale, et kuna kehtiv seadus ei näe vähemusrahvustele ette kitsendusi rahvuse määramisel, siis ei saa selliseid kitsendusi luua ka siseministerium ning keelduda rahvuse nimetuse parandamisest selleks konkreetseid põhjusi nimetamata. Riigikohus tühistas

siseministri otsuse ja saatis asja tagasi uueks otsustamiseks.⁸⁷ Selles lahendis väljendatud Riigikohtu seisukohti kritiseeris teravalt Eesti Rahvuslaste Klubi Toimetistes⁸⁸ 1932. a Valter Nõges⁸⁹: „Meie põhiseadus ja Riigikohtu eestoodud otsus annavad rahvuse mõistele uue, omapärase sisu, mida pole tundnud seni veel täppis teadus. /.../ Nii võib iga eestlane, toetudes Põhiseadusele ja selle alusel antud vähemusrahvuste kultuur-omavalitsuse seadusele, lasta tunnustada end seaduslikult sakslaseks, venelaseks, rootslaseks või juudiks. Ei tähenda see enam midagi, et su vanemad on eestlased, sest seadusetähest nõiakepikelega võid sa muutuda kergesti eesti soost aga saksa, vene, rootsi või juudi rahvusest kodanikuks!“.⁹⁰

Analoogselt eelmisele lahendile tegi Riigikohus 1926. a veel näiteks otsused Emma Liva⁹¹, Voldemar Rose⁹², Harry Lippingu⁹³, Marta Thieli⁹⁴, Johanna Rautsa⁹⁵, Valeska Grosseti⁹⁶, Herbert Mendi⁹⁷, Helene Marie Mendi⁹⁸ ja Karin Kengsepa⁹⁹ rahvuse parandamise asjades. Kõikides nendes lahendites oli viidatud samadele õigusnormidele, mis 1926. a lahendis nr 544 II ning teksti poolest olid need kohtulahendid peaaegu identsed. Nendes lahendites väljendatud Riigikohtu põhimõtted olid ära toodud ka 1926. a ajakirjas Õigus¹⁰⁰. Kõikides nendes lahendites tühistas Riigikohus siseministeeriumi otsused rahvuse parandamisest keeldumise kohta ning saatis asjad uueks otsustamiseks. Kõik nimetatud kaebajad palusid oma isikutunnistusele rahvusena märkida *sakslane*. Kaebajad tuginesid oma kaebustes peamiselt PS §-le 20, mõned olid kaebusele lisanud ka tõendid, näitamaks ära, et isik ei kuulu

⁸⁷ RKAOo 26.2.1926, nr 544 II. – ERA.1356.2.95.

⁸⁸ Tegemist oli Eesti Rahvuslaste Klubi jätkväljaandega, mis ilmus aastatel 1932–1936. Rahvuslaste Klubi näol oli tegemist oli radikaalse äärmusrahvuslaste organisatsiooniga. Klubi asutati 1931. a ja tegutses kuni 1940. a. Klubi harud tegutsesid Tartus, Tallinnas, Narvas, Rakveres, Haapsalus ja Pärnus. Poliitilisi, majandus- ja kultuuriküsimusi käsitleti rahvusluse vaatepunktist ning klubi loosungiks oli „Eesti eestlastele“, pidades sellega silmas vähemusrahvuste eestistamist. Nõuti valitsuse senise rahvuspoliitika revideerimist ja vähemusrahvuste kultuuriautonomia kitsendamist. Leiti, et vähemusrahvused ahistavad enamusrahvust, luues „riigi riigis“ ning oldi seisukohal, et seda toetab Eesti riigi ametlik poliitika. Tunti hirmu, et kulturomavalitsuste kaudu võidakse vahele segada riigi sisepoliitikasse. Äärmusrahvuslased moodustasid siiski Eestis vaid väikese rühma ja nende mõju valitsuse poliitikale oli suhteliselt tühine. – K. Laurits 2008, lk 85–86.

⁸⁹ Nõges oli lõpetanud 1929 Tartu Ülikooli õigusteaduskonna. 1924–1929 oli ta Tartu linna tööstus- ja majandusõpilaste kooli asjaajaja, 1926–1929 ja 1930–1931 samas õpetaja. 1927–1929 oli Nõges Tartu Ülikooli õigusteaduskonna seminariraamatukogu korraldaja. Alates 1935 oli ta Kohtuministeeriumi kodifikatsiooniosakonna liige ja alates 1937 laevasõiduõigustesse puutuvate seaduste väljatöötamise komisjoni esimees. – Valter Nõges. Vikipeedia: vaba entsüklopeedia. – https://et.wikipedia.org/wiki/Valter_N%C3%B5ges (1.4.2019).

⁹⁰ V. Nõges, lk 129.

⁹¹ RKAOo 26.2.1926, nr 550 II. – ERA.1356.2.95.

⁹² RKAOo 26.2.1926, nr 551 II. – Samas.

⁹³ RKAOo 26.2.1926, nr 568 II. – Samas.

⁹⁴ RKAOo 26.2.1926, nr 569 II. – Samas

⁹⁵ RKAOo 26.2.1926, nr 571 II. – Samas.

⁹⁶ RKAOo 26.2.1926, nr 604 II. – Samas

⁹⁷ RKAOo 26.2.1926, nr 659 II. – Samas.

⁹⁸ RKAOo 26.2.1926, nr 660 II. – Samas.

⁹⁹ RKAOo 26.10.1926, nr 1106 II. – ERA.1356.2.94.

¹⁰⁰ Riigikohtu tegelus. Administratiiv osakond. – Õigus 1926, nr 3, lk 79; 82.

eesti rahvusesse. Näiteks oli V. Grosset lisanud kaebusele Tartu Jaani kiriku tunnistuse selle kohta, et Grosset kuulub kiriku saksa kogudusse, ning kahe tunnistaja kirjalikud ütlused, et Grosset on rahvuselt sakslane, on end alati sakslaseks pidanud ja et tema perekonna ning sugulaste kodukeel on saksa keel. H. M. Mend oli kaebusele lisanud Tallinna Niguliste kiriku õpetaja Adolf Oskar Undritzki tunnistuse selle kohta, et Mendi vanemad, Aleksander Isberg ja Julie Isberg, on Niguliste kiriku saksa koguduse liikmed ning et nende kodune keel on saksa keel¹⁰¹. Veel oli Mend kaebusele lisanud tunnistajate Arthur Joosti, Leopold Jacobsoni ja Philipp Martenseni notariaalselt kinnitatud kirjalikud ütlused Mendi rahvuse kohta¹⁰².

Samas jättis Riigikohus 1926. a rahuldamata näiteks Elfriede Treumanni kaebuse, milles ta palus tühistada siseministri otsuse, millega keelduti tema tütre Irene-Agathe Treumanni rahvuse parandamisest isikutunnistusel. E. Treumann märkis, et kuna I.-A. Treumanni isa oli sakslane, siis on tema tütre soov, et isikutunnistusel oleks tema rahvuseks märgitud *sakslane*. Riigikohus viitas VRKOS §-le 9 ja ütles, et alla 18-aastase lapse rahvus tuleb määrata tema vanemate järgi, ning juhul, kui vanemad on eri rahvusest, tuleb lapse rahvus määrata vanemate kokkuleppel. Riigikohus leidis, et siseministeeriumil ei olnud alust E. Treumanni palvet rahuldada, kuna E. Treumann ei olnud esitanud oma palve juurde mitte ühtegi tõendit, mis näitaksid ära, millisest rahvusest oli ta ise ja millisest rahvusest lapse isa. Seetõttu jättis Riigikohus E. Treumanni kaebuse rahuldamata.¹⁰³

1927.–1930. aastatel rahvuse nimetuse muutmise kaebuste esitamine jätkus. 4.3.1927 arutas Riigikohus Harry Umbli kaebust siseministri otsuse peale tema rahvuse nimetuse muutmise asjas. Siseminister oli Umbli palve tähelepanuta jätnud, tuues põhjenduseks selle, et Umbli on tuntud Eesti perekonnanimi. Riigikohus lahendas asja sarnaselt 1926. a samasisuliste lahenditega ning selgitas, et palve tähelepanuta jätmise põhjuseks ei või olla asjaolu, et isikul on tuntud Eesti perekonnanimi.¹⁰⁴ 2.12.1927. a pärineb Riigikohtu otsus, milles kohus, viidates PS §-le 20, VRKOS §-dele 2, 8, 9, 17, 29 ning saksa vähemusrahvuse esimese kultuurnõukogu valimise määruse¹⁰⁵ §-dele 5 ja 11, tühistas siseministri otsuse Ernst Lindemanni rahvuse nimetuse muutmise asjas¹⁰⁶ ja saatis selle ministrile uueks

¹⁰¹ Tallinna Evang. Luth. Niguliste kiriku õpetaja tunnistus 13. novembril 1925. a Nr. 465. – ERA.1356.2.610, lk 5.

¹⁰² Eidesstattliche Erklärung. Reval, den 18. November 1925. – Samas, lk 6.

¹⁰³ RKAoo 26.2.1926, nr 553 II. – ERA.1356.2.95

¹⁰⁴ RKAoo 4.3.1927, nr 263 II. – ERA.1356.2.96.

¹⁰⁵ Vabariigi Valitsuse poolt 17. aprillil 1925 a. vastu võetud Määrus Eesti Vabariigi Saksa vähemusrahvuse esimese kultuurnõukogu valimiste valijate nimekirja kokkuseadmise kohta, vt viide 70.

¹⁰⁶ Jällegi oli soov *eestlase* asemel märkida isikutunnistusele *sakslane*.

otsustamiseks.¹⁰⁷ Samasisulised otsused tegi Riigikohus ka 1928. a Elisabeth Wireni¹⁰⁸ ja Aleksander Treikelleri¹⁰⁹ osas, 1929. a Meta Riigi¹¹⁰, Marie Adamsoni¹¹¹, Valentiina Tominga¹¹², Alma Zero¹¹³, Johannes Blumbergi¹¹⁴, Helmi Sitska¹¹⁵, Klara-Elisabet Fromhold Treu¹¹⁶, Alma Pajo¹¹⁷, Viktor Sihle¹¹⁸ ja Jenny Taube¹¹⁹ asjades ning 1930. a Ellen Frey¹²⁰, Kurt Frey¹²¹, Karlos Schüleri¹²² ja Harry Ojasoo¹²³ rahvuse nimetuse muutmise asjades.

1929.–1930. a lahendites selgitas Riigikohus veel seda, et vähemusrahvuste kulturomavalitsuse seaduse järgi ei sõltu isiku kuuluvus mingi rahvuse hulka tema päritolust, vaid sellest, millisele vabariigis lubatud rahvuskultuurühendusele ta ennast kõige lähemal tunneb olevat. Nimetatud selgitus oli ajendatud kohtu- ja siseministeeriumi seisukohast, et isik peab oma isikutunnistusel rahvuse osas paranduse tegemiseks esitama ministeeriumile RNPm § 6 märkuses ettenähtud tõendid rahvuse kohta, kui on ilmselge, et isik soovitud rahvusse ei kuulu. Vastasel korral võivat isik seda õigust kuritarvitada ja nimetada end mis tahes rahvusse või rassi kuuluvaks ja seeläbi mitmesuguseid soodustusi teistes riikides saada. Näitena toodi, et kui isik nimetab end inglaseks, siis võib ta saada soodustusi Inglismaal. Riigikohus ministeeriumi seisukohaga ei nõustunud ja leidis, et RNPm §-s 6 sisalduv nõue rahvust tõendavate dokumentide esitamise kohta ei ole kooskõlas vähemusrahvuste kulturomavalitsuse seadusega, mille paragrahvide 29 ja 30 põhjal määrus oli kehtestatud, kuna sellist nõuet nimetatud seadus ei sisaldanud. Seaduse järgi oli rahvuse määramisel aluseks isiku vaba tahe ja parandusi dokumentides võis teha isikliku teadaande põhjal. Loomulikult ei olnud õigus tunnustada kuuluvust sellisesse rahvusse, keda seadus ei nimetanud.

1929. a. otsuses nr 69 selgitas Riigikohus seda, et seadus ei näe ette kodaniku õigust oma

¹⁰⁷ RKAoo 13.7.1927, nr 715 II. – ERA.1356.2.96.

¹⁰⁸ RKAoo 30.3.1928, nr 260 II. – ERA.1356.2.98.

¹⁰⁹ RKAoo 30.3.1928, nr 261 II. – Samas.

¹¹⁰ RKAoo 13.12.1929, nr 220 II. – ERA.1356.2.101.

¹¹¹ RKAoo 13.12.1929, nr 221 II. – Samas.

¹¹² RKAoo 13.12.1929, nr 235 II. – Samas.

¹¹³ RKAoo 13.12.1929, nr 246 II. – Samas.

¹¹⁴ RKAoo 17.5.1929, nr 252 II. – Samas. Johannes Blumberg oli kaebusele lisanud ka Tartu Ülikooli Evangeelse Luteri usu koguduse saksa pihtkonna tunnistuse selle kohta, et ta on sündinud Tartus ning ülikooli kiriku koguduse saksa pihtkonna liige.

¹¹⁵ RKAoo 13.12.1929, nr 256 II. – Samas.

¹¹⁶ RKAoo 13.12.1929, nr 259 II. – Samas.

¹¹⁷ RKAoo 13.12.1929, nr 266 II. – Samas.

¹¹⁸ RKAoo 13.12.1929, nr 297 II. – Samas.

¹¹⁹ RKAoo 13.12.1929, nr 584 II. – Samas.

¹²⁰ RKAoo 4.4.1930, nr 298 II. – ERA.1356.2.103

¹²¹ RKAoo 4.4.1930, nr 315 II. – Samas.

¹²² RKAoo 1.4.1930, nr 354 II. – Samas.

¹²³ RKAoo 1.4.1930, nr 375 II. – Samas.

teadaande põhjal nõuda, et teda tunnistataks kuuluvaks mõnda rahvusse, kellel ei ole Eesti Vabariigis oma kulturomavalitsust. Seega oli selles otsuses antud seletusega ühtlasi piiratud kodaniku õigust oma rahvuse määramiseks oma teadaande põhjal selles mõttes, et see õigus oli seotud Eesti piirides elavate vähemusrahvuste autonoomsete asutuste korraldamisega ja oli teostatav üksnes selle rahvuse suhtes, kellel oli Eesti Vabariigis kulturomavalitsus. Nii piiras Riigikohus oma selgitustega PS § 20 mõistmist ja nimelt selles suunas, et PS § 20 põhjal ei saanud iga Eesti kodanik nõuda üksnes oma teadaande põhjal enda mistahes rahvusse kuuluvaks tunnistamist.¹²⁴ Samas kulturomavalitsused olid vaid juutidel ja sakslastel, seaduse järgi olid aga lisaks neile vähemusrahvusteks Eestis ka rootslased ja venelased. Seega Riigikohtu otsuse järgi oli teadaandega rahvuse määramine tagatud ainult juutidele ja sakslastele.

Rahvuse nimetuse parandamise asjades oli ka menetlusõiguslikke küsimusi käsitlevaid lahendeid. 1927. a pöördus Riigikohtu poole Mary Larm, kes esitas kaebuse siseministeeriumi otsuse peale tema rahvuse nimetuse parandamise asjas. Riigikohus jättis kaebuse tagajärjeta. Kohus selgitas, et vastavalt AKK §-le 6 alluvad Riigikohtule kaebused ministriumide, nende osakondade ja teiste kõrgemate administratiivasutuste otsuste, korralduste ja määruste peale. Oma kaebuses palus Larm küll tühistada siseministeeriumi otsuse, kuid oli kaevatava dokumendina lisanud kaebusele hoopis Politsei Peavalitsuse administratiivtoimkonna kirja, milles teatati kaebajale, et tema palve rahvuse nimetuse muutmise osas oli politsei üldsekretäri resolutsiooniga rahuldamata jäetud. Riigikohus selgitas, et politsei üldsekretär ei ole kõrgem administratiivasutus AKK § 6 tähenduses ning tema otsuse peale Riigikohtule kaebust esitada ei saa.¹²⁵ Larm oleks pidanud kõigepealt kaebuse esitama siseministrile ja alles seejärel, kui ka siseminister oleks selle rahuldamata jätnud, esitama kaebuse Riigikohtule. Samast kuupäevast pärineb ka kaks teist samasugust lahendit – Elise Johanna Larmi¹²⁶ ja Valter Juhkentali¹²⁷ rahvuse nimetuse muutmise asjades.

1928. a pöördus Riigikohtu poole kaebusega Alma Pajo, kelle rahvuse nimetuse muutmise asja oli siseminister oma korraldusega seisma pannud. Riigikohus kohustas siseministrit Pajo palve otsustamisele võtma. Kohus selgitas, et iga ametiasutus on kohustatud kehtivate seaduste alusel tema haldusalasse kuuluvaid asju arutama ja otsustama ning ühelgi ametiasutusel ei ole õigust keelduda tema alluvusse kuuluvate asjade otsustamisest. Kohus

¹²⁴ Riigikohtu tegelus. Administratiivosakond. – Õigus 1936, nr 5, lk 254–255.

¹²⁵ RKAOo 2.12.1927, nr 568 II. – ERA.1356.2.96

¹²⁶ RKAOo 2.12.1927, nr 569 II. – Samas.

¹²⁷ RKAOo 2.12.1927, nr 854 II. – Samas.

viitas ministeeriumide seaduse¹²⁸ §-le 186, mille järgi pidi minister asju kiiresti ja õiglaselt otsustama ning § 208 kohaselt ei tohtinud minister oma võimu kasutamata jätta. Käesolevas asjas oli siseminister asja seisma pannud, viitamata mitte ühelegi sisulisele või vormilisele puudusele, mis oleksid võinud asja seisma panemist õigustada. Riigikohus selgitas, et sellisel kujul asja otsustamise seismapanek tähendab ajutist loobumist võimu tarvitamisest või riigivõimu funktsioneerimise osalist seismajätmist, mida ükski ametiasutus endale lubada ei tohi.¹²⁹ Samasisulised lahendid tegi Riigikohus ka Hugo Treumanni¹³⁰, Bernhard Jürgensi¹³¹, Balduin Eskensoni¹³², Eduard Eicheni¹³³, Ida Eicheni¹³⁴ ja Senta Treffneri¹³⁵ rahvuse nimetuse muutmise asja otsustamise seisma panemise asjades.

1931. aastast pärineb üks Riigikohtusse jõudnud rahvuse määramisega seotud kaasus, mis sai alguse aga hoopis tulumaksu vaidlusest. Nimelt pöördus 6.2.1930 kohtu poole Jakob Zube, kes palus oma kaebuses tühistada Tulumaksu Peakomitee 19.12.1929. a otsuse. Zube oli oma 1928. a tuludest maha arvanud Saksa Kulturomavalitsusele tasutud maksu summas 47,51 krooni¹³⁶. Maksustamisel seda aga arvesse ei võetud. Tulumaksu Peakomitee leidis, et tegemist ei ole sundusliku maksuga, kuna kulturomavalitsuse liikmelisus ei ole siduva iseloomuga¹³⁷. Zube aga oli vastupidisel seisukohal ja leidis, et kohaldada tuleb tulumaksuseaduse¹³⁸ § 19 p b). Viidatud õigusnormi järgi võis tuludest maha arvata igasugused maksualase seaduse, testamendi, kohtuotsuse või notariaalse lepingu põhjal tasutavad sunduslikud maksud. Zube viitas seejuures ka Saksa kulturomavalitsuse maksu määrusele¹³⁹ kui õigusaktile, mille alusel kulturomavalitsuse maks oli kehtestatud¹⁴⁰. Nimetatud määruse § 1 sätestas: „Maksustamise alla saksa kulturomavalitsuse heaks

¹²⁸ Учреждение Совета Министров. Свод законов Российской Империи : здание 1910 года. Том I, Основные законы и учреждения государственные, Часть II. Свод Учреждений Государственных. = Vene Seaduste Kogu, I köide, 2. j, 1910. a väljaanne.

¹²⁹ RKAoo 11.12.1928, nr 539 II. – ERA.1356.2.98.

¹³⁰ RKAoo 11.12.1928, nr 538 II. – Samas.

¹³¹ RKAoo 11.12.1928, nr 544 II. – Samas.

¹³² RKAoo 11.12.1928, nr 546 II. – Samas.

¹³³ RKAoo 11.12.1928, nr 549 II. – Samas.

¹³⁴ RKAoo 11.12.1928, nr 550 II. – Samas.

¹³⁵ RKAoo 11.12.1928, nr 672 II. – Samas.

¹³⁶ Kaebuse rahuldamise korral oleks Zube poolt tasutav tulumaks vähenenud 3 krooni võrra. Majandusministeeriumi Tulumaksu Peakomitee esitis Riigikohtule 5.4.1930 nr 994/B. – ERA.1356.2.12734, lk 1.

¹³⁷ Tulumaksu Peakomitee otsus nr 490 19. detsembrist 1929. A Jakob Zube 1929 aasta tulumaksu asjas. – ERA.1356.2.12734, lk 4.

¹³⁸ RT I, 30.4.1920, 63/64, 497.

¹³⁹ Saksa kulturomavalitsuse maksu määrus. Antud vähemusrahvuste kulturomavalitsuse seaduse § 6 p d põhjal ja kinnitatud Vabariigi Valitsuse poolt 16.7.1926. – RT II, 29.7.1926, 61, 795.

¹⁴⁰ Jakob Heinrichi p. Zube, kelle elukoht Pärnus, Vahtra tän. Nr. 9, kaebtus Riigikohtule Tulumaksu Peakomitee, kelle asukoht Tallinnas, väike Pärnu maantee Nr. 4, otsuse pää?le 19 detsembrist 1929 a. Nr. 490. – ERA.1356.2.12734, lk 3.

kuuluvad kõik saksa rahvusnimekirja sisse kantud üle 18 a. vanused isikud, välja arvatud need, kellel iseseisvat sissetulekut ei ole, kes varanduseta on ning selle üle avalduse sisse annavad.“ Maksu suuruse määramiseks jagati maksukohustuslased igal aastal spetsiaalsetesse maksuklassidesse nende eelmisel aastal tasutud tulumaksu suuruse järgi (§ 2). Maks jagunes põhimaksuks ja lisamaksuks (§ 3). Põhimaksu maksid kõik maksukohustuslased ja põhimaksu suurus sõltus sellest, millisesse maksuklassi isik kuulus (§ 3). Lisamaksu maksmise kohustus oli samuti seotud maksuklassidega (§ 2). Selle, millisest maksuklassist alates lisamaks kehtestati, määras kultuurnõukogu ja selle suurus oli võrdne teatud protsendiga isiku eelneva aasta tulumaksu suurusest ehk siis lisamaksu suurus sõltus isiku sissetulekust (§ 2). Määruse § 4 määras kultuurnõukogu igal aastal eelarveaasta kohta põhi- ja lisamaksude suuruse iga maksuklassi jaoks, samuti ka võimalike maksuvabade summade liigid ja suuruse ning need esitati kultuurnõukogu ning raha- ja haridusministri ühisel ettepanekul Vabariigi Valitsusele kinnitamiseks. Kui teatava aasta jooksul uusi maksumäärasid kasutusele ei võetud, jäid vastava eelarveaasta jaoks jõusse möödunud aasta maksumäärad. Oma kaebuses märkis Zube veel, et ta ei ole kulturomavalitsusse astunud omal algatusel, vaid selleks on kohustanud teda seadus, samuti leidis ta, et seaduse alusel oli ta olnud sunnitud ka kulturomavalitsusele maksu maksuma. Oma esitises Riigikohtule leidis Tulumaksu Peakomitee, et kuna kulturomavalitsusele tasutava maksu suurus arvestatakse tulumaksu järgi ja et tulumaksu seaduse § 20 p c alusel maksukohustuslase poolt tasutud tulumaksu tema kuludest maha ei arvata, siis ei saa ka sellist lisamaksu kulturomavalitsuse maksu näol kuludest maha arvata¹⁴¹. Riigikohus Zube kaebust ei rahuldanud ja leidis, et kaebaja arvamus on ekslik. Riigikohus selgitas, et PS § 20 ja VRKOS § 9 järgi tuleb rahvuse määramise õigust mõista nii, et see sünnib isiku enese vaba määramise teel ning rahvuse tunnustamise printsiibi põhjal. Veel viitas Riigikohus Vabariigi Valitsuse 17.4.1925. a määruse¹⁴² §-le 5, mille kohaselt oli õigus kodanikke rahvusnimekirja kanda nende endi teadaannete põhjal ning määruse § 11 järgi oli igal nimekirja kantud isikul ka õigus kahe kuu jooksul pärast nimekirjade avaldamist lasta ennast nimekirjast maha kustutada. Seega ei asetanud seadus kaebajat Saksa Kulturomavalitsusse, vaid kaebaja ise vabal tahtel oli määranud oma kuuluvuse kulturomavalitsusse, millest tal oli VRKOS § 10 p c) järgi omal soovil võimalik ka lahkuda. Kohus asus seisukohale, et seetõttu ei saa kulturomavalitsusele makstud maksu lugeda

¹⁴¹ Samas, lk 1.

¹⁴² Vabariigi Valitsuse poolt 17. aprillil 1925 a. vastu võetud Määrus Eesti Vabariigi Saksa vähemusrahvuse esimese kultuurnõukogu valimiste valijate nimekirja kokkuseadmise kohta, vt viide 70.

sunduslikuks maksuks TuMS § 19 p b) tähenduses, mida saaks isiku tulust maha arvata.¹⁴³

Aastatel 1932–1934 ei teinud Riigikohus ühtegi lahendit individuaalse rahvusemääramise asjades. Järgmine kohtulahend pärineb aastast 1935 ja siis tegeles Riigikohus taas PS §-st 20 tuleneva rahvuse määramise õiguse sisustamisega. 20.12.1935 arutas Riigikohus Saksa Kulturomavalitsuse revisjonikaebust Tallinna Ringkonnakohtu 10.4.1935. a otsuse peale siseministri protesti asjas Selma Agassilla ebaõigesti saksa rahvusnimekirja kandmise pärast. RNPm § 10 ja sama määruse 1932. a osalise muutmise määruse § 10 alusel oli Pärnu Saksa Kultuurhoolekogu kandnud Agassilla saksa rahvusnimekirja. Viidatud paragrahvi järgi tegid kandeid rahvusnimekirjadesse kultuurhoolekogud, kes edastasid andmed kulturomavalitsustele ning kohtu- ja siseministariumile. Kultuurhoolekogu oli Agassilla nimekirja kandmisel aluseks võtnud Saksa Kulturomavalitsuse poolt koostatud protokoll, milles oli kirjas, et Agassild on vastavalt PS §-le 20 tunnistanud end kuuluvaks saksa rahvusse. Lisaks oli nimekirja kandmisel tuginetud Pärnu Saksa Nikolai Evangeelse luteri usu koguduse õpetaja kinnitusele, et Agassild kuulub nimetatud kogudusse ja on seal leeritatud. 23.1.1935 esitas siseminister Tallinna-Haapsalu rahukogule protesti Agassilla saksa rahvusnimekirja kandmise pärast. Minister leidis, et kulturomavalitsuse protokoll ja koguduse kinnitust ei saa lugeda rahvust tõendavateks dokumentideks. Ringkonnakohus¹⁴⁴ tegi Saksa Kulturomavalitsusele ettekirjutuse tühistada saksa rahvusnimekirja tehtud kanne ja selgitas, et PS § 20 on teatud põhimõtet deklareeriva iseloomuga ning nõuab elluviimiseks eriseadust. Kohus viitas VRKOS §-le 9, mille kohaselt kuuluvus vähemusrahvuse kulturomavalitsusse tuli kindlaks teha rahvusnimekirjaga, kuhu võisid ennast lasta kanda VRKOS § 8 nimetatud rahvustest vähemalt 18-aastased Eesti kodanikud. Kohus oli seisukohal, et rahvusnimekirja võis kanda ainult isikuid, kes kuulusid sellesse rahvusse, kindlasti ei saanud nimekirja kanda eestlasi. Veel viitas kohus sellele, et RNPm § 5 lg 2 p 1 kohaselt tuli isiklikele teadaannetele lisada seaduslikus korras tõestatud ära kirjad rahvust tõendavatest dokumentidest. Seda määrus ei täpsustanud, millised need dokumendid on. Ringkonnakohus selgitas, et kindlasti ei ole põhiseaduse eesmärgiks lubada igale Eesti kodanikule tunnistada ennast näiteks sakslaseks. Ringkonnakohus nõustus ministeeriumi seisukohaga, et kultuurnõukogu poolt protokollitud ja tunnistajate juuresolekul antud seletust isiku rahvuse kohta ei saa lugeda rahvust tõendavaks dokumendiks. Oma revisjonikaebuses

¹⁴³ RKAoo 28.4.1931, nr 58 II. – ERA.1356.2.104.

¹⁴⁴ 1935. aastast hakkasid rahukogud ringkonnakohtute nime kandma. – T. Anepaio. Rahukogud (ringkonnakohtud) Eesti Vabariigis 1918–1940. – https://www.kohus.ee/sites/www.kohus.ee/files/elfinder/dokumendid/rahukogud_ringkonnakohtud_eeesti_vabariigis.pdf (11.4.2019)

Riigikohtule asus Saksa Kulturomavalitsus seisukohale, et PS § 20 ei ole üksnes deklaratiivne õigusnorm, vaid määrab selgelt, et rahvuse määramine oleneb ainult isiku soovist, sõltumata sellest, kas tal on olemas sellest rahvusest päritolemist tõendav dokument või mitte. Rahvusnimekirjade pidamise määrust rahvust tõendavate dokumentide esitamise osas pidas kulturomavalitsus põhiseaduse vastaseks, kuna see kitsendavat rahvuse vaba määramise õigust. Seda olevat ka Riigikohus oma varasemates otsustes öelnud¹⁴⁵. Veel leidis kulturomavalitsus, et kultuurnõukogu kui riikliku asutuse poolt koostatud protokoll on nõuetele vastav dokument, liiatigi olevat protokollil vorm siseministeeriumi poolt heaks kiidetud ning selliseid protokolle olevat aastate jooksul juba tunnustatud rahvust tõendavate dokumentidena. Riigikohus viitas asja lahendamisel oma 1929. a otsuses nr 69 toodud seisukohtadele¹⁴⁶ ning selgitas veel, et pärast RKAMS jõustumist 1934. a, ei ole enam põhjust vähemusrahvuste rahvusnimekirjade koostamisel aluseks võtta üksnes vähemusrahvuste kulturomavalitsuse seaduse juhtpõhimõtteid, nagu seda oli tehtud Riigikohtu varasemate otsuste juures. Kohus leidis, et PS § 20 eesmärk ja mõte seisneb selles, et kindlustada kõigile Eesti kodanikele, kes ei ole eestlased, võimalus oma rahvuse säilitamiseks ning kooskõlas PS §-dega 21, 22 ja 23 korraldada Eestis asuvate vähemusrahvuste õiguste kaitset nende rahvuste säilitamise ja kultuurilise arenemise võimaluste kindlustamise otstarbel. Lähtuvalt eeltoodust leidis Riigikohus, et põhiseaduse vastaseks ei saa pidada seadustest või määrustest tulenevaid nõudeid, mille kohaselt kodanikult nõutakse rahvusnimekirja kandmisel rahvuslikku päritolu tõendava dokumendi tõestatud ära kirja. Selline nõue tulenes ka VRKOS § 30 alusel välja antud RNPM §-st 5. Kohus selgitas veel, et kui asuda seisukohale, et rahvusnimekirja kandmisel on PS § 20 järgi aluseks ainult isiku enese deklaratsioon oma rahvuse kohta, võib jõuda tulemuseni, mis võib ohustada vähemusrahvuste kaitse põhimõtet ennast. Näiteks, kui rahvusnimekirja laseksid ennast kanda isikud, kes tegelikult sellest rahvusest ei ole ja neid kantaks sinna sellisel arvul, et nad saavutaksid rahvusnimekirjas enamuse, siis võiksid nad oma kätte haarata võõra vähemusrahvuse korraldamise ja kultuurilise arendamise. Kohus asus seisukohale, et vähemusrahvuste kaitse põhimõttega on kooskõlas see, kui vähemusrahvuste nimekirjadesse kantakse ainult isikuid, kes vastavasse vähemusrahvusse tõesti ka kuuluvad. Riigikohus leidis, et Eesti kodanikku, kes kuulub teatavasse rahvusse, ei saa PS § 20 mõtte

¹⁴⁵ Riigikohus pidas RNPM §-s 6 sisalduvat nõuet vähemusrahvuste kulturomavalitsuse seadusega vastuolus olevaks, kuna nimetatud seadus, mille § 29 ja 30 alusel määrus välja oli antud, sellist nõuet ei sisaldanud. Seda seisukohta väljendas Riigikohus mitmetes oma lahendites 1929–1930. a: RKAoo 13.12.1929, nr 221 II, RKAoo 13.12.1929, nr 220 II, RKAoo 13.12.1929, nr 235 II, RKAoo 13.12.1929, nr 246 II, RKAoo 13.12.1929, nr 256 II, RKAoo 13.12.1929, nr 259 II, RKAoo 13.12.1929, nr 266 II, RKAoo 13.12.1929, nr 297 II, RKAoo 13.12.1929, nr 584 II, RKAoo 1.4.1930, nr 375 II, RKAoo 1.4.1930, nr 354 II, RKAoo 4.4.1930, nr 315 II, RKAoo 4.4.1930, nr 298 II.

¹⁴⁶ Vt lähemalt käesoleva töö lk 23–24.

järgi kohustada pidama end mõne teise rahvuse liikmeks, vaid iga kodanik võib vabalt oma rahvuse liikmeks jääda, ilma et sellega oleks seotud mingid õiguste kitsendused. Kohus leidis, et vähemusrahvuste kaitse põhimõttega on täielikult kooskõlas nõue, et vähemusrahvuste nimekirjadesse kantakse üksnes kodanikud, kes tegelikult ka sellesse rahvusse kuuluvad. Riigikohus nõustus ringkonnakohtu seisukohtadega, et kultuurhoolekogu protokoll ei saa pidada rahvust tõendavaks dokumendiks ja et rahvusnimekirja kandmisel tuleb esitada dokument, mis tõendab isiku kuuluvust vastavasse rahvusse. Samuti oli Riigikohus seisukohal, et kuuluvus saksa kogudusse või seal leeritamine ei tähenda veel seda, et isik on saksa rahvusest. Kohus selgitas, et juhul, kui on selgusetu, milliseid dokumente tuleb rahvusnimekirja kandmisel esitada, võib selle kohta esitada järelepärimise siseministriumile, kes on vastuse andmiseks kohustatud, kuna seaduste ja määruste elluviimine sellel alal toimub siseministrieriumi järelevalve all. Riigikohus jättis kaebuse rahuldamata.¹⁴⁷ Seega nüüd asus Riigikohus varasemaga võrreldes sootuks vastupidisele seisukohale ja vastus küsimusele, kas PS § 20 põhjal saab iga Eesti kodanik nõuda üksnes oma teadaande põhjal enda tunnistamist ükskõik mis rahvusse kuuluvaks, oli eitav – nõuti ka dokumentide ärakirjade esitamist. Nüüd ütles Riigikohus, et selline nõue tuleneb ka VRKOS § 30 alusel välja antud RNPM-st, varem oli Riigikohus RNPM §-st 6 tuleneva dokumentide esitamise nõude VRKOS-iga vastuolus leidnud olevat. Agassilla lahendis toodud Riigikohtu seisukohad viitega kohtulahendile olid ära toodud ka 1936. a ajakirjas Õigus¹⁴⁸.

13.11.1936 arutas Riigikohus Ervin Berendsoni kaebust siseministri 7.9.1936. a otsuse peale rahvuse määramise asjas. Siseministri otsusega oli rahuldamata jäetud Berendsoni taotlus anda talle välja tunnistus saksa rahvusse kuulumise kohta. Oma kaebuses tugines Berendson RKAMS §-le 7 ja leidis, et kuna ta on 22-aastane, tema ema on sakslane ja isa rootslane, siis on tal õigus määrata enese rahvuseks kas eesti või ühe oma vanema rahvus. Oma avaldusele oli Berendson lisanud rahvust tõendavate dokumentidena Kuressaare Evangeelse Luteri usu koguduse perekonnaseisuametniku sünniteatise, Saksa Kulturomavalitsuse Saare Kultuurhoolekogu tunnistuse ja oma isa isikutunnistuse ärakirja. Siseministrierium leidis, et nimetatud dokumendid ei ole asjakohased tõendid, kuna sünniteatiselt ei selgu Berendsoni vanemate rahvus ning kultuurhoolekogu tunnistus, mis kinnitab, et Berendsoni ema oli kantud 1925. a Saare Saksa Vähemusrahvuse Kultuurhoolekogu rahvusnimekirja¹⁴⁹, ei näita veel, et

¹⁴⁷ RKAoo 20.12.1935, nr 346 I.

¹⁴⁸ Riigikohtu tegelus. Administratiivosakond. – Õigus, 1936, nr 5, lk 254–255.

¹⁴⁹ Tunnistusele oli märgitud: „/.../ Mathilde Berendson, neiuna Uexküll, sünd. 30. augustil 1879 a, proviisor Albert Berendsoni abikaasa, kuulub Saksa Vähemusrahvuse Kulturomavalitsusse ja seisab Saare Saksa Vähemusrahvuse Kultuurhoolekogu rahvusnimekirjas Nr. 14.151 all. /.../“. – E. V. Saksa Vähemusrahvuse

tema ema oli sakslane. Ministeerium viitas ka RKAMS rakendussättele, §-le 12, ning leidis, et kuuluvus mõne vähemusrahvuse rahvusnimekirja enne selle seaduse jõustumist ei tähenda veel, et isik kuulub igal juhul vastavasse rahvusse. Seega ministeerium tegelikult tõlgendas nimetatud paragrahvi hoopis vastupidiselt. Tegelikult sätestas RKAMS § 12: „Kodanikud, kes käesoleva seaduse maksmahakkamisel seisavad mõne vähemusrahvuse kulturomavalitsuse rahvusnimekirjas, loetakse kuuluvaks vastavasse vähemusrahvusse kuni rahvuse muutmiseni käesolevas seaduses nähtud korras või kuni lahkumiseni kulturomavalitsusest.“ Veel leidis ministeerium, et kuni isikutunnistuste ja passide määruse¹⁵⁰ jõustumiseni ei saanud isiku teadaannet, mille alusel märgiti rahvus isikutunnistusele, pidada rahvusse kuulumise määramise aluseks. Riigikohus leidis, et kuna Berendsoni ema ei olnud Saksa kulturomavalitsusest lahkunud ning polnud ka andmeid, et tema kandmine sellesse nimekirja oleks olnud seadusevastane, tuli RKAMS § 12 järgi lugeda kaebaja ema rahvuseks sakslane. Isiku teadaande põhjal isikutunnistusele kantud rahvuse nimetuse osas oli Riigikohus üldiselt nõus, et selline kanne ei saa olla ainsaks tõendiks selle kohta, et isik tõepoolest sellesse rahvusse kuulub, kuid samas leidis Riigikohus, et juhul kui ametiasutus leiab, et asja ei saa otsustada isiku avalduse ning sellele lisatud tõendite või ametiasutuses olevate andmete põhjal, peab ametiasustus ise vastavalt administratiivmenetluse seaduse¹⁵¹ §-le 49 välja selgitama vajalikud asjaolud ja ka nõudma asjaosalistelt täiendavaid andmeid ja tõendeid. Kohus leidis, et kui siseminister pidas Berendsoni avaldusele lisatud tõendeid ebapiisavateks, oleks tal tulnud nõuda kaebajalt täiendavate andmete ja tõendite esitamist. Riigikohus tühistas siseministri 7.9.1936 otsuse ja saatis asja siseministrile uueks otsustamiseks.¹⁵²

Individuaalse rahvusemääramise asjades oli põhiprobleemiks PS §-st 20 tuleneva rahvuse määramise õiguse sisustamine. 1920. aastate lahendites asus kohus, tuginedes vähemusrahvuste kulturomavalitsuse seadusele ja selle seletuskirjale ning seaduse alusel kehtestatud määrustele, seisukohale, et isiku rahvust võib tema isikutunnistusel parandada isiku enese teadaande alusel. Isikutunnistusel rahvuse parandamise taotlusele lisatavate rahvust tõendavate dokumentide osas võttis kohus kohati seisukoha, et need tõendid tuleb esitada, kohati oli seisukohal, et selline nõue ei ole kooskõlas kehtiva õigusega. Valdavalt asuti 1920. aastate lahendites seisukohale, et dokumentide parandusi võib teha ka ainult isikliku teadaande põhjal, 1930. aastate teisel poolel praktika muutus ning seisukoht oli vastupidine. Enamik rahvuse määramise lahenditest langes aga just esimesse kümnendisse ja

Kulturomavalitsuse Saare Kultuurhoolekogu tunnistus 6.10.1936 nr 43. – ERA.1356.2.580, lk 8.

¹⁵⁰ VVm 2.7.1930. – RT, 17.7.1930, 55, 638.

¹⁵¹ RT, 14.1.1936, 4, 53.

¹⁵² RKAoo 13.11.1936, nr 543 II. – ERA.1356.2.113.

1930. aastate esimesse poolde, 1930. aastate teisest poolest pärineb vaid kaks lahendit ja nendes kinnitaski Riigikohus selgelt, et oma rahvust tuleb tõendada vastavate dokumentidega. Kohus tugines seejuures rahvusnimekirjade pidamise määrusele ning 1934. a rahvusse kuuluvuse aluste määramise seadusele ja märkis, et pärast viimati nimetatud seaduse kehtima hakkamist ei ole põhjust enam tugineda vaid vähemusrahvuste kulturomavalitsuse seaduse põhimõtetele. Nüüd kohus rahvusnimekirjade pidamise määrust seadusega vastuolus olevaks ei pidanud. Leiti, et kui aluseks on ainult isiku teadaanne, siis võib see hakata ohustama vähemusrahvuste kaitse põhimõtet ennast. Huvitava asjaoluna võib märkida, et peaaegu pooltes käesolevas töös vaadeldud rahvuse määramise asjades oli advokaadiks Walter Stackelberg¹⁵³ (23 kaasust), järgnesid Woldemar Hartmann¹⁵⁴ (8 kaasust) ja Siegfried Bremen¹⁵⁵ (6 kaasust).¹⁵⁶

1.3 Riigikohtu praktika kollektiivse rahvusemääramise asjades

Kollektiivse rahvusemääramise asjades tegi Riigikohus käesolevas töös vaadeldud perioodil 5 lahendit – üks neist pärineb 1929. aastast, ülejäänud 1930. aastatest.

8.11.1929. a arutas Riigikohus Irene Roseni kaebust haridus- ja sotsiaalministeeriumi otsuse peale, millega jäeti Rosen Viljandis asuvasse aadlipreilide pansionaati *Fräuleinstift*¹⁵⁷ vastu

¹⁵³ Walter Gotthard Ludwig von Stackelberg (1877–1957) õppis 1896–1900 õigusteadust Tartu Ülikoolis ja edasi ka Moskvas. Pärast kooli lõpetamist töötas erinevatel juristi ametikohtadel Poolas, Peterburis, Novgorodis, Saksamaal, Soomes, Königsbergis, Danzigis. 1924–1939 töötas Tartus advokaadina. 1925. a valiti Saksa Kulturomavalitsuse kultuurnõukogusse. 1939 asus Poola, kus töötas kohtunikuna. 1945. a alates elas Saksamaal. – Stackelberg, Walter Gotthard Ludwig Bar. v. Baltisches biografisches Lexikon digital. Baltische Historische Kommission: 2019. – <https://bbld.de/Stackelberg-Walter-Gotthard-Ludwig-1877-1957> (23.4.2019)

¹⁵⁴ Woldemar Franz August Hartmann (1874–1962), vandeadvokaat.

¹⁵⁵ Siegfried Adam Nikolai von Bremen (1886–1979) õppis alates 1905 Tartu Ülikoolis õigusteadust, 1910 lõpetas Kaasani Ülikooli. 1911–1917 töötas advokaadina Pärnus, 1918 küüditati enamlaste poolt Siberisse, kust pöördus tagasi ja sõdis 1919–1920 enamlaste vastu. 1920–1923 elas Saksamaal. 1923–1926 töötas vandeadvokaadi abina (alates 1924 Advokatuuri liige), 1926–1939 oli vandeadvokaat Tallinnas. Alates 1928. a oli Bremen Saksa kultuurnõukogu liige, 1929–1935 Tallinna linnavolikogu liige, 1931–1938 kultuurvalitsuse liige (rahvusnimekirja pidamise osakonna eesotsas), 1930/1931 Eestimaa Võõrandatud Mõisate Omanike Liidu esimees ja 1938/1939 Saksa Kooliabi Seltsi esimees. 1939. aastal asus Saksamaale. – Siegfried von Bremen. Vikipeedia: Vaba entsüklopeedia. – https://et.wikipedia.org/wiki/Siegfried_von_Bremen (23.4.2019).

¹⁵⁶ Vt lähemalt käesoleva töö lisa nr 3.

¹⁵⁷ Venemaa keisri Paul I 26.9.1797. a ukaasiga asutati Tartus aadlipreilide toetuseks ja ülalpidamiseks pansionaat ja kinnitati selle põhikiri. Pansionaat alustas tegevust 1798. a oktoobris. 1803. a osteti Viljandisse maja ja 23.1.1804 viidi pansionaat sinna üle. Asutuse valitsemisega tegeles Liivimaa maanõunike kolleegium. Varjupaik kindlustas täieliku ülalpidamise kaheteistkümnelle aadlisoost neiule. Lisaks neile võis asutus vastu võtta sama palju aadlisoost pensionäre, kes oma ülalpidamise eest ise tasu maksid. Pansionaadi ülalpidamiseks saadi vahendid sihtasutuse käsutusse antud Kuresaare ja Koonga riigimõisa rendist. 1905. a müüdi Koonga ja Kuresaare mõis taludena talupoegadele. 1920. a võeti vastu seisuste kaotamise seadus, mille alusel võttis töö- ja hoolekandeminister 11.6.1921 vastu otsuse sihtasutuse varad üle võtta. 9.4.1925 sõlmiti töö- ja hoolekandeministeeriumi ning Viljandi linna vahel leping, mille kohaselt võttis linn asutuse varade hooldamise

võtmata. Pansionaati vastuvõtmise taotluses oli Rosen tuginenud sellele, et ta on pansionaadi põhikirja §-de 16 ja 17 järgi endise Liivimaa Maanõunike Kolleegiumi 11.12.1899. a otsusega pansionaati kandidaadina vastu võetud. Ministeerium ei rahuldanud Roseni taotlust, põhjendades seda sellega, et *Fräuleinstift*-i praeguse põhikirja järgi on asutus mõeldud Liivimaa aadlisoost neidudele, kuid pärast seisuste kaotamise seaduse¹⁵⁸ jõustumist selliseid isikuid enam olemas ei ole. Viidatud seaduse § 1 järgi kaotati ära kõik senised seisused ja § 2 järgi kaotasid kehtivuse kõik seadused ja määrused, mis sisaldasid seisuslikke õigusi, eesõigusi, kohustusi ja õiguste kitsendusi või seisuslikke iseärasusi ning keelatud oli igasuguste seisustest olenevate nimetuste, aunimetuste ja tiitlite ametlik kasutamine. Riigikohus tühistas haridus- ja sotsiaalministeeriumi otsuse ning saatis selle ministeeriumile uueks otsustamiseks. Kohus asus seisukohale, et kuna Vene keisri Paul I poolt 1797. a kinnitatud *Fräuleinstift*-i põhikiri oli veel kehtiv ja asutus tegutses selle põhikirja alusel, tuli ka asja lahendamisel lähtuda põhikirjast. Põhikirja § 2 järgi tegeles *Fräuleinstift*-i valitsemisega Liivimaa Maanõunike Kolleegium, kellele tuli esitada ka taotlused pansionaati vastuvõtmiseks (põhikirja § 8). Põhikirja § 16 järgi võeti pansionaati vastu ka pensionäridest preilisid olenemata nende vanusest. Sellised isikud võeti vastu kandidaadidena ning nad võisid *Fräuleinstift*-i elama asuda seal koha vabanemisel. Kuivõrd Rosen oli Liivimaa Maanõunike Kolleegiumi otsusega pansionaati kandidaadina vastu võetud, oli tema õigust sinna elamaasumiseks ka juba tunnustatud. Riigikohus märkis, et hoolimata asjaolust, et seisused olid Eesti Vabariigis kaotatud, olid siiski Eestis olemas isikuid, kes kuulusid endisesse mõisnikuseisusesse. Kohus leidis, et kuna *Fräuleinstift* tegutses 1797. a põhikirja alusel ja oli olemas isikuid, kes olid õigustatud selle põhikirja järgi pansionaati sisse astuma ning Roseni õigust sisseastumiseks oli tunnustatud, siis ei olnud seaduslikke takistusi tema vastuvõtmisest keeldumiseks juhul, kui pansionaadis oli olemas vabu kohti.¹⁵⁹

23.11.1930 otsustas Saksa kultuurnõukogu, et Saksa Kultuuroomavalitsuse liikmete vastsündinud lastele hakatakse nende rahvusnimekirja registreerimisel välja andma hoiuraamatuid. Hoiukassad olid nõus hoiuraamatuid välja andma 3-kroonise sissemaksega.

ja kõik majanduslikud kohustused sealsete hoolealuste vastu 10 aastaks enda kanda. 1934. a pikendati lepingut kuni 1937. aastani. Vabariigi Valitsuse 7.5.1937 otsuse järgi anti endise *Fräuleinstift*'i kinnisvara sõjaministeeriumi valdusesse. Hoolealused paigutati ümber saksa vähemusrahvuse kultuuroomavalitsusele kuulunud Johann Diedrichsteini Vinni sihtasutuse Vinni majapidamiskooli hoone vasakpoolsesse tiiba. Sihtasutuse vallasvara anti samuti üle Johann Diedrichsteini Vinni sihtasutusele. – Viljandi aadlipreilide varjupaik = Fellinsches (Dörptsches) Adeliger Fräuleinstift = Феллинское (Дерптское) общество благородных девиц = Viljandi aadlisoost neidude kodu. – Viljandi aadlipreilide varjupaik. RA EAA.1814 fondikirjeldus. – https://www.eha.ee/fondiloend/frames/fond_prop.php?id=2919 (14.4.2019).

¹⁵⁸ RT I, 27.8.1920, 129/130, 1026.

¹⁵⁹ RKA Oo 8.11.1929, nr 566 II. – ERA.1356.2.101.

Sissemaksed pidi tasuma kulturomavalitsus. Samal päeval võttis kultuurnõukogu vastu lisaelarve, milles oli hoiuraamatute väljaandmiseks ette nähtud 300 krooni. Kohtu- ja siseminister esitas selle peale Tallinna-Haapsalu rahukogule protesti otsuse tühistamiseks. Minister oli seisukohal, et hoiuraamatute sisseseadmine oli välja mõeldud ergutama seda, et vanemad rohkem oma lapsi rahvusnimekirjadesse kannaksid. Hoiuraamatu saamiseks pidid vanemad oma lapse registreerima ühe kuu jooksul alates lapse sünnist ja hoiuraamatusse makstud raha sai laps kasutama hakata siis, kui ta täiskasvanuks saades ennast täiskasvanute vastavasse rahvusnimekirja üle lasi viia. Minister leidis, et VRKOS § 2 järgi ei kuulu kulturomavalitsuse kompetentsi rahaliste vahendite abil isikute mõjutamine. Minister viitas sellele, et vastavalt Saksa kultuurnõukogu sundmääruse¹⁶⁰ § 1 p-le c) olid sakslastest lapsevanemad niikuinii kohustatud kõikidest perekonnaseisu muudatustest kohalikele kultuurhoolekogudele teatama. Leiti, et kuna nimetatud küsimus kulturomavalitsuse kompetentsi ei kuulu, ei saa nõustuda ka selleks otstarbeks vastu võetud muudatustega eelarves, mis lisaks rahvusnimekirja kantud isikute toetustele sisaldas toetusi ka riigilt ja kohalikelt omavalitsustelt. Tallinna-Haapsalu rahukogu leidis, et Saksa kultuurnõukogu otsus on seadusevastane, kuna RNPM § 4 p 1, § 7 p d ja § 8 nägid ette, et 18-aastased isikud arvatakse automaatselt kulturomavalitsuse liikmete hulgast välja juhul, kui nad ise ennast ei lase täiskasvanute nimekirja üle viia. Rahukogu leidis, et kultuurnõukogu seatud tingimus võib noort inimest mõjutada otsuse tegemisel tema kulturomavalitsusse kuuluvuse osas. Rahukogu pidas kultuurnõukogu otsust vastuolus olevaks RNPM §-ga 7, mille alusel 18-aastaseks saanud isikud pidid ise ja kõrvalise mõjuta otsustama, kas nad tahavad jääda rahvusnimekirja või mitte. Samuti leidis rahukogu selle otsuse vastuolus olevat PS §-ga 20, mille alusel iga Eesti kodanik oli vaba oma rahvuse määramisel. Kuna otsus hoiuraamatute sisseseadmise kohta oli seadusega vastuolus, oli ka vastu võetud eelarvemuudatus ebaseaduslik, sest riigi ja omavalitsuste poolt eraldatud summasid võis kasutada ainult nendeks tegevusteks, mis olid seotud VRKOS §-s 2 nimetatud ülesannete täitmisega. Nendeks olid koolide organiseerimine, valitsemine ja järelevalve ning muude kultuurülesannete eest hoolitsemine ja vastavate asutuste ja ettevõtete valitsemine. Rahukogu rahuldab kohtu- ja siseministeeriumi protesti ja Saksa Kulturomavalitsus pöördus Riigikohtusse palvega tühistada rahukogu otsus. Oma kaebuses leidis kulturomavalitsus, et kuigi hoiuraamatute väljaandmist seadus ette ei näinud, oli see küsimus seotud rahvusnimekirjade pidamisega, mis kuulus seaduse järgi kulturomavalitsuse organite kompetentsi. Leiti, et kuna hoiuraamatute väljaandmine seadusega keelatud ei ole, on see lubatud. Veel seadis kulturomavalitsus

¹⁶⁰ Saksa vähemusrahvuse kultuurnõukogu poolt 10.11.1925 a. vastu võetud sundmäärus Saksa kulturomavalitsuse liikmete teadaande kohustuse kohta. – RT II, 19.1.1926, 5, 55.

kahtluse alla selle, et 3 krooni võiks mõjutada isikut oma rahvuse määramisel, liiatigi oli igal isikul igal ajal õigus VRKOS § 10 p c) alusel lasta ennast nimekirjast kustutada. Veel selgitati, et lisaelarve 300 krooni kaetakse liikmetelt saadud maksudest ja annetustest, mitte riigilt ega omavalitsuselt eraldatud vahenditest. Riigikohus leidis, et kulturomavalitsuse kaebus tuleb jätta rahuldamata. Kohus selgitas, et seadusandja on kulturomavalitsuste võimupiirid ära määratlenud VRKOS §-ga 2 ning kulturomavalitsus ei saa lähtuda seisukohast, et kõik, mis pole seadusega otseselt keelatud, on lubatud. Seega oli kulturomavalitsus oma võimupiire ületanud. Kohus leidis, et hoiuraamatute sisseseadmine ei ole mingis loogilises ega olulises seoses Saksa Kulturomavalitsuse liikmete nimekirja pidamisega, kuna hoiusummad anti alles siis kätte, kui laps ennast 18-aastaseks saades täiskasvanute nimekirja üle viis. Sundmääruse alusel olid kulturomavalitsusse kuuluvad lapsevanemad niikuinii kohustatud teatama kultuurhoolekogule kõikidest perekonnaseisu muudatustest ja seda juba 14 päeva jooksul, vastupidiselt ühele kuule, mis oli sünnist teatamise tähtjaks kehtestatud selleks, et hoiuraamat saada. Kohus leidis, et hoiuraamatute sisseseadmise eesmärgiks ei ole mitte kulturomavalitsuse liikmete nimekirjade pidamine ega ka preemiate andmine vanematele, et nad oma kohustusi täidaks, vaid see, et mõjutada 18-aastaseks saanud isikuid ennast täiskasvanute nimekirja üle viima. Kohtu arvates oli arusaamatu see, miks siis hoiusummade väljamaksmine oli seotud teise nimekirja üleviimise momendiga, kui kultuurvalitsuse sõnul polevat 3 krooni summa, mis inimest mõjutaks.¹⁶¹

8./15.12.1933 arutas Riigikohus René Vulfi kaebust kaitseministri 27.4.1933. a otsuse peale tema teenistuskirja parandamise asjas. Vulf oli ministrile esitanud palve parandada tema teenistuslehel asjaolu, et ta ei astunud Eesti Kaitsevärke mitte mobilisatsiooni alusel 27.11.1918, vaid vabatahtlikuna. Vulf leidis, et temal kui sakslasel ei olnud tarvis ilmuda Kaitsevärke 16.11.1918. a ohvitseride ja sõjaväeametnike kokkukutse¹⁶² alusel kohustuslikus korras. Riigikohus leidis, et kaebaja seisukoht on ekslik. Kohus selgitas, et ohvitseride ja sõjaväeametnike kokkukutse alusel Kaitseväre staapi ilmumine oli kohustuslik kõikidele eesti rahvusest ohvitseridele ja et mõistet *eesti rahvus* tuleb tõlgendada kooskõlas Eesti Maapäeva vanemate nõukogu 24.2.1918 manifestiga kõigile Eestimaa rahvastele ja Eesti Ajutise Valitsuse 11.11.1918 teadaandega Eestimaa rahvastele¹⁶³. Kohus asus seisukohale, et nii manifestist kui ka teadaandest nähtub, et *eesti rahvaks* loetakse ka Eestis asuvaid sakslasi (manifesti p 1 ja 2 ning teadaande p 3) ja seega oli ka Vulfil kohustus Kaitseväre staapi

¹⁶¹ RKA00 8.4.1932, nr 364 I. – ERA.1356.2.106.

¹⁶² RT, 27.11.1918, 1, 5.

¹⁶³ RT, 27.11.1918, 1, 2.

ilmuda.¹⁶⁴ Viidatud õigusaktides olid siiski selgelt eristatavad Eestimaal elavad *erinevad rahvused* (sh ka vähemusrahvused) ja *Eesti rahvas*, kokkukutse oli aga suunatud *eesti rahvusest* ohvitseridele ja sõjaväeametnikele. Nimelt manifest kõigile Eestimaa rahvastele sätestas: „Eesti rahvas ei ole aastasadade jooksul /.../ Eesti rahvas suures enamikus põliselt asumis. /.../ Kõik Eesti vabariigi kodanikud, usu, rahvuse ja poliitilise ilmavaate peale vaatamata /.../“ ja „/.../ Vabariigi piirides elavatele rahvuslistele vähemustele /.../“. Seega selgelt olid välja toodud terminid *rahvas*, *rahvus* ja *vähemusrahvus*. 11.11.1918. a Ajutise Valitsuse teadaanne sätestas: „Eesti Ajutine Valitsus Eestimaa rahvastele“ ja „/.../ Ajutine Valitsus kutsub Eesti rahvast rahuliku usaldusega /.../ Eesti Ajutine Valitsus loodab, et Eesti rahvas sel suurel ajaloolisel silmapilgul oma enesemääramise õigust kulturaliselt tarvitada oskab. /.../“. Seega kokkuvõttes rääkisid mõlemad õigusaktid nii *eesti rahvast*, seega kõigist siinmail elavatest rahvustest, kui ka *erinevatest rahvustest*, seega näiteks eestlased, venelased, sakslased jne. Veelgi enam, manifestis oli ära toodud ka vähemusrahvusi tähistav termin – *rahvuslised vähemused*. Seevastu mobilisatsioonikutses oli sõnaselgelt kirjas: „/.../ Kõik teised Eesti rahvusest ohvitserid, elukutselised ja sõjaaegsed, peavad viibimata Tallinna sõjaväe staapi Pagari uul. nr. 1 ilmuma, tarviliisi dokumentisid endise teenistuse üle kaasa võttes /.../“ (p 1) ja „/.../ Kõik Eesti rahvusest veltveblid ja vanemad alamohvitserid ... /.../“ (p 2). Seega sõjaministri kokkukutse rääkis siiski vaid *eesti rahvusest* vabariigi kodanikest ja nii manifest kui teadaanne eristasid tegelikult selgelt *eesti rahvast* ja *eesti rahvust*.

Kollektiivse rahvusemääramise asjades tegeles kohus vähemusrahvuste kulturomavalitsuse võimupiiride ulatuse, seisuslike küsimuste ja mõiste *eesti rahvus* sisustamisega 1918. aasta mobilisatsioonikutses. Hoiuraamatute kaasuses leidis kohus, et kulturomavalitsuse võimupiirid on määratletud vähemusrahvuste kulturomavalitsuse seadusega ja otsus hoiuraamatute sisseseadmisest oli kindlasti kulturomavalitsuse võimupiiride ületamine. Riigikohus pidas seda isikute mõjutamiseks rahvuse valiku tegemisel. Kindlasti ei saanud sellisel juhul ka enam juttu olla vabast enesemääramisest. Vulfi kaasuses asus Riigikohus seisukohale, et kuigi mobilisatsiooni kutse oli suunatud *eesti rahvusest* isikutele, hõlmas see mõiste endas ka sakslasi.

Kaudselt on kollektiivse rahvuse määramisega seotud ka järgnevad kaasused, milles käsitleti baltisakslaste väljasaatmist kaitseseisukorra piirkonnast 1934. a. Kaitseseisukorra väljakuulutamise võimalus oli sätestatud 1920. a põhiseaduse § 26 lg-s 2 ning kaitseseisukord lubas riigi jaoks ohtlikus olukorras piirata Eesti kodanike põhiseaduslikke õigusi ja

¹⁶⁴ RKA Oo 8.12.1933, nr 660 II. – ERA.1356.2.108.

kodanikuvabadusi ning menetleda poliitilisi süütegusid sõjakohtutes.¹⁶⁵ 10.07.1930 võeti vastu kaitseseisukorra seadus¹⁶⁶ (KSS), mille sätetest leidsid Riigikohtu poolset sisustamist § 7 p 2 ja § 9 p 9. KSS § 7 p 2 nägi ette, et kaitseseisukorra ajal, mis ei olnud välja kuulutatud sõjahädaohu ja sõja tõttu, juhtis riikliku korra ja ühiskondliku julgeoleku alalhoidmisele sihitud tegevust kaitseseisukorda kuulutatud maa-alal Vabariigi Valitsuse poolt nimetatud sisekaitse ülem, kellel olid KSS § 9 p 1–14 nimetatud Kaitsevägede Ülemjuhataja õigused.¹⁶⁷ Kaitseseisukorra väljakuulutamise eeltingimuseks peale sõja ja sõjahädaohu oli ähvardava iseloomuga kuritegevus riigikorra ja julgeoleku vastu (KSS § 1). KSS § 9 p 9 alusel oli sisekaitse ülemal õigus keelata üksikutel isikutel viibimine kaitseseisukorra alla kuuluvates piirkondades. Nimetatud sätte osas selgitas Riigikohus, et KSS § 9 p 9 ette nähtud õiguse kasutamine ei ole seotud tingimusega, et isikud, kelle vastu seda õigust kasutatakse, oleksid juba kohtu poolt karistatud riikliku korra või ühiskondliku julgeoleku vastu suunatud süüteo eest või et nad üldse oleksid sellise teo toime pannud. KSS § 9 p 9 võis kohaldada isikute suhtes, kelle tegu halvas riikliku korra ning ühiskondliku julgeoleku alalhoidmist, hoolimata sellest, kas isiku teos leidis kriminaalseadustes ette nähtud süütegude tunnuseid või mitte. Need Riigikohtu seisukohad KSS § 9 p 9 osas toodi ära ka 1934. a ajakirjas Õigus¹⁶⁸. KSS § 9 p 9 sätetatud sisekaitseülemal õigus piirata isikute vaba liikumist ei olnud ette nähtud isikliku karistusena süüteo eest, vaid üldise abinõuna riikliku korra ja ühiskondliku julgeoleku alalhoidmiseks.¹⁶⁹

6.3.1934 arutas Riigikohus Otto Halleri ja Emil Musso kaebust sisekaitseülemal 9.12.1933. a otsuse peale nad kaitseseisukorra piirkonnast välja saata. Halleril ja Mussol oli KSS § 7 p 2 ja § 9 p 9 alusel keelatud viibida kaitseseisukorra piirkondades kuni kaitseseisukorra lõppemiseni. Sisekaitseülem oli oma otsuse tegemisel tuginenud poliitilise politsei Tallinna komissari ettekandele, milles anti ülevaade Saksa Klubi (*Deutscher Klub*)¹⁷⁰, Balti

¹⁶⁵ Esimest korda kehtestati üleriigiline kaitseseisukord Vabadussõja puhkedes 29.11.1918 ja see kehtis kuni 18.3.1921. Kaitseseisukord kehtestati ka seoses kommunistide putšiga 1.12.1924 ja see kehtis kuni 18.6.1926. Lühikest aega kehtis üleriigiline kaitseseisukord ka 1933. a, kui üliteravaks läinud poliitiline võitlus näis ohustavat riigi sisejulgeolekut. Vahepealsetel aastatel kehtis kaitseseisukord osaliselt – riigipiiri ja raudteeliinide ümbruses ning Tallinnas. Uuesti kuulutati üleriigiline kaitseseisukord välja 12.3.1934. Esialgu kuueks kuuks kehtestatud kaitseseisukorda pikendati edaspidi korduvalt ning see püsis kuni Nõukogude okupatsioonini 1940. a. Vaikival ajastul kujunes kaitseseisukord oluliseks vahendiks ühiskonna tasulülitamisel ja riigi uue juhtkonna positsiooni kindlustamisel. – A. Pajur. Kaitseseisukord. *Estonica: Entsüklopeedia Eestist*. – <http://www.estonica.org/et/Kaitseseisukord/> (17.2.2019)

¹⁶⁶ RT, 5.8.1930, 61, 749.

¹⁶⁷ Sõjahädaohu ja sõja tõttu välja kuulutatud kaitseseisukorra ajal juhtis nimetatud tegevust Kaitsevägede Ülemjuhataja (KSS § 7 p 1).

¹⁶⁸ Riigikohtu tegelus. Administratiivosakond. – Õigus, 1932, nr 4, lk 192.

¹⁶⁹ A. Buldas 1933, lk 127.

¹⁷⁰ 23.3.1932 registreeritud natsionaalsotsialistlik klubi, mida juhtis Tallinna Toomkooli direktor Emil Musso. Alguses oli klubil 90 liiget, veidi aega enne selle keelustamist 1933. a 128 liiget. Klubi suleti 5.12.1933. a

Vennaskonna (*Baltische Brüderschaft*)¹⁷¹ ja natsionaalsotsialistliku liikumise kohta Eestis. Leiti, et Haller ja Musso olid kaitseesisukorra piirkonnas Tallinnas organiseerinud ja arendanud Eesti Vabariigi huvide vastast liikumist ning mõjutanud ja õhutanud vähemusrahvuse poliitilisi ühendusi tegevusele, mis olevat tekitanud seltskondlikku ärevust. Peale selle olid nimetatud isikud võtnud osa registreerimata ühenduse Balti Vennaskond konspireeritud tegevusest. Musso ja Haller selgitasid oma kaebuses Riigikohtule, et nad ei ole riigi huvide vastaselt tegutsenud ja et poliitikaga on tegelenud vaid Musso, kes oli olnud Saksa-Balti partei juhatuse liige, kuid tema teguviis ei olnud tekitanud mingit ärevust. Riigikohus selgitas, et KSS § 7 p 2 ja § 9 p 9 alusel on sisekaitseülemal õigus keelata üksikutel isikutel viibimine kaitseesisukorra piirkondades ning väljasaatmise juures on oluline vaadata asjaolu, kas isiku tegevus raskendab riikliku korra ja ühiskondliku julgeoleku alalhoidmist või mitte. Juurdluse materjalidest oli näha, et Musso ja Haller olid tegutsenud natsionaalsotsialistlikes organisatsioonides, mille eesmärgiks oli süvendada saksa vähemusraha hulgas natsionaalsotsialistlikku vaimu. Selliseks organisatsiooniks oli ka Saksa Klubi, mille juhatuse liige oli Haller. Ülekuulamisel oli Musso selgitanud, et baltisakslased ei saa Eesti riiki sellise poliitilise tegevuse ja vormi juures oma riigiks nimetada, kuna riik ei anna saksa rahvusele neid seisukohti, mida saksa rahvus tingimata vajab. Kohus leidis, et sellises vaimus arendatavat liikumist võis sisekaitseülem lugeda riikliku korra ja ühiskondliku julgeoleku alalhoidmise seisukohalt lubamatuks ning sisekaitseülemal oli igati õigus sellise liikumise lõpetamiseks kasutusele võtta abinõusid isikute vastu, kes seda liikumist arendasid. Kohus leidis ka seda, et natsionaalsotsialistliku liikumise arendamise avastamine kutsus esile üldise ärevuse, mis leidis kajastamist nii ajakirjanduses kui ka Riigikogus. Seega oli kaebajate väide, et nende tegevus ärevust ei tekitanud, alusetu.¹⁷²

Samalaadne kohtulahend pärineb ka 1934. aasta 13. aprillist. Selles asjas olid kaebuse sisekaitseülema 2.1.1934 otsuse¹⁷³ peale kaitseesisukorra piirkonnast väljasaatmise kohta

sisekaitseülema otsusega. K. Laurits 2008, lk 84, 446.

¹⁷¹ Nn. uuenemisliikumine (*Erneuerungsbewegung*) kristlik-konservatiivse vormi järgija. Ajalooliselt ei olnud uuenemisliikumine natsionaalsotsialismiga identne, kuid reaalses elus oli vahetegemine nende vahel pea võimatu. Balti Vennaskond asutati 6.4.1929 Berliinis ja oli välja kasvanud 1920. a asutatud ühingust Orduasutajate Liit (*Verband der Ordensgründer*). Organisatsioon üritas elustada orduaegseid ettekujutusi ja kasvatada baltisaksa noorsoo seas uut aristokraatlikku eliiti. Alates 1932. juhtis organisatsiooni Tallinna arst Otto Haller. Balti Vennaskond Eestis registreeritud ei olnud, vaid tegutses illegaalselt. Ühingu näol oli tegemist salaorduga, mille eesmärgiks pidi olema baltisakslaste ühendamise, nende organisatsioonide ümberkujundamine ja mõjutamine, sidemete alalhoidmine sakslaste vahel Baltikumis ja Saksamaal jne. Samas, lk 82-83.

¹⁷² RKAoo 6.3.1934, nr 345 II.

¹⁷³ Sisekaitseülema otsus nr 384 Ernst Maydelli, Georg Lehberti ja Heinrich Jucumi kaitseesisukorra piirkonnast väljasaatmise kohta. Ärakiri. – ERA.1356.2.306, lk 7.

esitanud Ernst Maydell, Georg Lehbort ja Heinrich Jucum.¹⁷⁴ Otsuse aluseks oli poliitilise politsei poolt läbi viidud juurdlus ning oma otsuses oli sisekaitseülema tuginenud KSS § 7 p 2 ja § 9 p 9 a. Tuvastatud oli, et nimetatud isikud olid kaitseseisukorra piirkonnas organiseerinud ja arendanud Eesti Vabariigi huvide vastast liikumist ning mõjutanud ja õhutanud saksa vähemusrahvuse poliitilisi ühendusi tegevusele, mis oli vastuolus demokraatliku riigikorraga. Veel olid kaebajad tunnistanud solidaarsust natsionaalsotsialistliku juhi¹⁷⁵ printsiipide osas ning Lehbort oli natsionaalsotsialistliku ajalehe *Der Aufstieg* (Tõus)¹⁷⁶ vastutavaks toimetajaks ja Jucum selle väljaande tegelikult poliitiliseks juhiks. Oma kaebuses selgitasid kaebajad, et nad ei ole iialgi riigivastasest liikumisest osa võtnud. Samas olid nad arvamusel, et eitav suhtumine demokraatlikku riigikorda ning juhprintsibi toetamine ei saa olla väljasaatmise aluseks. Seega kaebajad oma natsionaalsotsialistlikku meelsust iseenesest ei eitanud. Kohus selgitas, et vastavalt KSS §-le 7 on sisekaitseülemaal õigus kehtiva demokraatliku riigikorra vastu suunatud ja seda riigikorda eitava liikumise arendajate osas tarvitusele võtta kõik abinõud, mis on ette nähtud KSS §-s 9, sh väljasaatmine kaitseseisukorra piirkonnast. Kuna kaebajad tegelesid natsionaalsotsialistliku tegevuse arendamisega ning eitasid demokraatlikku riigikorda ja pooldasid juhprintsipi, oli sisekaitseülema otsus kaebajate väljasaatmise osas õiguspärane ning selle tühistamiseks puudus alus.¹⁷⁷ Põhjuseks, miks baltisakslased 1933. a üha rohkem natsionaalsotsialismi poole pöördusid, peeti seda, et viimane näis pakkuvat pääsemist lootusetusena näivast majanduslikust surutisest. Samas on uurimine seisukohal, et natsionaalsotsialistliku mõtteviisi leviku peamiseks põhjuseks ei olnud mitte eestlaste rahvuslikud rünnakud või halvenenud majandusolukord, vaid pigem lihtsalt Saksamaa eeskuju.¹⁷⁸

¹⁷⁴ Ernst Maydelli, kes elab Triigis üle Väike-Maarja, Georg Lehborti ja Heinrich Jucumi, kes elavad Viljandis Oru tn 17 ja Sakala pst 4, voliniku, vandeadvokaat Siegfried Bremeni, kes elab Tallinnas Kinga tn 1, 2.1.1934. a kaebus Riigikohtule Sisekaitse Ülema määruse peale väljasaatmise pärast. – ERA.1356.2.306, lk 3.

¹⁷⁵ Fühürer ja riigikantsler Adolf Hitler.

¹⁷⁶ Natsionaalsotsialistlik nädalaleht, mis hakkas ilmuma 20.3.1932 (tiraaž 600-700 eksemplari) ja mille eesmärgiks oli natsionaalsotsialistliku liikumise propageerimine ning selle liikumise kohta ülevaate andmine Saksamaal. Lehe toimetuse oli natsionaalsotsialistliku liikumise ideeliseks keskuseks Eestis. Lehe väljaandja oli Hans v. Schulmann, kuid poliitilise vastutuse eest seisis Heinrich Jucum. Lehes avaldati rassiideoloogilisi, tasalülitamist nõudvaid ja Adolf Hitleri ülistavaid kirjutisi ning välispoliitilisi uudiseid, eriti Saksamaalt. *Der Aufstieg*-i näol oli tegemist radikaalse ajalehega, mis kuulutas ennast avalikult Hitleri natsionaalsotsialismi pooldajaks. 5.12.1933. a sisekaitseülema otsusega pandi ajalehe ilmumine seisma kuni kaitseseisukorra lõppemiseni. K. Laurits 2008, lk 83-84, 446.

¹⁷⁷ RKA00 13.4.1934, nr 393 II.

¹⁷⁸ K. Laurits 2008, lk 17.

2 HARIDUS

2.1 Õppe- ja asjaajamisekeel

2.1.1 Normatiivne alus

Oma esimestest päevadest alates seisis Eesti Vabariik silmitsi rahvusküsimusega. Eestlastest said oma maa peremehed, kellel tuli otsustada siin elavate rahvuste edasise käekäigu üle. Vabariigi väljakuulutamise muutus seni keeleliselt privilegeeritud seisuses olnud venelaste ja sakslaste positsioon oluliselt.¹⁷⁹ Hoolimata oma peremehe-staatusest näitas Eesti Vabariik mõistvat suhtumist vähemusrahvuste keeleküsimuse osas ja tagas haridussüsteemi eestikeelseks muutmisel samal ajal vähemusrahvustele õiguse emakeelsele kooliharidusele. Ümberkorraldused hariduse alal algasid õige varsti pärast iseseisvuse väljakuulutamist. 30.11.1918. aastal andis Eesti Ajutine Valitsus välja deklaratsiooni¹⁸⁰, milles kirjutati, et rahvahariduse alal on Ajutine Valitsus sunnitud kõigepealt venestamise ja saksastamise katsed lõpetama ja et koolid tuleb rahvuslikule alusele seada. Selles õigusaktis kuulutati välja ka rahvakooli uued põhimõtted: üleüldine, sunduslik ja tasuta algharidus, mis on eelnevaga võrreldes pikema õppeaja ning avarama õppekavaga.

Päris esimeseks koolitööd ja õppekeelt puudutavaks vabariigiaegseks õigusaktiks oli Ajutise Valitsuse 2.12.1918. a ajutine määrus koolide kohta.¹⁸¹ Määruse § 1 alusel pidi koolides õpe toimuma laste emakeeles ja § 5 nägi ette kohustuslikud eesti keele tunnid kõikides koolides. Märkimisväärne on see, et määrus nimetas nimelt emakeelset õpet, mitte aga eestikeelset. Seega juba selle õigusaktiga anti vähemusrahvustele õigus õpet saada nende emakeeles, samas kohustuslike eesti keele tundide kaudu kanti hoolt selle eest, et vähemusrahvused ka riigikeelt oskaksid. Veel nägi määrus ette, et tarviliku arvu õpilaste olemasolu korral on õigus avada vähemusrahvustele eraldi koolid või moodustada eestikeelsete koolide juurde vähemusrahvuse lastest koosnevad klassikomplektid (§ 2).

Mis puudutab esimesi põhiseaduslikke akte, siis need tagasid üsna ulatuslikud õigused vähemusrahvustele nende keelte kasutamisel. Juba 4.6.1919 Asutava Kogu poolt vastu võetud Eesti Vabariigi valitsemise ajutine kord sätestas vähemusrahvustele nende keelte kasutamise tingimused. Selle esimese põhiseadusliku õigusakti § 3 järgi oli Eesti Vabariigi riigikeeleks eesti keel, kuid aladel, kus elanike seas enamus kuulus vähemusrahvustele, võis kohaliku

¹⁷⁹ E. Müüripeal, lk 18.

¹⁸⁰ RT 30.11.1918, 3, 6.

¹⁸¹ RT, 7.12.1918, 5, 3.

omavalitsusasutuse asjaajamise keeleks olla selle vähemusrahvuse keel, kusjuures õigus oli kasutada ka eesti keelt. Suheldes riigiasutustega ja teiste kohalike omavalitsusasutustega tuli kasutada eesti keelt. Veel sätestas sama paragrahv, et vähemusrahvustest kodanikel on õigus riiklikesse keskasutustesse kirjalikult oma keeles pöörduda ning et vähemusrahvuste keelte kasutamine kohtutes ja kohalikes riigiasutustes määratakse eriseadustega. Paragrahvi märkuses lisati, et vähemusrahvusena käsitletakse sakslasi, rootslasi, venelasi ja lätlasi.

Analoogsed õigused vähemusrahvuste keelte kasutamise osas nägi ette ka 1920. a põhiseadus. PS § 12 kindlustas vähemusrahvustele emakeelse õpetuse rahvakoolides. Paragrahv 22 andis õiguse lisaks eesti keelele kasutada vähemusrahvuse emakeelt ametikeelena vähemusrahvuste enamusega asualade kohalikes omavalitsustes. Suhtlemisel eestikeelsete riiklike ja omavalitsusasutustega pidid vähemusrahvuse keelega omavalitsusasutused kasutama riigikeelt. Paragrahv 23 soodustas vene, saksa ja rootsi soost kodanikke, andes neile õiguse pöörduda riiklikesse keskasutustesse kirjalikult oma keeles. Ka kohtus ja riigi- ning kohaliku omavalitsuse asutustes nägi põhisedus võimalikuna kolme nimetatud rahvuse keele kasutamise vastava eriseaduse põhjal (PS § 23 II lause).

Enne esimese Eesti põhiseaduse jõustumist jõuti aga 7.5.1920 vastu võtta avalikkude algkoolide seadus (AvAS).¹⁸² Seadusega realiseeriti Eesti haritlaskonnas juba aastakümneid küpsenud unistus emakeelsest ja rahvuslikust koolist, mis oleks tasuta kättesaadav ja kohustuslik kõikidele lastele. Seadus oli oluline eelkõige sellepärast, et selle õigusaktiga pandi paika Eesti Vabariigi haridussüsteem. Nimelt sätestas AvAS § 1, et algkool moodustab ühtluskooli esimese järgu. See tagas kooliastmete (alg- ja keskkool) orgaanilise seotuse ning sujuva ülemineku ühelt astmelt teisele.¹⁸³ Kõigil algkoolide lõpetajatel oli õigus edasi õppima minna kas kesk-, täiendus- või kutsekooli. Kuivõrd AvAS § 2 järgi pidi õpe toimuma õpilase emakeeles, tagas see ka vähemusrahvustele õppe nende keeles. AvAS § 4 nägi ette, et algkoolid jagunevad õpilaste emakeele järgi eesti-, saksa-, vene- rootsi- või muukeelseks. Vähemusrahvuse kooli või klassikomplekti avamiseks oli vaja kokku saada vähemalt 20 õpilast¹⁸⁴ (vähemalt saartel 15) (AvAS § 5). AvAS § 35 märkuse järgi pidi vähemusrahvuste koolides üheks õpetatavaks võõrkeeleks olema eesti keel.

Kuigi kehtiv õigus andis vähemusrahvustele laiaulatuslikud õigused oma keelte kasutamiseks, kandis riik hoolt ka selle eest, et riigikeele õpetamine unarusse ei jääks. Haridusministeeriumi

¹⁸² RT I, 22.5.1920, 75/76, 593.

¹⁸³ V. Normak. 90 aastat kaasaegset haridust Eestis. – Haridus 2010, nr 2, lk 37.

¹⁸⁴ Võisid olla erinevatel õppeaastatel kooliteed alustanud õpilased.

10.11.1925. a ringkirjaga nr 24643 juhiti koolijuhatajate tähelepanu sellele, et eriti just vähemusrahvuste koolides tuleb jälgida seda, et kantaks hoolt ka eesti keele õpetamise eest. Keele korraliku õpetamise osas pidid järelevalvet teostama koolinõunikud.¹⁸⁵

Eesti Vabariigi esimese keeleseaduseni (KeeleS)¹⁸⁶ jõuti alles 1930. aastatel. Keeleseadus anti Riigivanema dekreedina 29.10.1934 ning seadus jõustus 1.1.1935. Seadus sätestas, et riigi ja kohaliku omavalitsuse asutuste asjaajamiskeel on eesti keel (§ 2), ametlik välissuhtlus võis toimuda ka võõrkeeles (§ 3). Eesti keele kõrval sätestati seaduses ka vähemusrahvuse keele kasutamise õigus. Saksa, vene ja rootsi rahvusest kodanikel lubati pöörduda riigiasutuste poole kirjalikult oma keeles, kuid vastused tuli anda neile eesti keeles (§ 5). Vähemusrahvuse enamusega piirkondades võis asjaajamises kasutada vähemusrahvuse keelt (§ 6), kuid teiste asutustega tuli suhelda eesti keeles ning kõik ametnikud pidid oskama eesti keelt (§ 7). Kui rahukohtuniku tööpiirkonda jäi mõni omavalitsus, kus asjaajamiskeeleks oli mõne vähemusrahvuse keel, siis võisid selle omavalitsuse piirkonna vähemusrahvuste liikmed nii suuliselt kui ka kirjalikult kohtu poole pöörduda oma emakeeles juhul, kui kohtunik samuti seda keelt valdas või kui kohtul oli olemas tõlk (§ 20). Vähemusrahvusse kuuluvad kaitsjad pidid kohtu poole loomulikult eesti keeles pöörduma (§ 22). KeeleS §§ 24 ja 26 alusel töötati välja keelemäärus¹⁸⁷, mis jõustus 1.4.1935 ja sätestas täpsemad nõuded eesti keele kasutamiseks, näiteks tohtisid ainult eesti keeles olla kõik avalikud kuulutused, plakatid, teadaanded jne. Tolle aja kaasaegsed leidsid, et eesti keele kehtestamisega ühiskondlikus elus ei taheta kuidagi takistada vähemusrahvaste omakultuuri. Vähemusrahvused said oma rahvusliku omapära säilitada emakeelsete koolide ja neile kindlustatud kulturomavalitsuste kaudu, samas Eesti Vabariigi kodanikena tuli neil tarvitada ametlikus ja ühiskondlikus suhtlemises eeskätt eesti keelt.¹⁸⁸

Kui 1920. a põhiseadusega vähemusrahvustele tagatud õigust omakeelsele kooliharidusele ei muudetud ära ka 1933. a põhiseadusmuudatustega, siis 1937. a põhiseadus¹⁸⁹ nii tugevat kaitset ei andnud ja nii selgelt seda õigust ei sätestanud. PS § 22 lg 4 sätestas: „Õpetamine on riigikeelne. Vähemusrahvustele avatud koolides ja õppeasutistes toimub õpetamine nende rahvuskeeles ja riigikeeles seaduses tähendatud aluseil ja piires.“ See kohati ebaselge sõnastus

¹⁸⁵ J. Kaiv, A. Kurvits (koost.). Seadused ja määrused hariduse alal ühes Riigikohtu otsustest võetud seletustega ja Haridusministeeriumi ringkirjadega ning sisujuhtidega. Tallinn 1928, lk 1.

¹⁸⁶ RT, 2.11.1934, 93, 1615.

¹⁸⁷ RT, 8.1.1935, 2, 30.

¹⁸⁸ I. Tomusk. Keeleseadusest Eestis. – Õiguskeel 2015, nr 3, lk 2. –

https://www.just.ee/sites/www.just.ee/files/keeleseadustest_eeistis_ilmar_tomusk.pdf (15.3.2019).

¹⁸⁹ RT, 3.9.1937, 71, 590.

vähemusrahvuste koolide kohta tekitas seaduseelnõu arutamisel Rahvuskogus palju vaidlusi ja vastakaid arvamusi. Aleksander Veiderma Tööerakonnast leidis, et vähemusrahvused peavad enamusrahvaga kokku sulama. Sulandumine saavat toimuda aga ainult siis, kui vähemusrahvused elavad läbi eestlaste minevikku ning selleks, et mõista Eesti kultuuri, tuleb Eesti ajalugu ja muid meie maaga seotud aineid õppida eesti keeles. Oluliseks peeti laste kasvatamist eesti rahvuslikus vaimus, sellist tegevust aga polevat võimalik leida vähemusrahvuste koolidest.¹⁹⁰ Värđi Velner Tööerakonnast leidis, et vähemusrahvustele ei saa eelisseisundit anda, ausse tuleb seada riigikeel ja esile tuleb hakata tõstma ka enamusrahvust.¹⁹¹ Tööerakondlane Oskar Kask leidis paragrahvi sõnastuse ebaselge olevat, kuid selgitas, et see ei ole sihitud vähemusrahvuste vastu. Ta ütles, et vähemusrahvustel peab olema oma emakeelne kool, kuid teatud Eestiga seotud aineid tuleks õpetada eesti keeles.¹⁹² Teatud ainete õpetamist eesti keeles pooldasid ka näiteks Kaarel Eenpalu¹⁹³ Põllumeeste Kogudest ja Mart Rõigas¹⁹⁴ Isamaaliidust. Karl-Ferdinand Karlson tegi ettepaneku sõnastada PS § 22 lg 4 teine lause järgnevalt: „Õpetamine vähemusrahvustele avatud koolides ja õppeasutustes toimub seaduses ettenähtud alustel ja ulatuses nende rahvuskeeles.“ Seega soovis ta ära kaotada lõike lõpust „ja riigikeeles seaduses sätestatud alustel ja piires“. Karlson viitas sellele, et sama lõike esimene lause ütleb niikuinii, et õpetamine on riigikeelne, seega olevat selge, et see kehtib ka vähemusrahvuste koolide kohta ning ei ole mingit vajadust seda korrata. Karlsoni järgi oli vähemusrahvustele erand PS § 22 lg 4 esimesest lausest loodud selle lõike teises lauses. Ta leidis, et käsu, keelu ja karistamisega lugupidamist ei võida ning käituda tuleb nii, et vähemusrahvusel tekiks tunne, et ta on kultuurises riigis ja et ta oma sisemise veendumuse järgi leiaks, et siia kuuluda on au ja uhkus. Karlson oli seisukohal, et vähemusrahvustel on õigus kalliks pidada oma keelt ja kultuuri.¹⁹⁵ Johan-Oskar Rütli Rahvuslikust Keskerakonnast leidis aga, et Karlsoni poolt välja pakutud sõnastuse järgi peaks ka eesti keelt vähemusrahvuse koolis õpetama vähemusrahvuse keeles.¹⁹⁶ Paljudes sõnavõttudes rõhutati just seda, et eesti keele tunnid peaksid toimuma eesti keeles. Mihkel Rõuk Rahvuslikust Keskerakonnast märkis, et vähemusrahvuste koolide õpetajad pooldavatki riigikeele õppimist suuremas mahus, et anda vähemusrahvuste lastele rohkem võimalusi elus

¹⁹⁰ Rahvuskogu Esimese Koja 9.6.1937. a 6. koosoleku stenograafiline aruanne. Rahvuskogu Esimene Koda: stenograafilised aruanded 19. veebruarist – 13. augustini 1937. Tallinn 1938, v 96; Rahvuskogu Esimese Koja 17.6.1937. a 16. koosoleku stenograafiline aruanne. Samas, v 285.

¹⁹¹ Viide 75, 9.6.1937 6. koosolek, v 98.

¹⁹² Samas, v 102.

¹⁹³ Samas, v 102–103.

¹⁹⁴ Rahvuskogu Esimese Koja 10.6.1937. a 7. koosoleku stenograafiline aruanne. Rahvuskogu Esimene Koda: stenograafilised aruanded 19. veebruarist – 13. augustini 1937. Tallinn 1938, v 110.

¹⁹⁵ Samas, v 104; Rahvuskogu Esimese Koja 17.6.1937. a 16. koosoleku stenograafiline aruanne. Samas, v 286.

¹⁹⁶ Johan-Oskar Rütli ettekanne. Samas, v 289.

edasi jõudmiseks. Seega olevat riigikeelne õpetamine igati vähemusrahvuste huvides.¹⁹⁷ Ka Eenpalu leidis, et kartusteks pole põhjust, kuna vähemusrahvuste poliitika on alati olnud lojaalne ja jääb ka selleks.¹⁹⁸ Lõpuks pärast pikki arutelusid toimunud hääletusel lükati Karlsoni ettepanek tagasi¹⁹⁹ ja PS § 22 lg 4 jäi algsesse sõnastusse.

Kuigi 1937. a PS § 22 lg-st 4 tõusetunud vaidlusi Riigikohtusse ei jõudnud, võis vähemusrahvuste nõrdimust selle paragrahvi osas siiski täheldada. Näiteks 29.7.1937 kirjutas eestirootslaste ajalehes *Kustbon* autor initsiaaliga W., et uus põhiseadus annab võimaluse lõpmatuseni piirata vähemusrahvuste keeles õpetamist. Ta leidis, et on kahetsusväärne, et inimesed, kes ise on võidelnud oma emakeelse õppe eest, on nüüd unustanud põhimõtted, mida nad kunagi pidasid ainuõigeks lahenduseks keeleküsimumes. W. lootis, et küsimuse lahendab tulevikus välja töötatav ja vastu võetav kooliseadus.²⁰⁰ 3.12.1937. a *Kustbonis* märgiti, et õpetus rahvusvähemuste koolides tuleb vastavusse viia uue põhiseadusega ja et sellest tulenevalt on haridusminister esitanud valitsusele seaduseelnõu, mis sätestab, milliseid aineid hakatakse vähemusrahvuste koolides õpetama eesti keeles. Eelnõu nägi ette ajaloo, geograafia ja kodanikuõpetuse õpetamise eesti keeles.²⁰¹ Seega praktiliselt jäeti emakeelse õpetuse ulatuse kindlaksmääramine haridusministri kompetentsi. Ka baltisakslased ei olnud selliste muutustega rahul. Vastuseks haridusministeeriumi taotlusele võtta seisukoht eelnõu suhtes teatas saksa kultuurvalitsus, et ta ei ole nõus emakeelse kooliõpetuse põhimõttest loobuma.²⁰²

Hoolimata noore riigi võimalustest ja vajadusest ümber korraldada oma haridussüsteem nii keeleliselt kui ka struktuurset, pööras Eesti Vabariik samal ajal muutuste elluviimisel tähelepanu ka vähemusrahvuste õiguste tagamisele. Ühelt poolt peeti oluliseks kooliõpetuse jagamist laste emakeeles, teiselt poolt seda, et kooliametnik ka eesti keelt oskaks. Kuigi vähemusrahvustel oli õigus vähemusrahvuse enamusega piirkondades pöörduda kohaliku omavalitsuse asutuste ning ka rahukohtuniku poole oma keeles, oli eesti keele oskus vajalik riigiasutuste ja teiste kohalike omavalitsustega suhtlemiseks. 1930. aastate lõpus võis siiski märgata mõningast riigipoolset vastuseisu vähemuskeelte kasutamise osas. Tähtsustati pigem eesti rahvuslikku vaimu ning austust riigikeele vastu. Loomulikult tekitas see

¹⁹⁷ Samas, v 113.

¹⁹⁸ Samas, v 288.

¹⁹⁹ Samas, v 289.

²⁰⁰ W. Tredje konstitutionen. Grundlagen i kraft efter 120 dagar sedan den publicerats i Riigi Teataja. – *Kustbon* 13.8.1937.

²⁰¹ Minoritetsbefolkningens skoor omorganiseras så att de motsvara den nya grundlagen. – *Kustbon* 3.12.1937.

²⁰² K. Laurits 2008, lk 116.

vähemusrahvustes nõrdimust ja leiti, et Eesti riik võiks rohkem näidata üles arusaamist ja sallivust vähemusrahvuste õiguste suhtes.

2.1.2 Riigikohtu praktika õppe- ja asjaajamiskeelega seonduvates asjades

Riigikohtu administratiivosakonna otsustest käsitlesid keele kasutamise küsimusi kaks kohtulahendit. Mõlemad lahendid pärinevad Eesti Vabariigi esimesest kümnendist ja mõlema puhul olid vaatluse all PS §-de 22 ja 23 tõlgendamisest tõusetunud probleemid.

Esimese kohtulahendi puhul oli kaebajaks Viru Maakonnavalitsus, kes esitas 25.3.1921 kaebuse haridusministeeriumi kooliosakonna 22.2.1921. a ringkirja nr 2988²⁰³ peale vähemusrahvuste koolide ja asutuste asjaajamise keele asjas.²⁰⁴ Nimetatud ringkirjas oli haridusministeerium teada andnud, et kõik avalikud ja erakoolid peavad riigi- ja kohalike omavalitsuste asutuste poole pöörduma eesti keeles, samuti peavad koolitunnistused olema välja antud eesti keeles. Veel lisati, et muukeelsete koolide poolt saadetud kirjadele ja väljastatud eestikeelsetele tunnistustele võib soovi korral lisada tõlke kooli õppekeeleks olevas keeles. Viru Maakonnavalitsus leidis, et haridusministeeriumi ringkiri ei ole kooskõlas PS §-dega 22 ja 23 ning ministeeriumil ei ole õigust vähemusrahvuste õigusi kitsendada ja põhiseadusest mööda hiilida. Maakonnavalitsus tõi välja, et Viru maakonnas on vene vähemusrahvustele mõeldud avalikke koole ning samuti erakoole, mis asutatud erinevate Vene organisatsioonide poolt. Nende koolide juhatajad olid samuti vene rahvusest. Tuginedes PS §-le 22 juhtis maakonnavalitsus tähelepanu sellele, et avalike algkoolide ülalpidajateks olevatel vähemusrahvuste piirkonnas asuvatel kohalikel omavalitsustel oli õigus oma asjaajamises kasutada vähemusrahvuse keelt, Viru maakonna teatud piirkondades seega vene keelt. Maakonnavalitsus leidis, et kui kooli ülalpidajal oli õigus kasutada asjaajamises vene keelt, siis oli koolidel õigus väljastada ka venekeelseid tunnistusi ning muid dokumente. PS § 23 tõlgendades järeltas Viru Maakonnavalitsus, et kui seadus lubab vene rahvusest elanikel pöörduda riiklike keskasutuste poole oma keeles, siis võivad seda järelikult teha ka vähemusrahvuste organisatsioonid ja asutused, sh võivad nad väljastada ka omakeelseid tunnistusi. Riigikohus paraku selle kohtuasja arutamiseni ei jõudnudki, vaid kõrvaldas

²⁰³ Haridusministeeriumi kooliosakonna 22.2.1921. a ringkiri nr 2988. – ERA.1356.2.16530, lk 3.

²⁰⁴ Viru Maakonnavalitsuse 25.3.1921 kaebus Riigikohtule haridusministeeriumi kooliosakonna 22.2.1921. a ringkirja nr 2988 peale vähemusrahvuste koolide ja asutuste asjaajamise keele asjas. – ERA.1356.2.16530, lk 2–3.

kaebuse läbivaatamiselt,²⁰⁵ sest, maakonnavalitsus ei olnud kaebusele lisanud vajalikku volikirja.²⁰⁶ Hiljem teatas maakonnavalitsus aga, et ei soovigi kaebust esitada.²⁰⁷ Maakonnavalitsuse soov oma kaebus tagasi võtta oli ilmselt ajendatud Riigikohtu järgmisest seisukohast.

Teise kohtuasja puhul ei olnud tegemist klassikalise kohtuvaidlusega, milles kohus oleks pidanud lahendama mõnda kaebust või protesti, vaid järelepärimisega Riigikohtule. Tegemist oli haridusministeeriumi 3.2.1922 järelepärimisega²⁰⁸ vähemusrahvuste algkoolide juhatajate kohta. Nimelt sätestas PS § 23, et vähemusrahvustest kodanike oma keele kasutamine kohtutes ning riigi- ja kohaliku omavalitsuse asutustes pidi määratama eriseadusega. Samuti tuli AvAS § 24 märkuse kohaselt eriseadusega kindlaks määrata vähemusrahvuste koolide korraldus ja valitsemine. Selliseid õigusakte aga vabariigi alguspäevil veel olemas ei olnud. Sellest tulenevalt esitaski haridusministeerium Riigikohtule küsimuse, kas vähemusrahvuste algkoolides, kus õppekeeleks on vähemusrahvuse keel, võivad olla kooli juhatajateks vähemusrahvusesse kuuluvad Eesti kodanikud, kes eesti keelt ei oska. Haridusministeeriumi enda seisukoht selles küsimuses oli eitav ja seda kolmel põhjusel. Esiteks, kuna igal kodanikul oli õigus vähemusrahvuste asutustes (sh algkoolides) lisaks vähemusrahvuse keelele ka eesti keelt kasutada (PS § 22), oleks olnud võimatu oma küsimustele vastuseid saada, kui vastava asutuse juht eesti keelt ei oleks osanud. Teiseks, kuna asutuste asjaajamine riigi keskasutustega pidi toimuma eesti keeles, ei oleks seda põhimõtet vähemusrahvuste algkoolides olnud võimalik järgida, kui kooli juht eesti keelt ei oleks osanud. Kolmandaks, kuna igas vähemusrahvuse algkoolis õpetati ka eesti keelt ja kooli juhataja pidi olema võimeline jälgima ja juhatama õpetust kõikides tema koolis õpetatavates ainetes, ei oleks ta saanud seda teha, kui tal puudus eesti keele oskus. Tuginedes AvAS §-le 73 selgitas Riigikohus, et algkoolijuhataja tegevusvaldkonda kuulub suhtlemine ametiasutustega ja üksikisikutega kooli puudutavates küsimustes (§ 73 p d) ning järelevalve ja hoolitsemine selle eest, et koolitöö toimuks ning tunnid õigeaegselt algaksid ja lõppeksid (§ 73 p h). AvAS § 35 p-le 13 viidates selgitas Riigikohus, et algkoolis õpetatakse kahte võõrkeelt ning sama paragrahvi märkuse nr 2 järgi on muukeelsetes koolides üheks võõrkeeleks eesti keel.

²⁰⁵ RKA00 21.11.1922, nr 132. – ERA.1356.2.81.

²⁰⁶ Riigikohtu administratiivosakonna 18.4.1921. a kiri nr 502 Viru maakonnavalitsusele. Ärakiri. – ERA.1356.2.16530, lk 5.

²⁰⁷ Viru Maakonnavalitsuse 2.5.1921. a kiri nr 3100 Riigikohtu administratiivosakonnale. – ERA.1356.2.16530, lk 6.

²⁰⁸ Sellistele järelepärimistele oli Riigikohus kohustatud vastama riigikohtu seaduse (RT 1, 1.11.1919, 82/83, 649) § 17, Vene Valitseva Senati seaduse § 76 p 10 ja ministeeriumide seaduse § 176 alusel. Riigikohtu seaduse § 17 järgi olid Riigikohtu administratiivosakonnal endise Vene senati esimese, teise, kohtu- ja heerolddepartemangude õigused ja kohustused.

Riigikohus leidis, et kuna eesti keele õpetamine on vähemusrahvuste koolides kohustuslik, peab eelpool nimetatud õigusnormide põhjal algkooli juhataja eesti keelt valdama. Samuti leidis Riigikohus AvAS § 73 p-le d viidates, et kuna algkooli juhataja tegevusvaldkonda kuulub suhtlemine ametiasutustega ja see peab toimuma eesti keeles, siis peab koolijuht ka eesti keelt valdama. Vähemusrahvuse oma keeles võisid riiklikesse keskasutustesse pöörduda ainult saksa, vene ja rootsi rahvusest kodanikud ja seda ka üksnes kirjalikult (PS § 23).²⁰⁹

On näha, et Viru Maakonnavalitsus otsustas oma kaebusest loobuda pärast seda, kui Riigikohus tegi lahendi haridusministeeriumi järelepärimise osas. Viidatud kohtulahendi ärakirja oli haridusministeeriumi kooliosakond saatnud välja ka maakonna- ja linnakoolivalitsustele.²¹⁰ Oli ju Viru Maakonnavalitsuse kaebuses keskseks küsimuseks olnud see, kas vene rahvusest koolijuhid, kes eesti keelt ei valda, võivad pöörduda vene keeles ametiasutuste poole ning kas vähemusrahvuse koolid võivad väljastada vähemusrahvuse keeles koolitunnistusi. Riigikohtusse jõudnud kohtuasjade pinnalt on näha, et vaidlusi tekitas mitte niivõrd õppekeel, kuivõrd just koolijuhatajate eesti keele oskus, mis oli vajalik suhtlemiseks riigiasutustega.

2.2 Koolide ülalpidamine, koolivõrk ning koolide üle teostatav järelevalve

2.2.1. Normatiivne alus koolide ülalpidamise ja koolivõrgu moodustamise osas

2.2.1.1. Koolide ülalpidamine

AvAS § 5 sätestas, et vabariigi kodanikest vähemusrahvustele koolide või klasside avamine on algkoolide ülalpidajate kohustuseks. Avalike algkoolide ülalpidajateks ja asutajateks olid vastavalt AvAS §-le 24 vallad, alevid ja linnad. Riikliku või maakondliku tähtsusega algkoolide asutajaks ja ülalpidajaks oli riik või vastav maakond. Sama paragrahvi märkus sätestas, et vähemusrahvuste koolide korraldus ja valitsemine tuleb kindlaks määrata eriseadusega. AvAS § 27 nägi ette, et kui avaliku algkooli ülalpidaja kooli eest piisavalt ei hoolitse ning kulude kandmisest loobub, siis teeb seda ajutiselt haridusministeerium ja nõuab pärast vastavad kulud sisse kooli ülalpidamiseks kohustatud asutuselt.

²⁰⁹ RKAOo 4.4.1922, nr 607. – ERA.1356.2.81.

²¹⁰ Haridusministeeriumi Kooliosakonna poolt 16.5.1922 (nr 2650) maakonna- ja linnakoolivalitsustele saadetud ära kiri Riigikohtu administratiivosakonna seletusest 4. aprillist 1922 vähemusrahvuste algkoolide juhatajate kohta. – ERA.1108.3.171, lk 14–16.

Arutelu AvAS §§-de 5 ja 24 sõnastuse üle seaduseelnõu teisel ja kolmandal lugemisel Asutavas Kogus oli parasjagu segadusttekitav ja mõneti jäi mulje, et riik üritas nende sätetega oma kohustusi omavalitsuste kanda lükata. Nimelt algselt oli seaduseelnõus AvAS § 5 sõnastatud nii, et vähemusrahvuste koolide avamine on *riigivalitsuse* ülesandeks. Haridusministeeriumi kooliosakonna juhataja Ernst Martinson Eesti Sotsiaaldemokraatlikust Tööliste Parteist tegi aga ettepaneku see tingimus paragrahvist ära kaotada. Ta tõi põhjenduseks selle, et koolide asutamise kohta on seaduses olemas eraldi paragrahvid (§ 24 jj) ning et seaduse sätted ei ole omavahelises kooskõlas, kui vähemusrahvuste koolid asutatakse riigivalitsuse poolt, teised koolid aga kohalike omavalitsuste poolt.²¹¹ Seaduseelnõu teisel lugemisel nimetatud küsimus käsitlemist ei leidnud ja hääletamisele seda ei pandud.²¹² Kolmandal lugemisel tegi sama ettepaneku haridusminister Konstantin Treffner²¹³ ja tõi põhjenduseks selle, et alati pole riik koolide ülalpidaja, vaid seda teevad ka kohalikud omavalitsused.²¹⁴ Aruandja Voldemar Päts Tööerakonnast leidis selle loomuliku ja seadusega kooskõlas oleva ning toetas Treffneri ettepanekut. Lõpuks võeti paragrahv vastu haridusministeeriumi poolt välja pakutud sõnastuses – kaotatud oli otsene tingimus, et vähemusrahvuste koolid asutab riigivalitsus ning öeldud oli, et see kohustus on koolide ülalpidajatel. Paratamatult tekib siinkohal kahtlus, kas ministeeriumi ettepaneku läbisurumine ei tähendanud mitte seda, et riik üritas siinkohal vabaneda otsesest kohustusest vähemusrahvustele koole avada. Paragrahvi algses tekstis ei olnud ju seda ette nähtud, et vähemusrahvuste koolide asutajaks on koolide ülalpidajad, vaid see kohustus oli otsesõnu pandud riigile. Koolide ülalpidajad olid sätestatud AvAS §-s 24. Samas sätestas see paragrahv ka seda, et riik on riikliku tähtsusega koolide asutajaks ja ülalpidajaks. Siin tekibki küsimus, kas siis vähemusrahvuste koole peeti riikliku tähtsusega koolideks, kui algselt oli seaduseelnõu § 5 ette näinud, et nende koolide asutajaks on riigivalitsus ja pärast oli viitega §-le 24 ja Martinsoni ning Treffneri ettepanekul sõna *riigivalitsus* §-st 5 eemaldatud. Milliseid siis peeti riikliku tähtsusega koolideks? Seaduse teisel lugemisel 26.3.1920 viitas haridusminister Treffner, et riikliku tähtsusega on koolid, mis on üldsuse huvides, nt kurtummadele.²¹⁵ Veel leidis ta, et küsimust sellest, milline kool on riikliku tähtsusega ja milline kohaliku tähtsusega, ei pea ära otsustama avalikkude algkoolide seaduses, vaid selle

²¹¹ Asutava Kogu 17.2.1920. a protokoll nr 107 (10). Asutava Kogu protokollid. 3. istungjärk: protokollid 98–119. Tallinn 1920, v 385-386.

²¹² Samas, v 387.

²¹³ Parteitu.

²¹⁴ Asutava Kogu protokoll nr 127 (8), 4.5.1920. Asutava Kogu protokollid. IV istungjärk. Tallinn 1920, v 332.

²¹⁵ Asutava Kogu protokoll nr 119 (22), 26.3.1920. Asutava Kogu protokollid. III istungjärk. Tallinn 1920, v 874.

võib kindlaks määrata hiljem haridusministeerium.²¹⁶

26.3.1920. a Asutava Kogu koosolek oli ka selles mõttes oluline, et siis tuli Saksa-Balti erakonna esindaja Max Woldemar Bock²¹⁷ välja ettepanekuga lisada AvAS § 24 juurde märkus, et vähemusrahvuste koolide korraldus ja valitsemine määratakse eriseadusega. Bock põhjendas oma ettepanekut sellega, et vähemusrahvustele tuleks anda nende koolide haldamisel aktiivne osa.²¹⁸ Hiljem Bocki ettepanek seaduseelnõu lugemistel arutluse alla ei tulnud ja sellisel kujul läks see ka lõplikku seaduse teksti.

Problemaatiliseks peeti AvAS § 24 ka kolmandal lugemisel, kui sotsiaaldemokraat Mihkel Neps tõi näite, et kui kuskile oleks vaja koolimaja ehitada, siis veeretatakse see kohustus kohe valla õlule, vald aga võib leida, et tegemist on maakondliku tähtsusega kooliga ja maakond omakorda, et tegemist on riikliku tähtsusega kooliga. Lõpuks tehakse siiski mõne kõrgema võimuorgani poolt kellelegi kooli asutamine sunduslikuks, kuid sellele eelneb palju aeganõudvaid vaidlusi. Neps leidis, et kui AvAS § 24 märkuse järgi määratakse vähemusrahvuste koolide korraldus ja valitsemine eriseadusega, siis võiks tegelikult kõikide koolide asutamine toimuda eriseaduse kaudu ja koolide asutamist käsitlevad paragrahvid avalikkude algkoolide seadusest sootuks kaotada.²¹⁹ Sellegipoolest võeti palju vaidlusi tekitanud § 24 Asutavas Kogus vastu²²⁰ ning AvAS §-ga 99 nähti ette, et seaduse elluviimise kohta hakkab Vabariigi Valitsus välja andma erimääruseid.

Avalikkude algkoolide seaduse koostamisel oli teemaks ka see, et äkki jääb koolide ülalpidamine üldse maakonnaavalitsuste kanda. Eriti agaralt toetas seda ideed Asutava Kogu omavalitsuse komisjon eesotsas sotsiaaldemokraat Johan Jansiga. Põhjuseks toodi see, et vallad ja alevid ei saa koolide ülalpidamisega küllalt hästi hakkama. Oldi seisukohal, et koolide ülalpidamine ja nende eest hoolitsemine tuleks anda kõrgema omavalitsusüksuse kätte, kes kindlasti rahvahariduse vajadusi paremini mõistab. Samas valdadele pidi jääma õigus valida õpetajaid ja teha järelevalvet koolide ülalpidamise üle. Jansi sõnul oli AvAS § 24

²¹⁶ Samas, v 877.

²¹⁷ Max Woldemar Bock (1885–1948) oli Eesti advokaat. Lõpetas Tallinna Nikolai Gümnaasiumi, õppis 1905–1908. a Tartu ülikoolis arstiteadust ja 1908–1910 õigusteadust. Lõpetas 1912. a Jaroslavi Demidovi Juriidilise Lütseumi. Oli alates 1912. a vandeadvokaadi abi, hiljem vandeadvokaat Tallinnas, Eesti Ajutise Maanõukogu, Asutava Kogu ja I Riigikogu liige. 1940. a asus Saksamaale, kus oli 1940–1945 kohtuametnik. – Bock, Max Woldemar Gustav Eduard. Baltisches biografisches Lexikon digital. Baltische Historische Kommission: 2019. – <https://bbld.de/GND1173064362> (20.04.2019).

²¹⁸ Asutava Kogu protokoll nr 119 (22), 26.3.1920, v 877.

²¹⁹ Asutava Kogu protokoll nr 127 (8), 4.5.1920, v 357-358.

²²⁰ Samas, v 359.

sõnastus ebamäärane ja kindlasti tulevikus seaduse rakendamisel palju vaidlusi tekitav.²²¹ Magistritöö järgnevas alapunktis kirjeldatud kohtulahenditest on näha, et Jansil oli ka selles osas õigus. Seaduseelnõu teisel lugemisel oponeerisid Jansile haridusminister Treffner ja Aleksander Veidermann Tööerakonnast. Veidermann leidis, et algkool peab rahvale võimalikult lähedal olema ja ei ole õige see, kui omavalitsus saab ulatuslikud õigused koolielu kujundamises kaasa rääkida, kuid samas kulude tasumisest pääseb. Pigem nähti, et juhul, kui omavalitsus katab koolide kulud, siis on tal huvi ka kooli käekäiku jälgida.²²² Treffner toetas Veidermanni mõtet, et algkool peab olema rahvale lähedal, kuid samas leidis ta, et kõiki kulusid ei peaks katma üksi vallaomavalitsus, vaid osa kulusid peaks jääma maakonna kanda.²²³ Seaduseelnõu hääletamisel siiski Jansi ettepanekud toetust ei leidnud²²⁴ ja koolide ülalpidamine, v. a. riikliku ja maakondliku tähtsusega koolid, jäi omavalitsuste kanda.

Tulles veel tagasi AvAS § 5 juurde, siis oluline on siinkohal märkida, et just vabariigi kodanikest vähemusrahvustele oli ette nähtud õigus asutada oma koole. Algselt ei sisaldunud AvAS § 5 sõnastuses väljend *vabariigi kodanikud*. Paragrahvi algus nägi välja nii: „Muulastele iseäraldi kooli või klassi avamine saab kohustavaks riigivalitsusele, kui läbistikku vähemalt 20 õpilast kogub, /.../“. Ettepanekuga täiendada nimetatud paragrahvi väljendiga *vabariigi kodanikud* tuli välja seaduseelnõu teisel lugemisel Veidermann. Ta leidis, et vastasel korral annab nimetatud paragrahv vähemusrahvustele liiga suured õigused.²²⁵ Nägi ju paragrahv ette, et olenemata sellest, millise rahvusega on tegu, on neil õigus nõuda oma kooli asutamist, kui lapsi tuleb kokku vähemalt 20. Sõjajärgsel ajal oli erinevaid rahvusi siin hulgaliselt rohkem, kui seda defineerisid tolle aja seadused, mis põhilistena nimetasid sakslasi, venelasi ja rootslasi. Veidermann nägi selles ohtu ja leidis, et omavalitsustele on liig koormav asutada koole kõikidele Eestis elavatele vähemusrahvustele. Aruandja Päts nõustus Veidermanni ettepanekuga ja lisas, et paragrahvi täiendus võtab igasugustelt ajutiselt sisse rännanud muulastelt õiguse vabariigi kulul haridust saada ja selle paragrahvi alusel ei oleks neil õigus omale koole nõuda.²²⁶ Täiendatud sõnastuses võeti paragrahv teisel lugemisel vastu ja kolmandal lugemisel seda enam ei muudetud. Kui näiteks rootslaste avalikud koolid tegutsesid rohkem maapiirkondades, kuna seal tuli kokku kooli avamiseks vajalik õpilaste arv, siis sakslaste avalikud koolid enamasti linnades, kuna sakslased olid rohkem linnarahvas.

²²¹ Johan Jansi ettekanne Asutava Kogu 13.2.1920. a koosolekul avalikkude algkoolide seaduse I lugemisel. Asutava Kogu protokoll nr 106 (9). Asutava Kogu III istungjärk. Protokollid nr 98–119. Tallinn: Täht 1920, v 323–324.

²²² Asutava Kogu protokoll nr 119 (22), 26.3.1920, v 876.

²²³ Samas, v 876–877.

²²⁴ Samas, v 878.

²²⁵ Asutava Kogu protokoll nr 107 (10), 17.2.1920, v 386.

²²⁶ Samas, v 387.

Seetõttu asutasid näiteks sakslased väiksemates asulates erakooli, mida 1921/22. õa-l oli koguni 26. Sakslased ei kasutanudki täies ulatuses ära riigi poolt pakutud majanduslikke eeliseid ja võimalusi ning eelistasidki rohkem erakoolide asutamist. Põhjendada võib seda sotsiaalsühholoogiliste ning koolipoliitiliste momentidega. Baltisakslastel oli raske end muutunud oludesse sobitada ning võõrastav oli saata oma lapsi koolidesse, kus koos õppisid vaesed ja rikkad, positsioonikad ja vähem positsioonikad. Samuti oli sakslastel meeles veel tsaaririigi ühetaoline reglementeerimine kõige suhtes, mis puudutas avalikke kooli. Sellest tulenes baltisakslaste usaldamatus seda laadi koolide suhtes.²²⁷ Hiljem avalikkudes koolides käivate õpilaste arv siiski kasvas.²²⁸

Kui 1925. a võeti vastu VRKOS, siis selle § 4 lg 3 sätestas: „Avalikkude koolide avamise või vähemusrahvuste kultuur-omavalitsuse asutustele üleandmise puhul kinnitab Vabariigi Valitsus koolide ülevalpidamiseks määratud summad ja muud kohustused, mis kohalikkude omavalitsuse asutuste kanda jäävad.“ Seega vähemusrahvuste koolide ülalpidamine oli jäetud kohalike omavalitsuste hooleks. Seaduseelnõu teisel lugemisel juhtis selle paragrahvi puudustele tähelepanu sotsiaaldemokraat Karl Johannes Virma. Virma sõnul oli küll kirjas, et Vabariigi Valitsus kinnitab ülalpidamiseks vajalikud summad, kuid paragrahvi sõnastusest ei olnud võimalik välja lugeda, kes ülalpidamiseks vajalikud summad määrab. Lisaks kirjeldas paragrahv *muid kohustusi*, mille puhul Virma sõnul polnud võimalik aru saada, millistest kohustustest käib jutt. Olid ju omavalitsuste kohustused paika pandud vastavate eriseadustega, kuid nüüd selgus, et Vabariigi Valitsus võib peale selle veel mingeid kohustusi määrata. Virma tõi näitena selle, et omavalitsustel on kohustus muretseda kooliruumid, nende küte ja valgustus, kuid kõik sellised kohustused peaksid olema seaduses kirjas. Virma leidis, et paragrahvi tuleks täpsustada ka selles osas, kuidas, kelle poolt ja missuguses korras ülalpidamissummad määratakse. Ta oli seisukohal, et kohalike omavalitsuste õigusi ei tohi vähemusrahvuste kulturomavalitsuse seadusega kitsendada ega neid raskesse seisukorda panna ja tegi ettepaneku see lõige seadusest üldse välja jätta.²²⁹ Seevastu Konstantin Päts Põllumeeste Kogudest leidis, et koolide ülalpidamine on omavalitsuste üheks tähtsaimaks ülesandeks. Samas leidis ta, et Virma kartused ülalpidamiskulude ebaselguse ja kohustuste määramise osas võisid isegi põhjendatud olla, kuid ta nentis, et kui seadust mõttega lugeda,

²²⁷ K. Laurits 2008, lk 106.

²²⁸ Kui veel 1925/26. õa-l käisid vaid 36% saksa kooliõpilastest avalikes koolides, siis 1929/30. õa-l oli see protsent juba 59,3. – K. Laurits 2008, lk 117.

²²⁹ K. Virma sõnavõtt II Riigikogu 27.1.1925. a koosolekul. – Riigikogu protokoll nr 191 (8). II Riigikogu. VII istungjärk. 13. jaanuarist 2. aprillini 1925. Protokollid nr 184–217. Tallinn: Täht 1925, v 463–465.

võib selle sisust ikkagi aru saada.²³⁰ Tegelikult oligi see küsimus lahendatud VRKOS §-ga 6, mille p b) sätestas: „Vähemusrahvuste kultuur-omavalitsuse asutuste varanduslikuks aluseks on kohalikkude omavalitsuste rahalised summad ja muud avalikkude kesk- ja algkoolide ülevalpidamisega seotud kohustused sel määral ja alusel, nagu need seadustega nende peale pandud;“. Seega olid kulutused ja kohustused määratud teiste seadustega, sellele viitas ka aruandja Werner Richard Karl Hasselblatt²³¹ Saksa-Balti Erakonnast.²³² Üldkomisjoni kaasaruandja Mihkel Juhkam Eesti Tööerakonnast selgitas veel, et kohustuste osa oli komisjonis olnud ka arutusel ja leiti, et need võivad olla mitmesugused, näiteks kulutused hoonetele, küttele, õppeabinõudele jne, kuid seaduses ei ole võimalik kõikvõimalikke kulusid ette näha.²³³ Lõpuks võeti vaidlusi tekitanud VRKOS § 4 lg 3 koos teiste sama paragrahvi lõigetega nähtava häälteenamusega vastu²³⁴ ja kolmandal lugemisel sellesse enam muudatusi ei tehtud²³⁵.

VRKOS § 4 märkuse järgi võisid omavalitsused koolide ülalpidamiskulud ühiselt katta, kui vähemusrahvuse kool asutati mitme omavalitsuse piirides elavate laste tarbeks. Kui omavalitsused kulude kandmise osas kokkuleppele ei jõudnud, määras need maavalitsus, linnade ja maakondade vahelise vaidluse korral Vabariigi Valitsus. Eelnõu arutamisel see märkus mingeid vaidlusi tekitanud, vastupidi leiti see hea täpsustus olevat.²³⁶

2.6.1931 võeti vastu uus avalikkude algkoolide seadus²³⁷, mille § 19 sõnastus koolide ülalpidajate osas kattus 1920. a avalikkude algkoolide seaduse §-ga 24. Märkus vähemusrahvuste koolide korralduse ja valitsemise kohta oli kaotatud, kuna see küsimus oli nüüd lahendatud 1925. a jõustunud vähemusrahvuste kulturomavalitsuse seadusega.

Vähemusrahvuste koolide ülalpidamise osas andis selgitusi ka kohtu- ja siseminister oma

²³⁰ Samas, v 465–467.

²³¹ Werner Richard Karl Hasselblatt (1890–1958) sündis Tartus linnaarhivaari, *Album Academicum*'i väljaandja ja *Nordlivländische Zeitung*'i peatoimetaja Arnold Hasselblatti pojana. Käis koolis Riias ja Tartus, 1908–1912 õppis ta Tartu ülikooli õigusteaduskonnas. 1920. a küüditati Hasselblatt bolševike poolt Siberisse, pärast sealt naasmist kuulus kuni 1920. a Balti pataljoni ja osales ka Vabadussõjas. 1920–1930 töötas juriskonsuldina Tartus. Hasselblatt oli saksa vähemusrahvuse huvide aktiivne kaitsja Eestis ja ka mujal Euroopas. Aastatel 1923–1932 oli ta Riigikogu liige ja saksa-rootsi fraktsiooni esimees, osales aktiivselt vähemusrahvuste kultuurautonoomia seaduse väljatöötamisel ning Saksa Kulturomavalitsuse tegevuses. Saksa-Balti Erakonna juhatusel liikmena kuulus ta 1925. a Genfi Euroopa Rahvuste Kongressi asutajaliikmete hulka. 1931. a asus Hasselblatt Euroopa Saksa Rahvusgruppide Liidu esimehena Berliini, oli tihedates sidemetes Saksa välisministeeriumiga. 1945. a asus elama Lüneburgi. – K. Laurits 2008, lk 38

²³² Riigikogu protokoll nr 191 (8), 27.1.1925, v 472–473.

²³³ Samas, v 467.

²³⁴ Samas, v 474.

²³⁵ Samas, v 552, 558.

²³⁶ Samas, v 465–474.

²³⁷ RT, 9.6.1931, 46, 347.

11.10.1927 ja 8.8.1928 ringkirjadega, milles ta leidis, et koolide ülalpidajateks võivad olla ka kulturomavalitsused. Kirjades selgitati, et VRKOS § 1 järgi on kulturomavalitsused rajatud alustele, mis on ette nähtud 22.6.1917. a omavalitsuse elluviimise seaduse²³⁸ lisa §-des 5, 11, 13 ja 14. Nimetatud lisa § 5 sätestas, et semstvo nõukogudel on vastavate seaduste ja 30.3.1917. a Ajutise Valitsuse määruse alusel õigus omandada ja võõrandada varandusi, sõlmida lepinguid, võtta oma peale kohustusi, samuti ka kohtus varalistes asjades nõuda ja kosta, jälgides valitsusasutuste kohta kehtivaid määrusi. Minister selgitas, et 30.3.1917. a määrus kehtib igasuguse kohaliku omavalitsuse tegevuse kohta, seega järelikult ka koolide ülalpidamise kohta. Leiti, et nende seaduste põhjal peab jaatama kulturomavalitsustel koolide ülalpidamise õigust ning vastupidist ei sätesta ka kulturomavalitsuse seadus. Minister selgitas, et VRKOS § 2 p a) just sätestabki: „Vähemusrahvuste kultuur-omavalitsuse asutuste võimupiiri kuulub vastava vähemusrahvuse emakeelsete avalikkude ja eraõppeasutuste organiseerimine, valitsemine ja järelevalve.“ Valitsemise all võis mõista ka ülalpidamist. Viimast kinnitavat ka VRKOS § 6, millest nähtub, et kohalike omavalitsuste poolt kulturomavalitsuse koolidele antavad summad kuuluvad kulturomavalitsuse käsutada.²³⁹ Näiteks saksa koolisüsteem Eestis oli hinnanguliselt 2/3 ulatuses sakslaste endi (sh suurem osa vahenditest tuli Saksamaalt) ja 1/3 ulatuses Eesti riigi ja kohalike omavalitsuste ülalpidamisel.²⁴⁰

Arusaadavalt tekitas koolide ülalpidamise küsimus Riigikogus avalikkude algkoolide seaduse lugemisel palju arutelusid ja samas ka vastakaid arvamusi, kuna ülalpidajaks said olla nii vallad, linnad, alevid, maakonnad kui ka riik. Vähemusrahvuste koolide asutamise küsimuses näitas riik lõppkokkuvõttes ikkagi oma jõupositiooni – seaduse järgi said koolide asutajateks riigivalitsuse asemel esmajärjekorras vallad, linnad ja alevid. Samas oli mõistlik ja kulude kokkuhoiu mõttes ka vajalik siduda vähemusrahvustele koolide asutamine kodakondsusega – koole said asutada vaid need vähemusrahvused, kelle liikmed olid vabariigi kodanikud. See hoidis ära selle, et sõjajärgse aja rahvastiku mitmekesisusest tingituna oleks tulnud koole asutada mis tahes siin elavatele rahvustele. Kuigi koolide ülalpidamine oli üldjuhul kohaliku omavalitsuse kanda, siis soositi ka seda, et vähemusrahvuste kulturomavalitsused ise vähemusrahvuste koolide kulusid kataksid. Kuna kulturomavalitsuste moodustamiseni

²³⁸ Собрание узаконений и распоряжений правительства, издаваемое при Правительствующем Сенате. Петроград 1917, no 173, арт. 953, ст. 1700 = Seaduste ja valitsuse korralduste kogu. Petrograd 1917, nr 173, art 953, lk 1700.

²³⁹ J. Kaiv, A. Kurvits (koost.). Haridusala korraldus: seadused ja määrused haridusealal ühes Hariduse- ja Sotsiaalministeeriumi ringkirjade ja juhtnõuõridega ning Riigikohtu otsustest võetud seletustega. Tallinn 1932, lk 41.

²⁴⁰ K. Laurits 2008, lk 119.

jõudsid just jõukamad vähemusrahvused – sakslased ja juudid – oli see ka võimalik. Loomulikult oli see meelt mööda riigile ja kohalikele omavalitsustele, kuna selle võrra oli võimalik rohkem panustada eesti koolide arendamisse.

2.2.1.2. Koolivõrk

1917. a Maanõukogu poolt vastu võetud Eestimaa koolivalitsuse ajutine korraldus²⁴¹ sätestas, et maakondade koolivõrgu rajajaks on maakonna-koolivalitsused (§ 17), kes olid ühtlasi ka maakonna haridusosakondadeks (§ 16). Ka 1920. a AvAS § 26 järgi otsustas koolide asutamise ja oma koolivõrgu loomise küsimuse lõplikult maakonnavalitsus. Kooli majanduslike kulude kandjatel (vallad, alevid ja linnad, mis moodustasid ilma maakonnata iseseisva administratiivüksuse) oli õigus selles osas maakonnavalitsustele põhjendatud ettepanekuid teha.

1925. a vähemusrahvuste kulturomavalitsuse seadus andis ka vähemusrahvustele õiguse nende koolivõrgu kujundamises kaasa rääkida. VRKOS § 4 lg 1 nägi ette, et vähemusrahvuste avalike koolide võrk töötatakse välja vastava maakonna või linna ja vastava vähemusrahvuse kulturomavalitsuse kokkuleppel ning kinnitatakse Vabariigi Valitsuse poolt haridusministri ettepanekul. Kui kokkulepet ei saavutatud, otsustas asja lõplikult Vabariigi Valitsus. Sellise sõnastusega ei nõustunud seaduseelnõu teisel lugemisel K. Virma, kes leidis, et sellist kokkulepet vähemusrahvuse kulturomavalitsuse ja kohaliku omavalitsuse vahel pole võimalik saavutada. Ta leidis, et palju lihtsam oleks, kui vähemusrahvuste avalike koolide võrk kinnitatakse ilma mingite kokkulepeteta Vabariigi Valitsuse poolt haridusministri ettepanekul, võttes arvesse ka vastava kohaliku omavalitsuse ja vähemusrahvuse kulturomavalitsuse arvamust.²⁴² K. Päts seda seisukohta ei toetanud ja leidis, et koolivõrgu osas on ikkagi oluline vastav kokkulepe saavutada. Vabariigi Valitsusele jäi muidugi lõppsõna, kui kohalik omavalitsus ja kulturomavalitsus kokkuleppele ei jõua. Päts viitas seejuures ka sama paragrahvi märkusele, mille kohaselt mitu omavalitsust võisid koolide ülalpidamiskulusid ühiselt katta, see aga eeldas samamoodi mingisugust kokkulepet. Päts pidas tähtsaks seda, et kohalikku omavalitsust koolivõrgu loomisel kõrvale ei jäetaks.²⁴³ Virma ettepanekud Riigikogus toetust ei leidnud ja tema muudatusi seaduse teksti sisse ei viidud.

²⁴¹ RT, 11.12.1918, 6, 3.

²⁴² Riigikogu protokoll nr 191 (8), 27.1.1925, v 462–465.

²⁴³ Samas, v 466–467.

1931. a AvAS § 21 järgi koostasid algkoolide võrgu kava haridus- ja sotsiaalministri poolt antud juhtnõotide järgi maa- ja linnavalitsused, kusjuures maavalitsustel tuli arvesse võtta valla- ja alevivalitsuste põhjendatud ettepanekuid. Pärast seda, kui algkoolide võrgu kava oli maa- või linnavolikogu poolt heaks kiidetud, saadeti see haridus- ja sotsiaalministrile kinnitamiseks. Samas korras tehti ka koolivõrgu muudatusi. AvAS § 7 sätestas: „/.../ seaduses tähendatud omavalitsuste ülesandeid vähemusrahvuste suhtes, kel on kulturomavalitsus, täidavad maksvate seaduste piires vastavad vähemusrahvuste kulturomavalitsused.“ Seega tuli maavalitsustel võtta arvesse ka kulturomavalitsuste ettepanekuid koolivõrgu moodustamise ja muutmise osas. Ka VRKOS § 4 lg 1 sätestas, et vähemusrahvuste avalike koolide võrk töötatakse välja vastava maakonna või linna ja vastava vähemusrahvuse kulturomavalitsuse kokkuleppel. Lisaks sätestas VRKOS § 2 p a), et kulturomavalitsuse asutuste võimupiiri kuulub vastava vähemusrahvuse avalike algkoolide ja erakoolide organiseerimine, valitsemine ja järelevalve.

Kuigi vähemusrahvuste kulturomavalitsuse seadusega nähti vähemusrahvustele ette võimalus oma koolivõrgu kujundamises kaasa rääkida, tekitas see teatavaid pingeid näiteks saksa vähemusrahvuse grupi sees. Varasem saksa koolide võrk oli moodustatud kohalikest vajadustest lähtuvalt ning koolid paiknesid üsna hajutatult. Vähemusrahvuste kulturomavalitsuse seadusega sai Saksa Kulturomavalitsus võimaluse koondada kõik era- ja avalikud koolid oma juhtimise alla ning esmaseks ülesandeks sai koolivõrgu ümberkorraldamine selliselt, et tekiks süsteem ja kord. See aga tähendas paljudes väikelinnades saksa koolide kaotamist ning võitlusi saksa rahvusgrupi sees.²⁴⁴

1922. a avalikkude keskkoolide seaduse²⁴⁵ (AvKS) § 9 järgi oli võimalik vähemusrahvustele asutada ka emakeelseid avalikke keskkooli, pidades silmas rahvuste arvulist vahekorda riigis. Nende koolide õpetajate ettevalmistuse eest hoolitsesid nii haridusministeerium stipendiumide ja koolituste toel²⁴⁶ kui ka vastavad kultuuriomavalitsused ja -seltsid²⁴⁷. 1922/23. õppeaastal töötas Eesti Vabariigi 85 keskkoolist 59 eesti õppekeelega, 14 saksa-, 11 vene- ja 1 lätikeelsena.²⁴⁸ 1931. aastal lisandus rootsikeelne gümnaasium Haapsalus.²⁴⁹

Vaatamata sellele, et üksikud Riigikogu liikmed pooldasid vähemusrahvuste koolide

²⁴⁴ K. Laurits 2008, lk 106-107.

²⁴⁵ RT I, 16.12.1922, 155/156, 749.

²⁴⁶ Vähemusrahvuste kultuurielu Eesti Vabariigis 1918–1940, lk. 53, 175.

²⁴⁷ Samas, lk. 63–64, 165–166.

²⁴⁸ H. Reiman jt (koost.). Haridus Eestis. Eesti demograafia, vihik 1. = Statistique de l'instruction publique. Tallinn: Riigi Statistika Keskbüroo 1924, lk. 203.

²⁴⁹ Vähemusrahvuste kultuurielu Eesti Vabariigis 1918–1940, lk. 179.

koolivõrgu paika panemist kohaliku omavalitsuse poolt, kuulates ära vaid vähemusrahvuste kulturomavalitsuste arvamused, näitas enamik saadikuid siiski üles toetust kulturomavalitsuse ja kohaliku omavalitsuse vahelise kokkuleppe sõlmimise vajalikkuse osas. See tähendas seda, et riik hoolis igati sellest, et vähemusrahvuste koolide võrgu koostamisel arvestatakse vähemusrahvuste soove ja midagi sunduslikku neile ette ei nähta.

2.2.2. Riigikohtu praktika koolide ülalpidamise ja koolivõrgu asjades

Koolide ülalpidamise asjades tegi Riigikohus käesolevas töös vaadeldud perioodil kokku 3 lahendit. Kahes kohtuasjas, mis mõlemad pärinevad 1930. aastate algusest, lahendas Riigikohus Sõmerpalu saksa algkooli ja Sõmerpalu Vallavalitsuse vahelist vaidlust Sõmerpalu saksa algkooli ülalpidamiskulude asjus. Kolmas lahend pärineb 1923. aastast. Koolivõrguga seonduvalt tegi Riigikohtusse 2 lahendit, mis mõlemad pärinevad 1930. aastatest ja mõlemates kaasustes oli vaidlus tekkinud taas Sõmerpalu saksa algkooli ja Sõmerpalu Vallavalitsuse vahel.

14.12.1923 arutas Riigikohus Piirissaare vene kooli ülalpidamisega seotud küsimusi. Vaidlus oli alguse saanud 28.6.1923. a, kui Tartu Maakonnaavalitsuse haridusosakond saatis Kastre-Võnnu Vallavalitsusele kirja, milles teatas, et Piirissaares on vene kooli jaoks uued ruumid üüritud ja et vallavalitsusel on kohustus varustada kooli küttepuudega, valgustusega, korteriga jne.²⁵⁰ Selle peale võttis vallanõukogu vastu otsuse, et Piirissaare vene kooli ülalpidamiseks mingeid summasid ei eraldata.²⁵¹ Maakonnaavalitsus esitas vallanõukogu otsuse peale Tartu-Võru rahukogule protesti, tuginedes AvAS §-dele 5 ja 24. Maakonnaavalitsus selgitas, et kuna Kastre-Võnnu Vallavalitsus on AvAS § 24 järgi avalikkude algkoolide ülalpidaja, on ta sama seaduse § 5 järgi kohustatud Piirissaares vene kooli avama ning seda ka ülal pidama. Kohtulahendis välja toodud asjaoludest selgub, et 1922/23. õppeaastal oli Piirissaare vene koolis 119 õpilast, seega oli olemas ka vähemusrahvuse kooli avamiseks vajalik õpilaste arv – vähemalt 20 last. Maakonnaavalitsus selgitas veel, et kuigi AvAS § 24 märkuse järgi tuleb vähemusrahvuste koolide korraldus ja valitsemine määrata eriseadusega, ei võta see veel vähemusrahvustelt õigust saada õpet nende emakeeles, mille annab PS § 12. Teatavasti andis peale põhiseaduse õiguse emakeelseks õppeks ka AvAS § 2. Veel leidis maakonnaavalitsus, et kuigi vähemusrahvuste koolide korraldus ja valitsemine määratakse kindlaks eriseadusega, ei

²⁵⁰ Kastre-Võnnu valla nõukogu 4.7.1923 koosoleku protokoll nr 7. Ärakiri ära kirjast. – ERA.4455.1.2961, lk 2.

²⁵¹ Samas.

tähenda see veel seda, et sellised koolid seniks, kuni vastav seadus jõustub, kohalike omavalitsuste ülalpidamiselt tuleb välja jätta. Maakonnavalitsuse seisukoht oli, et kui eriseadust veel olemas ei ole, tuleb toimida üldseaduse järgi.²⁵² 6.12.1923 jättis Tartu-Võru rahukogu maakonnavalitsuse protesti rahuldamata. Rahukogu tõi põhjenduseks selle, et kuna Piirissaarde rajatava kooli näol on tegemist vähemusrahvuse algkooliga, siis vastavalt AvAS § 24 märkusele ei ole vald kohustatud sellist algkooli üleval pidama. Tartu Maakonnavalitsus pöördus Riigikohtu poole palvega rahukogu otsus tühistada. Riigikohus leidis, et revisjonikaebus tuleb rahuldamata jätta, kuna avalikkude algkoolide seadus ei kohustanud otseselt kohalikke omavalitsusi vähemusrahvuste kooli üleval pidama. Riigikohus oli seisukohal, et seaduse mõtteks oli korraldada vaidlusalune küsimus eriseadusega (§ 24 märkus). Veel selgitas Riigikohus, et kui asuda maakonnavalitsuse seisukohale, siis oleks juba vähemusrahvuste koolide asutamise küsimus lahendatud ja mingit eriseadust selles osas polekski vaja. See aga ei saanud olla seadusandja mõtteks.²⁵³ Järgnevast Riigikohtu praktikast tuleb välja, et selliseks eriseaduseks sai VRKOS § 4 lg 3, mille kohaselt olid ikkagi kohalikud omavalitsused need, kes pidid kandma vähemusrahvuste koolide kulud.

25.9.1931 arutas Riigikohus Saksa Kulturomavalitsuse revisjonikaebust Võru 2. jsk rahukohtuniku 23.4.1931. a otsuse peale kaebuseasjas Sõmerpalu Vallavalitsuse vastu Sõmerpalu saksa algkooli ülalpidamiskulude mitteväljamaksmise pärast. VRKOS § 4 lg 3 järgi olid kohalikud omavalitsused kohustatud kandma vähemusrahvuste koolide kulud ja kui kohalik omavalitsus ja kulturomavalitsus kulude kandmise osas kokkulepet ei saavutanud, siis määras selle kindlaks Vabariigi Valitsus. Kuna Sõmerpalu Vallavalitsus ja Saksa Kulturomavalitsus sellist kokkulepet ei saavutanud, määraski kulude tasumise ulatused kindlaks Vabariigi Valitsus. Sõmerpalu Vallavalitsus aga Vabariigi Valitsuse poolt kooli ülalpidamiseks määratud summasid täies ulatuses ei maksnud. Selle peale esitas Saksa Kulturomavalitsus rahukohtunikule kaebuse, milles palus Vabariigi Valitsuse poolt määratud summad tasumisele mõista täies ulatuses ning lisaks ka viivise. Rahukohtunik jättis kulturomavalitsuse kaebuse tagajärjeta, põhjendades seda sellega, et Sõmerpalu Vallavalitsus on oma kohustused täitnud, kuna on tasunud saksa algkooli juhatajale vallavolikogu poolt määratud summad. Selle peale pöördus kulturomavalitsus Riigikohtusse ja palus tühistada rahukohtuniku otsuse. Riigikohus leidis, et vastavalt valla- ja

²⁵² Tartu Maakonnavalitsuse administratiivprotest Tartu 5. jaoskonna Rahukohtunikule Kastre-Võnnu vallandukogu 4.7.1923 otsuse, protokoll nr 7 p II peale. – Samas, lk 1.

²⁵³ RKA0o 14.12.1923, nr 372. – ERA.1356.2.83.

maakonnaomavalitsuste sissetulekute, väljaminekute, eelarvete ja aruannete seaduse²⁵⁴ §-le 69 on vallaomavalitsuste sunduslikeks väljaminekuteks kõikide kehtivate seadustega ja volikogude määrustega ette nähtud maksude, kulude ja kohustuste täitmine. Riigikohus selgitas, et VRKOS § 4 lg 3 järgi lasuvad vähemusrahvuste koolide ülalpidamise kulud kohalike omavalitsuste asutustel ning vähemusrahvuste avalikkude algkoolide ülalpidamiseks määratud summad ja muud kohustused kinnitab Vabariigi Valitsus. Sõmerpalu saksa algkooli ülalpidamise kulud (1928/29. õppeaastaks 590 krooni ja 1929/30. õppeaastaks 630 krooni) oli Vabariigi Valitsus kinnitanud 26.4.1929 ja 31.7.1929. Kohus selgitas, et kuna valitsus oli määranud need summad seaduse (VRKOS) alusel, kuulusid need vallavalitsuse sunduslike väljaminekute hulka. Kui vallavalitsus oli oma eelarves ette näinud väiksemad summad, siis oleks ta pidanud tarvitusele võtma abinõud, mis olid ette nähtud valla- ja maakonnaomavalitsuste sissetulekute, väljaminekute, eelarvete ja aruannete seaduses selleks puhuks, kui ilmnevad sunduslikud väljaminekud, mida aastaeelarve koostamise ajal ei olnud võimalik ette näha, või kui sunduslikud väljaminekud ületavad eelarve vastava peatüki krediidi. Kohus tühistas rahukohtuniku otsuse ja saatis asja uueks otsustamiseks Võru 1. jsk. rahukohtunikule.²⁵⁵

1933. a oli sama asi taas Riigikohtus. Seekord oli Võru 1. jsk rahukohtuniku 24.–27.11.1931. a otsuse peale kaebuse esitanud Sõmerpalu Vallavalitsus. Rahukohtunik oli leidnud, et Sõmerpalu Vallavalitsus on seadusevastaselt ja põhjendamatu viivituses Sõmerpalu saksa algkooli ülalpidamiskulude tasumisega ning et vald on kohustatud viivitamata maksma Saksa Kulturomavalitsusele saksa algkooli ülalpidamiseks 1928/29. ja 1929/30. õppeaasta eest kokku 668 krooni ja 95 senti koos viivisega 6%. Vallavalitsus sellega ei nõustunud ja oli seisukohal, et kuna nimetatud algkoolis käib ka teiste valdade saksa rahvusest lapsi, ei ole Sõmerpalu Vallavalitsus üksi kohustatud ülalpidamiskulusid tasuma, vaid seda peavad tegema ka teised vallad.²⁵⁶ Vallavalitsus viitas seejuures VRKOS § 4 juures olevale märkusele, mis nägi ette, et koolide ülalpidamiskulusid võib jagada mitme omavalitsuse vahel. Riigikohus selgitas, et nimetatud märkus ei anna vallavalitsusele õigust kulude tasumisest keelduda, vaid viidatud märkuse alusel on vallal õigus nõuda ülalpidamiskulude osalist hüvitamist teistelt vallavalitsustelt. Kohus jättis Sõmerpalu Vallavalitsuse kaebuse rahuldamata.²⁵⁷ Ühes hilisemas otsuses 1936. aastast, kui tuli taas tegeleda erinevatest kohtadest pärit laste kooli kuludega, selgitas Riigikohtu administratiivosakond, et kohalikud omavalitsused peavad

²⁵⁴ RT I, 7.2.1920, 18/19, 141.

²⁵⁵ RKA Oo 25.9.1931, nr 745 I. – ERA.1356.2.103a.

²⁵⁶ Sõmerpalu Vallavalitsuse kaebus Riigikohtule 20.2.1932. – ERA.1356.2.837, lk 2.

²⁵⁷ RKA Oo 21.3.1933, nr 153 I. – ERA.1356.2.107.

kulud kandma proportsionaalselt vastavalt laste arvule.²⁵⁸

Sõmerpalu Vallavalitsuse ja Saksa Kulturomavalitsuse vahelised kaebused eelnevatega ei piirdunud. 30.1.1934 oli taas üks kaebus Riigikohtusse jõudnud, seekord koolivõrguga seonduvalt. Saksa Kulturomavalitsus esitas kaebuse Võru 2. jsk rahukohtuniku 6.–9.9.1933. a otsuse peale, millega rahukohtunik jättis muutmata Sõmerpalu vallavolikogu 4.5.1933. a otsuse tuua saksa õppekeelega algkool Heimtalist valla algkooli ruumidesse Osulasse. Riigikohus leidis, et rahukohtuniku otsus tuleb tühistada ja saata asi uueks otsustamiseks Võru 1. jsk rahukohtunikule. Kohus tugines VRKOS § 4 ja 1931. a AvAS § 21 lg 2 ning leidis, et kui vallavolikogu soovis kahte kooli ühendada ning sellega olemasolevat koolivõrku muuta, oleks tal tulnud põhjendatud ettepanekuga esineda kohaliku maavalitsuse ees.²⁵⁹ AvAS § 21 lg 2 järgi võis algkoolide võrgus muudatusi teha linna- või maakonnavalitsus, võttes arvesse valla- ja alevivalitsuste põhjendatud ettepanekuid. Kui muudatus oli linna- või maakonnavolikogu poolt heaks kiidetud, saadeti see haridus- ja sotsiaalministrile kinnitamiseks. VRKOS § 4 nägi ette, et vähemusrahvuste koolide võrk töötatakse välja maakonna või linna ja vastava vähemusrahvuse kulturomavalitsuse kokkuleppel. Seega oli koolivõrgu muutmiseks vajalik saavutada ka kokkulepe kulturomavalitsusega.

1934. a sügisel jõudiski eelnevalt nimetatud küsimus jälle Riigikohtusse, kui 30.10.1934 arutati Saksa Kulturomavalitsuse kaebust 14.8.1934. a haridus- ja sotsiaalministeeriumi koolivalitsuse kirja²⁶⁰ peale, millega anti teada, et Sõmerpalu saksa algkool paigutatakse alates 1934/35. õppeaastast Sõmerpalu eesti algkooliga ühte majja. Nüüdne otsus oli vastu võetud Sõmerpalu vallavolikogu ja Võru ajutise maavalitsuse poolt ning heaks kiidetud Võrumaa avalikkude algkoolide võrgu kinnitamisega. Saksa Kulturomavalitsus ei olnud sellega nõus ja pöördus kirja väljastaja, haridus- ja sotsiaalministeeriumi koolivalitsuse poole. Kulturomavalitsus tugines AvAS §-le 7, mille kohaselt samas seaduses nimetatud omavalitsuste ülesandeid vähemusrahvuste suhtes, kellel oli olemas kulturomavalitsus, täitsid kehtivate seaduste piires vastavad vähemusrahvuste kulturomavalitsused. Kulturomavalitsus leidis, et sellepärast sai kooli asukoha muutmise olla ainult Saksa Kulturomavalitsuse otsustada. Lisaks tõi kulturomavalitsus välja asjaolu, et kooli üleviimisel Osulasse tuleb paigutada internaati 31 last, kellel on koolitee pikkuseks üle 3 km. See tähendanuks vallale täiendavaid kulutusi internaadi rajamise näol. Heimtalis asuvas saksa

²⁵⁸ A. Buldas. (koost.). Riigikohtu 1932.–1938. a. otsustes leiduvate seaduseseletuste kogu. Tallinn: Autori Kirjastus 1939, lk 63.

²⁵⁹ RKA00 30.1.1934, nr 190 I. – ERA.1356.2.109.

²⁶⁰ Eesti Vabariigi Haridus- ja Sotsiaalministeeriumi Koolivalitsuse 14.8.1934. a kiri nr 351A Saksa kultuurvalitsuse haridusosakonnale. – ERA.1356.2.16505, lk 5.

algkoolis oli seevastu internaadis ainult 3 last. Ministeeriumi koolivalitsus teatas kulturomavalitsusele, et Vabariigi Valitsuse otsusega saksa vähemusrahvuse avalikkude algkoolide võrgu kohta on Sõmerpalu saksa algkooli asukohaks ette nähtud Sõmerpalu vald ja et Sõmerpalu vallavolikogul kui kooli ülalpidajal on õigus paigutada saksa kool valla poolt kooli jaoks ehitatud majja. Ministeerium leidis, et kuna Vabariigi Valitsuse otsusega oli selline koolivõrgu struktuur juba eelnevalt paika pandud, ei olnud kooli ümberpaigutamise näol tegemist saksa avalike algkoolide koolivõrgu muutmisega. Veel leidis ministeerium, et kuna kooli ülalpidajaks oli Vabariigi Valitsuse otsusega määratud Sõmerpalu vald, on ekslik kulturomavalitsuse arvamus, et AvAS § 7 järgi on kooli ümberpaigutamiseks õigustatud ainult Saksa Kulturomavalitsus. Lisaks oli vallavalitsus 3.8.1934. a esitanud ministeeriumile omapoolse seisukoha, et kooli ümberpaigutamise ülemääraseid kulusid ei kaasne. Oma kaebuses Riigikohtule selgitas kulturomavalitsus, et AvAS § 7 ja VRKOS § 2 kohaselt kuulub saksa koolide valitsemine Saksa Kulturomavalitsuse ülesannete hulka ning oli seisukohal, et koolide valitsemine tähendab ka koolide ümberpaigutamise õigust. Veel leidis kulturomavalitsus, et saksa avalike algkoolide koolivõrku Sõmerpalu valla kooli osas ei ole muudetud, kuna VRKOS § 4 ja AvAS §-de 7 ja 21 järgi on selleks vaja vähemusrahvuse kulturomavalitsuse ettepanekut. Seega tõlgendas Saksa Kulturomavalitsus AvAS § 21 lg-t 2 nii, et need ülesanded, mis viidatud paragrahvis olid pandud omavalitsustele, kuulusid tegelikult AvAS § 7 järgi Saksa Kulturomavalitsusele, kuna saksa vähemusrahvusel oli kulturomavalitsus olemas. Veel selgitas Saksa Kulturomavalitsus oma kaebuses, et Heimtali algkool on asukoha poolest lastele kättesaadavam kui Osula kool ning et suure arvu laste paigutamine internaati ei vasta lapsevanemate huvidele ega pedagoogikanõuetele ja tekitab vallale asjatuid kulusid. Riigikohus selgitas, et vastavalt VRKOS § 4 töötatakse vähemusrahvuste avalikkude algkoolide võrk välja vastava linna või maakonna ja vastava vähemusrahvuse kulturomavalitsuse kokkuleppel ning kinnitatakse Vabariigi Valitsuse poolt haridusministri ettepanekul. Vabariigi Valitsuse 16.9.1931 otsusega oli kinnitatud Saksa vähemusrahvuse algkoolide võrk alates 1.8.1931 ning selles oli ette nähtud üks 6-klassiline algkool Sõmerpalu vallas, täpsustamata seda, kas kooli asukoht on Heimtalis, Osulas või hoopis kuskil mujal. Sõmerpalu Vallavalitsuse selgitusest Võru maakonnaavalitsusele nähtub, et vald oli ehitanud Osulasse 250 õpilast mahutava koolimaja arvestusega, et sinna mahub ära ka saksa algkool. Koolis oli olemas internaat, õpetajate ruumid ja ka vajalik õue- ning aiamaa. Vald leidis, et koolide paigutamisel ühte majja väheneks tunduvalt koolide ülalpidamiskulud. Riigikohus asus seisukohale, et tegemist ei olnud saksa vähemusrahvuse koolide koolivõrgu muutmisega, vaid üksnes kooli ümberpaigutamise ühest kohast teise kinnitatud koolivõrgu piires, ning seetõttu ei saanud kohaldada VRKOS § 4 ning AvAS § 7 ja § 21. Kohus selgitas,

et vastavalt VRKOS §-le 4 ja AvAS §-le 19 on Sõmerpalu vald saksa algkooli ülalpidajaks ning Sõmerpalu vallavolikogu oli õigustatud vastu võtma otsuseid kooli ümberpaigutamise kohta juhul, kui sellega ei muudetud koolivõrku. Veel leidis kohus, et uus koolimaja vastab AvAS § 30 alusel antud haridus- ja sotsiaalministri määrustele ning algkoolil on võimalus kasutada sama seaduse §-des 31 ja 32 sätestatud maa-ala. Veel selgitas kohus, et AvAS § 7 ja VRKOS § 2 ei puuduta Sõmerpalu valla kui kooli ülalpidaja õigusi ja kohustusi. Saksa Kulturomavalitsusel oleks olnud õigus vallavolikogu otsuse vastu vaielda üksnes siis, kui oleks muudetud koolivõrku või kui uus koolimaja ei oleks vastanud seaduse nõuetele. Viimast aga kulturomavalitsus ei vaidlustanud. Internaadi avamise asjaolus ei näinud kohus probleemi, kuna selleks olid vallal kõik võimalused olemas ja internaadi avamise kohustus oli teatavatel juhtudel niikuinii AvAS §-ga 27 ette nähtud. Viidatud paragrahv nägi ette internaadi avamise kohustuse, kui kooliringkonnas on lapsi, kes käivad koolis kaugemalt kui 3 km. Seega polnud ministriumil õiguslikku alust teha takistusi Sõmerpalu Vallavalitsusele saksa algkooli ümberpaigutamisel Osulasse ja ministrium käitus seaduspäraselt, kui jättis kulturomavalitsuse palve rahuldamata.²⁶¹

Lõpuks päädis Sõmerpalu Vallavalitsuse ja Saksa Kulturomavalitsuse vaheline vaidlus Vabariigi Valitsuse 22.2.1935 otsusega, mille järgi arvati alates 1.3.1935 Sõmerpalu saksa algkool Saksa vähemusrahvuse avalikkude algkoolide võrku Saksa Kulturomavalitsuse avaliku algkoolina ning Sõmerpalu Vallavalitsus vabastati nimetatud kooli ülalpidamiskohustustest.²⁶²

Analüüsitud kohtulahendite põhjal võib öelda, et kohalikud omavalitsused üritasid vähemusrahvuste koolide kulude kandmisest kõrvale hoida või siis kulusid kanda ettenähtust väiksemas ulatuses. Kohati andis kulude mittemaksmiseks õiguse ka Riigikohus. Näiteks üllatav oli 1923. a Riigikohtu lahend Piirissaare kooli ülalpidamiskulude kaasuse asjas, kus kohus leidis, et kuni vastava eriseaduse kehtima hakkamiseni ei ole kohalikul omavalitsusel kohustust vähemusrahvuste koolide ülalpidamiskulusid tasuda. Teadaolevalt oli selliseks eriseaduseks vähemusrahvuste kulturomavalitsuse seadus, mille järgi vähemusrahvuste koolide ülalpidajateks said ikkagi kohalikud omavalitsused, selle ajani läks aga kohtulahendi tegemisest veel kaks aastat. Samas Sõmerpalu saksa algkooli kulude kandmise asjas andis kohus õiguse Saksa Kulturomavalitsusele ning asus seisukohale, et vallavalitsus ei olnud

²⁶¹ RKAoo 30.10.1934, nr 701 II. – ERA.1356.2.110

²⁶² VVo 22.2.1935 Vabariigi Valitsuse 4. mai 1927 otsuse muutmiseks arvata Sõmerpalu saksa algkool Saksa vähemusrahvuse avalikkude algkoolide võrku Saksa kulturomavalitsuse avaliku algkoolina, arvates 1. märtsist 1935, vabastades Sõmerpalu vallaomavalitsus sellest ajast nimetatud algkooli ülalpidamise kohustusest. – RT, 1.3.1935, 18, 416.

kandnud kulusid ette nähtud ulatuses. Koolivõrgu muutmise osas kinnitas Riigikohus seadusest tulenevat nõuet, et koolivõrgu rajamine ja muutmine saab toimuda ainult kokkuleppel kulturomavalitsusega, samas ühe koolivõrgu piires koolide ümberpaigutamiseks kulturomavalitsuse nõusolekut vaja ei olnud.

2.2.3. Normatiivne alus koolide üle teostatava järelevalve osas

1917. a Maanõukogu poolt vastu võetud Eestimaa koolivalitsuse ajutine korraldus määratles koolivalitsuse üksused: maa-koolivalitsus, maakonna-koolivalitsus, valla-koolivalitsus ja linna-koolivalitsus (§ 1 p 1–4). Igasse nimetatud valitsusse, v. a valla-koolivalitsus, kuulus koolide järelevalveorganina koolinõunik. 21.12.1918 võeti vastu määrus linna-koolivalitsuse korralduse kohta²⁶³, mis oli koolivalitsuse korralduse täiendus linna-koolivalitsust puudutavate paragrahvide osas. Seega võib öelda, et koolinõuniku kui koolide järelevalveorgani institutsioon loodi Eestis nimetatud õigusaktide kehtestamisega.

5.3.1920 võttis Seadusandlik Delegatsioon vastu määruse maakonna- ja linnakoolinõunikude kohta,²⁶⁴ mille § 1 järgi oli nõunike ülesandeks kasvatus- ja õppealaste küsimuste lahendamine oma ringkonnas ning nõuniku ringkonda kuuluvate koolide instrueerimine ja järelevalve. Nõunike täpsemad tööülesanded pidi kinnitama haridusministeerium. Määruse § 3 järgi valiti koolinõunikud maakonna- või linna-omavalitsuste poolt haridusnõukogude ettepanekul ja registreeriti ametisse haridusministeeriumi poolt, kelle üleüldise järelevalve all nad töötasid. Määruse §-s 1 nimetatud tööülesanded kinnitas haridusminister 29.4.1920 oma juhatuskirjaga nr 7140.²⁶⁵ Juhatuskiri sisaldas paragrahve koolinõunike ülesannete kohta, selle kohta, kuidas viia läbi haridustegelaste nõustamist, haridusasutuste revideerimist, kuidas toimub aruandlus haridusministeeriumi ees ja üldisi norme näiteks sellest, et koolinõuniku ülesandeks oli lahendada õppe- ja kasvatusalaseid arusaamatusi, mis tekkisid lapsevanemate ja õpetajate vahel (§ 18), ning tal oli õigus ka tungiva vajaduse korral õppetöö seisma panna (§ 19).

Kõik eelpool nimetatud õigusaktid olid otseselt seotud 1920. a avalikkude algkoolide seadusega, mis nägi ette, et avalikkude algkoolide järelevalve küsimused nähakse ette

²⁶³ RT, 31.12.1918, 10, 4.

²⁶⁴ Seadusandliku delegatsiooni poolt 5.3.1920 vastu võetud määrus nr 120 maakonna- ja linnakoolinõunikude kohta. – RT I, 17.3.1920, 39/40, 305.

²⁶⁵ Juhatuskiri maakonna- ja linnakoolinõunikudele. – RT II, 12.5.1920, 69/70, 550.

sellekohases eriseaduses (AvAS § 33). Kõik need õigusaktid määratlesid suuremal või vähemal määral ka koolinõuniku funktsioonid.

1920. a PS § 12 lg 1 kolmas lause nägi ette, et õpetuse andmine koolides toimub riikliku järelevalve all. 12.11.1918 oli tööd alustanud Eesti Vabariigi Haridusministeerium,²⁶⁶ samas haridusministeeriumi korraldus selle kohta, mis on ministeeriumi ülesanne ning millistest organitest ministeerium koosneb, võeti Vabariigi Valitsuse poolt vastu alles 1921. a.²⁶⁷ Korralduse § 2 p 3 järgi olid haridusministeeriumi üheks organiks haridusnõunikud, kelle määras ametisse Vabariigi Valitsus haridusministri ettepanekul (§ 3). Haridusnõunike ülesandeks oli haridustöö instrueerimine, koolidele jt haridusasutustele nõu andmine, nende üle järelevalve tegemine ning arupärimiste esitamine, samuti haridusasutuste revideerimine (§ 4). Peale sellise üleriigilise institutsiooni eksisteerisid edasi ka juba eelpool nimetatud maakonna- ja linnakoolinõunikud.

Koolinõunikud olid oma tegevuses suhteliselt iseseisvad. Nende tegevust reguleerisid 1928. a vastu võetud koolinõunikude tasude seadus²⁶⁸ ning 10.7.1931 vastu võetud õppe- ja kasvatusetöö ülevalve seadus²⁶⁹. Õppe- ja kasvatusetöö ülevalve seaduse järgi oli õppe- ja kasvatusetöö alane järelevalve oma tegevuspiirkonnas maa- ja linnakoolivalitsuste ning vähemusrahvuste kulturomavalitsuste ülesandeks ning järelevalvet teostasid haridus- ja sotsiaalministri poolt ametisse kinnitatud koolinõunikud. Koolinõuniku ametis prevaleeris kontrolliv funktsioon nõustava üle. Koolides kontrollisid nad kooli majanduslikku olukorda, õppevahendeid ja nende kasutamist, kooli dokumentatsiooni ja koolikroonika kirjutamist, kooliraamatukogu, laste tervise kontrollimist piirkonna arsti poolt, koolikohustuse täitmist jm. Kindlasti külastasid nad mõnd koolitundi, kus said pildi õpetaja enda teadmistest, õpetamise oskustest, laste teadmistest ja käitumisest.²⁷⁰ 10.11.1925. a ringkirjaga juhtis haridus- ja sotsiaalministeeriumi kooliosakond tähelepanu sellele, et koolinõunikud peavad erilise hoolega vähemusrahvuste koolides jälgima seda, et lastele korralikult eesti keelt õpetatakse.²⁷¹

Vähemusrahvuste koolide üle tehtav järelevalve oli sätestatud ka vähemusrahvuste kulturomavalitsuse seaduses. VRKOS § 2 pani paika vähemusrahvuste kulturomavalitsuste võimupiirid. Selle paragrahvi punkt a) sätestas: „Vähemusrahvuste kultuur-omavalitsuse

²⁶⁶ L. Uuet (koost.). Haridusministeeriumi sajand 1918–2018. Tartu: Rahvusarhiiv 2018, lk 9.

²⁶⁷ Haridusministeeriumi korraldus, Vabariigi Valitsuse poolt vastu võetud 3.1.1921. – RT I, 18.3.1921, 19, 114.

²⁶⁸ RT, 9.6.1928, 46, 512.

²⁶⁹ RT, 20.7.1931, 59, 843.

²⁷⁰ H. Vooremäe (toim.). Järelevalve korraldusest õppeasutustes I. Tartu: Haridus- ja teadusministeerium 2010, lk 8. – https://www.hm.ee/sites/default/files/jarelevalve_korraldusest_2010_i_osa.pdf (25.3.2019)

²⁷¹ J. Kaiv, A. Kurvits 1932, lk 53.

asutuste võimupiiri kuulub vastava vähemusrahvuse emakeelsete avalikkude ja eraõppeasutuste organiseerimine, valitsemine ja järelevalve;“ ning punkt b): „/.../ ning vastava vähemusrahvuse muude kultuurülesannete eest hoolitsemine ning selleks ellu kutsutud asutuste ja ettevõtete valitsemine.“ VRKOS § 3 nägi ette, et vähemusrahvuste kulturomavalitsusel on õigus VRKOS § 2 nimetatud valdkondades oma liikmetele sundmäärusi välja anda omavalitsuse elluviimise seaduse lisa § 7 ettenähtud korras. Seega sätestas VRKOS, et vähemusrahvuste koolide üle võib järelevalvet teha kulturomavalitsus ning lisaks võib ta selleks välja anda sundmäärusi. Täpselt samasugused õigused kulturomavalitsustele andis VRKOS §-de 29 ja 30 põhjal vastu võetud vähemusrahvuste kulturomavalitsuse korralduse määrus (VRKOM).²⁷² Sundmäärused pidid olema kooskõlas kõigi kehtivate seaduste ja määrustega ning olid täitmiseks kohustuslikud kõikidele kulturomavalitsuste liikmetele (VRKOM § 41 esimene ja teine lause). Riigikohtus tekitas aga vaidlusi see, millist sorti järelevalvet seadusandja siinkohal silmas on pidanud.²⁷³ Nimetatud sätete osas seaduseelnõu lugemisel Riigikogus palju arutamist ei toimunud ja järelevalvega seonduvat seal lahti ei mõtestatud.²⁷⁴

VRKOS § 2 p b) sätestatud järelevalve instituudi osas saab rohkem selgust haridus- ja sotsiaalministeeriumi ringkirjadest. 4.6.1928. a ringkirjas nr 2815 selgitati, et vähemusrahvuste kulturomavalitsustele kuulub järelevalve koolikohustuse täitmise üle, muuseas ka loa andmine üksikutele lastele õppimiseks mitteemakeelses koolis. Kirjas tugineti VRKOS §-le 7, mille kohaselt vabanesid kohalikud omavalitsused vähemusrahvuste liikmete suhtes hariduslikest kohustustest, mis olid seaduse alusel üle läinud vastavale kulturomavalitsusele. Üheks selliseks kohaliku omavalitsuse kohustuseks oli ka järelevalve koolikohustuse täitmise üle.²⁷⁵ 27.2.1928. a ringkirjas nr 23442/27 selgitas haridus- ja sotsiaalministeerium, et järelevalve koolikohustuse täitmise üle teistest rahvustest laste suhtes (venelased, lätlased jne), kes õpivad saksa kultuurvalitsusele alluvates koolides, kuulub samuti saksa kultuurvalitsusele, kuid nende õppimine nimetatud koolides on lubatud ainult AvAS § 7 sätestatud korras, s.o kohaliku maa- või linnakoolivalitsuse loal.²⁷⁶ Analoogia korras oli see põhimõte rakendatav ka teiste vähemusrahvuste koolide ja kulturomavalitsuste suhtes. 3.8.1928. a ringkirjas nr 21789 selgitati, et kulturomavalitsus peab järelevalvet teostama kohalike omavalitsustega samadel alustel. Veel selgitati, et järelevalvekohustus

²⁷² Vähemusrahvuste kulturomavalitsuse seaduse §§ 29 ja 30 põhjal Vabariigi Valitsuse poolt 8. juunil 1925 a. vastu võetud vähemusrahvuste kulturomavalitsuse korralduse määrus. – RT II, 16.6.1925, 101/102, 470.

²⁷³ RKA00 17.10.1930, nr 218 I, vt viide 280.

²⁷⁴ Riigikogu protokoll nr 191 (8), v 459–461.

²⁷⁵ J. Kaiv, J. Kurvits 1932, lk 38.

²⁷⁶ J. Kaiv, J. Kurvits 1932, lk 38.

vähemusrahvuste liikmete laste osas on kohustuslik ja seda ei või katkestada. Iga vähemusrahvuse rahvusnimekirja kantud kodanik kuulus oma laste osas selle järelevalve alla *eo ipso* ning ka siis, kui laps õppis kultuuroomavalitsuse loal viimasele mitte alluvas koolis.²⁷⁷ 12.12.1928. a ringkirjas nr 23210 juhiti tähelepanu sellele, et Saksa Kultuuroomavalitsusele on tehtud ülesandeks jälgida seda, et saksa koolides õpiksid ainult need lapsed, kellel on selleks vastav õigus või luba. Ilma vastava õigusega või loata mitte saksa rahvusest õpilase pidamine saksa koolis oli seaduserikkumine. Mitte saksa rahvusest laste kooli võtmisel olid koolide juhatajad kohustatud nõudma koolivalitsuse loa esitamist (AvAS § 3, § 4 ja VRKOS § 9). Järelevalvet õpilaste kooli vastuvõtmise osas pidi tegema vähemusrahvuse kultuuroomavalitsus.²⁷⁸ Vähemusrahvuse kultuuroomavalitsuse liikmete lastele mitteemakeelses koolis õppimiseks lubade andmine kuulus vastava vähemusrahvuse kultuuroomavalitsuse haldusalasse.²⁷⁹

Koolikohustust ja selle tõrgeteta ning seaduses sätestatud alusel eksisteerimist peeti väga oluliseks. Selleks nägi riik koole kontrolliva järelevalveorganina ette haridusministeeriumi alluvuses töötava koolinõuniku instituudi ning samuti eksisteerisid haridusministeeriumi ühe organina haridusnõunikud. Muuhulgas oli koolinõuniku ülesandeks pöörata tähelepanu ja jälgida seda, et vähemusrahvuste koolides vajalikus mahus eesti keelt õpetataks. Kuigi vähemusrahvuste kultuuroomavalitsus nägi samuti ette järelevalve instituudi, seaduseelnõu lugemisel seda lahti ei mõtestatud ning see ülesanne jäi Riigikohtule. Seda ongi käsitletud lähemalt järgmises alapunktis.

2.2.4. Riigikohtu praktika koolide üle teostatava järelevalve asjades

Järelevalve asjades jõudis käesolevas töös vaadeldud perioodil Riigikohtusse üks kaasus. 1930. a pöördus Riigikohtusse Saksa Kultuuroomavalitsus, kes esitas kaebuse Tallinna-Haapsalu rahukogu 23.1.1929 otsuse peale, millega kohus tühistas Saksa Kultuuroomavalitsuse kultuurnõukogu 22.10.1928. a sundmääruse kasvatus- ja õppetöölase järelevalve teostamise kohta Saksa Kultuuroomavalitsusele alluvates koolides.

Määruse vastuvõtmisel oli kultuurnõukogu tuginenud VRKOS §-dele 2 ja 3 ning VRKOM §-le 41. 3.12.1928 vahekirjaga teatas siseministeerium Saksa Kultuuroomavalitsusele, et

²⁷⁷ J. Kaiv, J. Kurvits 1932, lk 39.

²⁷⁸ J. Kaiv, J. Kurvits 1932, lk 39–40.

²⁷⁹ Haridus- ja sotsiaalministeeriumi 18.7.1928. a ringkiri nr 2815. – J. Kaiv, J. Kurvits 1932, lk 40.

kultuurnõukogu poolt vastu võetud akt ei ole sundmäärus, vaid hoopis juhatuskiri, mis tuleb vastavalt maakonna- ja linnakoolinõunike määruse §-le 1 esitada kinnitamiseks haridusministeeriumile. 9.–10.12.1928 toimunud koosolekul kultuurnõukogu oma otsust sundmääruse vastuvõtmise osas ei muutnud. Siseministeerium esitas selle peale protesti Tallinna-Haapsalu rahukogule, kes tühistas mõlematel Saksa kultuurnõukogu koosolekutel vastu võetud otsused määruse kehtestamise kohta. Rahukogu oli samuti seisukohal, et tegemist on juhatuskirjaga, mis tuleb haridusministeeriumi poolt kinnitada. Rahukogu seisukoht oli, et Saksa kultuurnõukogul ei olnud kehtiva õiguse järgi õigust iseseisvalt oma määrusega koolinõuniku tööd korraldada, kuna vastavalt VRKOS §-le 1 kohaldus vähemusrahvuste kulturomavalitsusele 1920. a koolinõunike määrus. Saksa Kulturomavalitsus esitas kaebuse Riigikohtule ja tugines VRKOS §-le 2 p-le a, mille järgi järelevalve vähemusrahvuste koolide üle kuulus kulturomavalitsuse võimupiiride alla. Veel viitas kulturomavalitsus PS §-le 21, mille järgi kulturomavalitsused on autonoomsed asutused, kelle võimupiirides tehtud otsuseid ei ole vaja täiendavalt kellegi poolt kinnitada. Kulturomavalitsus leidis, et kuna järelevalve koolide üle kuulub nende võimkonda ja igal asutusel on õigus anda juhiseid oma ametnikele, siis on neil õigus anda juhiseid ka koolinõunikele, kes järelevalvet realselt läbi viivad.

Kohus tegi antud asjas otsuse 17.10.1930 ja selgitas, et 5.3.1920. a maakonna- ja linnakoolinõunike määruses on ette nähtud omavalitsuste ja haridusministeeriumi õigused koolinõunike ametisse määramisel, ametist vabastamisel ja nende tööala korraldamisel. Selle määruse §-s 1 oli otseselt ette nähtud, et koolinõuniku tööala määrab haridusministeeriumi poolt kinnitatud instruksioon ning § 3 järgi töötasid koolinõunikud haridusministeeriumi üldise järelevalve all. Veel selgitas Riigikohus, et vähemusrahvuste koolide järelevalve alal tegutseva koolinõuniku juriidiline seisukord ei ole ühegi seadusega eraldi määratletud, vaid tema tegutseb üksnes 1920. a koolinõunike määruse alusel ja piirides. VRKOS § 2, mille järgi kulturomavalitsuse asutuste võimupiiri kuulus emakeelsete koolide organiseerimine, valitsemine ja järelevalve, ei saanud kohtu arvates mõista nii, et sellega on ka koolinõunik arvatud kulturomavalitsuse asutustele alluvaks ametnikuks, kes ei tööta enam haridusministeeriumi järelevalve all, vaid kelle tööd kultuurnõukogu võib iseseisvalt normida. Kohus asus seisukohale, et koolinõuniku instituuti see paragrahv üldse ei puuduta. Kohus leidis, et tuginedes VRKOS §-le 1 võisid kulturomavalitsusel koolinõuniku suhtes olla ainult samad õigused, mis 1920 a. koolinõunike määruse järgi olid ette nähtud territoriaalsetele omavalitsustele. Kohus selgitas, et juhul, kui kulturomavalitsus soovib, et kulturomavalitsuse koolinõuniku tööala oleks korraldatud eraldi teiste koolinõunike tööst, siis ei saa

ta seda korraldada iseseisvalt, vaid peab vastava juhatuskirja eelnõu esitama haridus- ja sotsiaalministeeriumile kinnitamiseks.²⁸⁰ Selles lahendis väljendatud Riigikohtu seisukohad olid ära toodud ka 1930. a ajakirjas Õigus.²⁸¹

Eelpool nimetatud kohtulahendile tuginedes saatis Riigikohtu administratiivosakond 1930. a välja ka selgituse kulturomavalitsuste koolinõunike tööala osas. Selgituse juurde oli haridusala õigusakte ja juhendeid koondava kogumiku koostajate poolt märkusena lisatud, et kuigi Riigikohtu selgitus oli välja antud maa- ja linnakoolinõunikude määruse (1920) kehtivuse ajal, oli sellel seletusel siiski põhimõtteline tähendus ka õppe- ja kasvatusetöö ülevälve seaduse (1931) tõlgendamise suhtes.²⁸²

Kuigi Riigikohtusse jõudis vaadeldud perioodil vähemusrahvuste koolide üle teostatava järelevalve asjades ainult üks kaasus, oli see oma sisult olulise tähendusega. Riigikohus asus seisukohale, et kuigi VRKOS § 2 p a järgi kuulus kulturomavalitsuse võimupiiri koolide üle järelevalve tegemine, ei saanud seda sätet mõista nii, et koolinõunik kui koolide üle järelevalvet tegev ametnik kuulub kulturomavalitsuse alluvusse, kelle tegevust võib kultuurnõukogu iseseisvalt normida. Koolinõunik kuulus ikkagi haridusministeeriumi alluvusse ja vähemusrahvuse kulturomavalitsusel said koolinõuniku suhtes olla ainult samad õigused, mis olid koolinõuniku suhtes kohalikul omavalitsusel. Kulturomavalitsus võis järelevalvet teha koolikohustuse täitmise üle vähemusrahvuse koolides ning anda lubasid õppimiseks mitteemakeelses koolis.

2.3 Laste kooli paigutamine

2.3.1 Normatiivne alus

1920. a PS § 12 lg 1 sätestas: „/.../ Vähemusrahvustele kindlustatakse emakeelne õpetus. /.../“. 1920. a AvAS § 4 kohaselt jagunesid algkoolid õpilaste emakeele järgi eesti-, saksa-, vene-, rootsi- või muukeelseteks. Sama paragrahvi märkuse kohaselt määrati õpilaste emakeel nende rahvuse järgi. Kui lapsevanemad ei olnud ühest rahvusest, määrati lapse rahvus vanemate teadaande järgi. Kui lapsevanemate arvamus lapse rahvuse määramisel erines, loeti lapse emakeeleks lapse kodukeel, mida ta kõige paremini oskas. Seaduseelnõu teisel

²⁸⁰ RKA0o 17.10.1930, nr 218 I. – ERA.1356.2.102.

²⁸¹ Riigikohtu tegelus. Administratiivosakond. – Õigus 1930, nr 10, lk 477.

²⁸² J. Kaiv, A. Kurvits 1932, lk 53.

lugemisel märkis A. Veidermann, et iga laps peab õppima oma emakeelses algkoolis ja kool ei tohi olla ümberrahvustamise vahendiks. Veidermann ütles, et teab mitut eestlast, kes tahavad oma lastele muukeelset haridust anda ning püüavad selleks kõikvõimalikke vahendeid kasutada. Ta leidis, et just sellepärast ei tohi rahvuse määramise küsimust vanemate hooleks jätta, vaid tuleks määrata asutus, kes selle teemaga tegeleb.²⁸³ Veidermanni ettepanekud Riigikogus siiski toetust ei leidnud.

1931. a avalikkude algkoolide seaduses ei olnud seda enam ära määratud, milliste õppekeeltega algkoolid olemas on. Võrreldes 1920. a avalikkude algkoolide seadusega oli samamoodi ära toodud see, et õpilaste emakeel määratakse nende vanemate rahvuse järgi ja kui vanemad on eri rahvusest, siis määratakse lapse rahvus vanemate kokkuleppel (AvAS § 3 esimene ja teine lause). Võrreldes varasema seadusega oli erinevus see, et nüüd loeti vanemate lahkarvamuse korral lapse emakeeleks riigikeel (AvAS § 3 kolmas lause). Seaduseelnõu esimesel lugemisel Riigikogus märkis hariduskomisjoni aruandja, Põllumeeste Kogude esindaja Aleksander Sõster, et hariduskomisjon tahtis sellega rõhutada, et seadus ei määra lapse rahvust, vaid lapse õppekeelt, ja õppekeele küsimuses ei pea seadus rõhutama rohkem isa prioriteeti kui ema või riigi oma.²⁸⁴ Selles küsimuses ei olnud sama meelt vähemusrahvuste esindajad, näiteks eestirootslane Mathias Westerblom²⁸⁵ Saksa-Balti Erakonnast leidis, et siin kannatab hoopis lapse prioriteet. Ta nägi probleemi selles, et kui vanemad on lahkarvamusel lapse rahvuse osas ja laps tuleb riigikeelses kooli panna, siis suure tõenäosusega jääb laps seal õppimisega hätta, kui ta riigikeelt ei valda.²⁸⁶ Eelnõu teisel lugemisel tegi Westerblom ettepaneku seadus sõnastada nii, et kui lapsevanemad kokkuleppele ei jõua, loetaks lapse õppekeeleks kodune keel, mida ta paremini oskab (analoogselt 1920. a avalikkude algkoolide seadusega (AvAS § 4 märkus)). Ta leidis, et laps ei tohiks kannatada vanemate lahkarvamuse tõttu. Veel viitas Westerblom sellele, et eelmises seaduses ette nähtud võimalus lugeda lapse õppekeeleks tema kodune keel oli kehtiva õigusena probleemideta eksisteerinud 10–12 aastat ning ei olnud takistanud lastele koolihariduse andmist.²⁸⁷ Hariduskomisjon sellega ei nõustunud ja jäi eesotsas Sõsteriga seisukohale, et pigem peaksid vanemad kokkuleppele jõudma kui vaidlema selle üle, millise õppekeelega kooli laps panna. Leiti, et seaduse uus sõnastus just sunnibki lapsevanemaid

²⁸³ Asutava Kogu protokoll nr 107 (10), 17.2.1920, v 383.

²⁸⁴ Riigikogu IV koosseisu 21.4.1931 139. koosoleku protokoll. Riigikogu IV koosseis: Täielikud protokollid. VII istungjärk (138. koosolekust 14. aprillil 169. koosolekuni 10. juulil 1931). Tallinn: Riigikogu 1931, v 2546.

²⁸⁵ M. Westerblom (1888–1942) oli eestirootslaste ajalehe *Kustbon* toimetaja, IV ja V Riigikogu liige. 1941 küüditati Venemaale.

²⁸⁶ Riigikogu IV koosseisu 21.4.1931 139. koosoleku protokoll, v 2547.

²⁸⁷ Riigikogu IV koosseisu 28.4.1931 141. koosoleku protokoll. Samas, v 2583.

kokkulepet saavutama.²⁸⁸ Hääletamisel olid 17 Riigikogu liiget Westerblomi ettepaneku poolt ja 24 vastu.²⁸⁹ Seaduseelnõu kolmandal lugemisel püüdis Westerblom siiski oma ettepanekut läbi suruda ja märkis, et tema poolt välja pakutud parandus annab vähemusrahvustele need õigused, mis neile põhiseadusega ette on nähtud. Ta leidis, et hariduskomisjoni sõnastusega eelistatakse üht rahvust, pidades silmas eesti rahvust, ning et teised rahvused jäävad tahaplaanile. Ka need väited ei toonud Westerblomile edu ja paragrahv võeti Riigikogus vastu hariduskomisjoni poolt välja pakutud sõnastuses.²⁹⁰ Siinkohal tasub märkida, et Westerblom esines Riigikogus alati eesti keeles, saksa ja vene saadikud seevastu kasutasid enamasti õigust esineda oma keeles.

1920. a AvAS § 5 sätestas, et kui kokku tuleb vähemalt 20 Eesti kodanikust vähemusrahvusest last, kelle õpetamine on võimalik ühe õpetaja poolt, on algkool üleval pidavatel asutustel ehk siis riigil või kohalikul omavalitsusel vähemusrahvustele koolide või klasside avamise kohustus.²⁹¹ Selle paragrahvi sõnastuse osas tegi M. Bock eelnõu teisel lugemisel ettepaneku, et kui kokku tuleb vähem kui 20 last, oleks riigil kohustus maksta laste õpetamise eest abiraha nendele organisatsioonidele, kelle ülesandeks laste koolitamine jääb. Abiraha pidi olema sama suur, nagu kulus riigil iga lapse koolitamiseks. Ettepanek võeti küll teisel lugemisel vastu²⁹², kuid hariduskomisjon leidis, et see siiski ei sobi. Emma Asson Eesti Sotsiaaldemokraatlikust Tööliste Parteist avaldas seaduseelnõu kolmandal lugemisel Bocki toodud ettepaneku kohta arvamust, et mitte kuskil riigis ei saa vähemusrahvusest kooliealised lapsed sellist riiklikku toetust ja väike Eesti ei pea sellise märkusega muud maailma üllatama.²⁹³ Bocki muudatusettepanek ei leidnud ka Riigikogu teiste liikmete seas toetust ja jäi lõpuks ikkagi seadusest välja. AvAS § 5 märkuse järgi tuli väiksematel saartel avada vähemusrahvuse algkool või klass, kui kokku tuli vähemalt 15 õpilast, kelle õpetamine ühe õpetaja juhatusel oli võimalik. Nimetatud märkus lisati seadusesse Kristliku Rahvaerakonna esindaja Nikolai Kannu ettepanekul, pidades silmas just Eesti väikesaartel elavaid eestirootslasi.²⁹⁴

Võrreldes varasema seadusega oli 1931. a avalikkude algkoolide seaduses ette nähtud, et vähemusrahvustest kodanike lastele tuleb kool või klass avada, kui tuleb kokku vähemalt 15

²⁸⁸ Samas, v 2584.

²⁸⁹ Samas.

²⁹⁰ Riigikogu IV koosseisu 2.6.1931 150. koosoleku protokoll. Samas, v 2733.

²⁹¹ Selle paragrahvi arutelu kohta Asutavas Kogus vt lisaks käesoleva töö p 2.2.1, lk 47–48.

²⁹² Asutava Kogu protokoll nr 107 (10), 17.2.1920, v 386–387.

²⁹³ Asutava Kogu protokoll nr 127 (8), 4.5.1920, v 331.

²⁹⁴ Asutava Kogu protokoll nr 107 (10), 17.2.1920, v 386–387.

õpilast (AvAS § 25). Sama nõue oli ette nähtud ka piirkondades, kus vähemusrahvused olid enamuses – seal tuli avada kool või klass eesti lastele (AvAS § 24). Kui õpilasi tuli kokku vähem kui 15, tuli neile mittemakeelses koolis õppimisel tagada emakeele õpetamine haridus- ja sotsiaalministri korraldustega (AvAS § 26). Lisaks oli seadusesse lisatud punkt, et kui mõnel väiksemal saarel jääb koolikohustuslike laste arv alla 15 ja laste kooliviimine mujale on võimatu, võib haridus- ja sotsiaalminister määrata laste õpetamiseks toetuse selleks riigieelarves ettenähtud krediidist (AvAS § 23 lg 2). See täiendus oli analoogne muudatusettepanekule, mille Bock tegi 1920. a AvAS lugemisel Riigikogus. Samas kehtis see tingimus ainult väiksemate saarte kohta (kus enamasti elasidki eestirootslased), mitte aga vähemusrahvuste muude asualade kohta (nt Noarootsi piirkond Läänemaal). AvAS § 22 lg 2 nägi ette, et klassikomplektis ei tohi olla rohkem kui 4 klassi, kusjuures õpilaste maksimumarvuks võis olla 40. Sakslaste esindaja Werner Hasselblatt tegi ettepaneku, et erandkorras võiks vähemusrahvuste koolidesse koondada 5–6 klassi, õpilaste maksimumarvuga 32. Ta põhjendas seda sellega, et vähemusrahvused elavad laialipillatult ja kulude kokkuhoiu mõttes võiks vähemusrahvustele võimaldada rohkem klasse ühes klassikomplektis. Sõster märkis, et nii paljude klassidega ei ole õpetajatel võimalik oma tööd korralikult teha, sh ka aidata näiteks õpilasi, kes vajavad rohkem juhendamist ning kes on istuma jäänud. Kuueklassiliste komplektide puhul ei pidanud Sõster seda võimalikuks. Hasseblatti ettepanek toetust ei leidnud ja see lükati tagasi.²⁹⁵

1920. a AvAS § 6 sätestas, et seal, kus laste emakeelsed koolid puudusid, võisid lapsed õpetust saada erateel kas kodus või muukeelses koolis. AvAS § 7 järgi võis õpilane õppida mittemakeelses avalikus koolis ainult mõjuval põhjusel, mille sobivuse üle otsustas kohalik maakonna- või linnakoolivalitsus. Seaduseelnõu teisel lugemisel tõi V. Päts näite, et kui lapsevanemad on mõlemad eestlased, kuid elanud pikka aega näiteks Venemaal²⁹⁶, ning seetõttu ei räägi laps muud keelt kui vene keelt, siis on see mõjuvaks põhjuseks, miks panna

²⁹⁵ Riigikogu IV koosseisu 8.5.1931 147. koosoleku protokoll. Riigikogu IV koosseis: Täielikud protokollid. VII istungjärk (138. koosolekust 14. aprillil 169. koosolekuni 10. juulil 1931. Tallinn 1931, v 2685-2686.

²⁹⁶ Näiteks võimaldas 1920. a Eesti ja Venemaa vahelise rahulepingu (Tartu rahulepingu) (RT I, 18.02.1920, 24/25, 153) art IV ühe aasta jooksul lepingu ratifitseerimise päevast eesti soost vähemalt 18-aastastel isikutel, kes Vene territooriumil elasid, Eesti kodakondsust opteerida ja Eestisse ümber asuda. Tol ajal viibis Nõukogude Venemaal ligikaudu 215 000 Eesti päritolu isikut, kellest enamuse moodustasid isikud, kes olid Vene tsaaririigi erinevatesse osadesse lahkunud enne Esimese maailmasõja puhkemist. Avalduse Eesti kodakondsuse saamiseks ja Eestisse naasmiseks esitasid neist ca 100 000. – H. Rohtmets-Aasa 2014, lk 9. 1920–1923 jõudis Nõukogude Venemaalt Eestisse ligi 37 600 kodanikku (sh kuni 1923. aasta lõpuni Ukrainast ja Taga-Kaukaasiast Nõukogude Venemaa kaudu tagasi pöördunud isikud), hiljem saabunute hulk oli varasemaga võrreldes marginaalne. – M. Luts-Sootak, E. Medijainen jt (koost.). Aastatel 1918–1940 opteerimise teel Eesti kodakondsuse omandamise küsimusi käsitletud õiguse ja halduspraktika analüüs. Lõpparuanne. Tartu: Tartu Ülikool 2018, lk 23. – https://www.siseministerium.ee/sites/default/files/tu_analuus_optandid.pdf. (15.4.2019)

laps venekeelsesse, mitte eestikeelsesse kooli.²⁹⁷ Nimetatud paragrahvide üle seaduseelnõu lugemistel suurt arutelu ei toimunud ja need võeti nähtava häälteenamusega vastu.²⁹⁸ Küll aga selgitas nimetatud paragrahvide sisu Riigikohus. Kohus selgitas, et AvAS § 7 järgi tuleb koolivalitsuselt luba küsida erakoolis õppimiseks ainult nende laste kohta, kes on kohustatud õppima avalikus algkoolis, s.o õpilased, kelle emakeeleks on eesti keel. Õpilaste osas, kes ei olnud kohustatud avalikus algkoolis õppima, tuli luba küsida ainult sellisel juhul, kui nende jaoks oma emakeelset kooli ei olnud või kui selle kooli õpetuse tase oli madalam kui avaliku algkooli tase.²⁹⁹

1931. a AvAS § 4 lg 1 p 1 järgi oli mitteemakeelses koolis õigus õppida siis, kui lapse elukoha kooliringkonnas emakeelne avalik algkool puudus. Mitteemakeelse kooli võis välja valida lapsevanem. Vähemusrahvustest lastel seevastu oli alati võimalus õppida riigikeelses koolis (AvAS § 4 lg 1 p 2). Muudel juhtudel võis laps mitteemakeelses koolis õppida ainult mõjuval põhjusel ning selle üle otsustas kohalik maa- või linnakoolivalitsus (AvAS § 4 lg 2). Koolivalitsuse otsuse võis ühe kuu jooksul edasi kaevata haridus- ja sotsiaalministeeriumile (AvAS § 4 lg 3).

1920. a AvAS § 8 järgi olid koolikohustuslikud kõik lapsed, kes olid õppeaasta alguseks vähemalt 7-aastased. 1931. a AvAS järgi algas koolikohustus 8-aastaselt. Erandina, arvestades lapse arengut, võis mõlema seaduse järgi ka aasta hiljem või aasta varem kooli minna. Koolikohustuslikud olid ka Eestis asuvate kodakondsuseta isikute ja välisriikide kodanike lapsed³⁰⁰ ning omavalitsustel tuli kanda ka nende laste õpetamisega seotud kulud.³⁰¹

Palju arutelusid Asutavas Kogus tekitas 1920. a AvAS § 10, mille järgi vabastati lapsed, kes kodus, erakoolides või muul teel õpetust said, avalikus algkoolis käimisest. Koolis käimisest vabastati maa- või linnakoolivalitsuse poolt kohaliku koolivalitsuse ettepanekul ning koduõpe, erakooli õpe ja muul teel õpetuse andmine ei tohtinud olla madalamal tasemel avaliku algkooli õpetusest. Laste korraliku õpetuse saamise üle pidi järelevalvet tegema kohalik koolivalitsus. Õpetuse taseme üle otsustasid asutused ja isikud, kelle hooleks oli antud kooli pedagoogiline instrueerimine ja järelevalve. Eelnõu arutamisel Asutavas Kogus tekitas palju vaidlusi koduõppe ja muul teel õpetuse võimaldamine. *Muul teel* õpetuse all peeti silmas õpetuse andmist mõnes kodus (kodukool), kuhu oli kokku kogutud mingi hulk lapsi, kellele

²⁹⁷ Asutava Kogu protokoll nr 107 (10), 17.2.1920, v 385.

²⁹⁸ Samas, v 387.

²⁹⁹ RKAOo 19.5.1922, nr 375. – ERA.1356.2.81.

³⁰⁰ Haridus- ja sotsiaalministeeriumi 14.5.1930. a ringkiri nr 3603. – J. Kaiv, A. Kurvits 1932, lk 58.

³⁰¹ Haridus- ja sotsiaalministeeriumi 14.1.1931. a ringkiri nr 35323. – Samas.

õpetust jagas õpetaja, kes näiteks ise oli keskkooli või mõne kõrgkooli haridusega.³⁰² Suured koduõppe vastased olid sotsiaaldemokraadid, kelle esindaja E. Martinson soovis seaduseelnõu teisel lugemisel sellise võimaluse seadusest üldse ära kaotada. Ta leidis, et koduõppe ja erakoolidega oli kõik juba ära öeldud.³⁰³ Sotsiaaldemokraat Jaan Piiskar leidis, et kui võimaldada õpetuse jagamine kodus ja muul teel, ei jää ühtluskoolist (AvAS § 1) midagi järgi. Piiskar viitas, et selline väljend nagu *muul teel*, kus isegi ära ei ole määratud, millisel teel õpetusest käib jutt, käib ühtluskooli põhimõtte vastu ja annab võimaluse seadusega ette nähtud ühtluskooli kõrvale ikkagi seisuslikke koole organiseerida. Selliste koolide kaotamine aga olevat olnud just seaduse üheks eesmärgiks. Ta juhtis tähelepanu, et Tallinna ümbruses ja Lõuna-Eestis, kus on jõukamaid talupoegi, on rahvakoolid tühjaks jäänud (50–60 kooliealise lapse asemel oli koolis 5–6 last) ja laste õpetus on korraldatud väikeste gruppidega, kellele õpetust jagavad kodukooliõpetajad. Samas puudus selliste koolide üle igasugune seaduslik järelevalve. Liiatigi, kui nüüd selliste koolide järelevalve panna koolinõuniku õlule, siis ei olewat see puhtfüüsiliselt võimalik, kuna ühe koolinõuniku järelevalve all oli niigi juba ca 200 kooli, mis on aga rohkem, kui aastas on koolipäevi. Piiskar arvas, et sellise hulga koolide üle ei ole võimalik järelevalvet teha ning see toob omakorda kaasa koolikohustusest kõrvalehoidmise.³⁰⁴ Aruandja V. Päts leidis, et sellised kartused on asjata, kuna rikkamate vanemate lastele on erakoolide ja koduõppe võimalus niikuinii antud. Ta leidis, et seda ei tohi ära keelata, kuna olemasolevad rahvakoolid maapiirkondades olid viletsas seisus ja tihti oli laste koolitee väga pikk. Päts oli seisukohal, et kui lapsevanemal oli vastav haridus, võis ta ise oma last õpetada või jagada õpetust ka piirkonna teistele lastele.³⁰⁵ Teisel lugemisel võeti Piiskari ettepanekud siiski hääletamisel vastu (31 häälega 15 vastu) ja paragrahvi sõnastusest kaotati koduõppe ja muul teel õppe võimalused.³⁰⁶ Kolmandal lugemisel arutelu nende teemade üle jätkus. A. Veidermann Eesti Tööerakonnast leidis, et sellise surveabinõuga ei ole võimalik klassivahesid kaotada. Samuti leidis ta, et kui võimaldada ainult harilikes koolides õppimist, oleksid klassiruumid hõreda koolivõrgu tõttu üle rahvastatud ja kehva tervisega lastele pole hea viibida nädalaid halbade tingimustega internaadis külma söögi peal. Tihtipeale olid ka koduõppe õpetajad rahvakooli õpetajatest parema ettevalmistusega.³⁰⁷ A. Veidermannile oponeeris sotsiaaldemokraat Emma Asson, kes oli arvamusel, et koduõpet ei ole võimalik efektiivselt kontrollida. Samuti leidis ta, et laps peab arenema teiste laste seas.

³⁰² Asutava Kogu protokoll nr 107 (10), 17.2.1920, v 391–393.

³⁰³ Samas, v 391.

³⁰⁴ Samas, v 391–392.

³⁰⁵ Samas, v 392–393.

³⁰⁶ Samas, v 394.

³⁰⁷ Asutava Kogu koosoleku protokoll nr 127 (8), 4.5.1920, v 333–335.

Tema arvates olid kodukooliõpetajad kehva haridusega saksa või vene preilid, kes mujal tööd ei leidnud. Asson leidis, et kodukooliõpetuse lubamisega jääb rahvakiht, kellel oleks võimalik rahvakoole paremale järjele aidata, rahvakoolist eemale. Ta oli seisukohal, et ka jõukate vanemate lapsed peaksid käima viletsate tingimustega koolides, sest siis hakkaksid nad kiiremini koolide parendamisse panustama.³⁰⁸ Nikolai Kann Kristlikust Rahvaerakonnast toetas Veidermanni seisukohti ja juhtis tähelepanu sellele, et kui vähemusrahvustele on antud õigus oma lapsele koduõpetaja palgata (AvAS § 6), siis tuleb selline õigus ette näha ka enamuserahvusele, eestlastele.³⁰⁹ Marie Reisik Eesti Rahvaerakonnast toetas koduõpet ja leidis, et lastelt ei tohi ära võtta võimalust parema hariduse saamiseks.³¹⁰ Sotsiaaldemokraatide esindaja Mihkel Martna tõi koduõppe negatiivseks küljeks veel selle, et kui jõukatel on võimalik parimaid õpetajaid nii-öelda üle osta, siis satuvad rahvakoolidesse viletsama tasemega õpetajad ja rahvakoolide taset ei olegi võimalik tõsta.³¹¹ Otto Strandmann Eesti Tööerakonnast leidis, et riigil tuleks tegeleda oma rahvakoolide paremaks muutmisega, kuna see viivat lõpuks selleni, et ka kõrgematest kihtidest vanemad panevad oma lapsed rahvakoolidesse, mitte ei palka koduõpetajaid. Õpetajate üleostmist Strandmann ei kartnud, kuna talle teadaolevalt olid koduõpetajateks gümnaasiumide lõpetanud, kellel polnud rahalisi võimalusi ülikoolis jätkamiseks, seega mitte kõrgema taseme pedagoogid.³¹² Pikkade arutelude tulemusena hääletati eelnõu kolmandal lugemisel siiski koduõppe ja muul teel õppe poolt (39 poolt- ja 25 vastuhäält) ning võeti paragrahv selliseid õppevorme võimaldavas sõnastuses vastu.³¹³ 1931. a avalikkude algkoolide seaduses jäi § 10 samal kujul pidama. Küll aga selgitas haridus- ja sotsiaalminister oma 5.11.1928. a ringkirjas nr 23545 selle paragrahvi kohta, et kui laps vabastatakse avalikus algkoolis õppimisest, siis tuleb talle tagada erakoolis või muul teel õpetamisel sundusliku õppeainena eesti keele õpetamine. Kui eesti laps õppis teise riigi territooriumil (näitena oli toodud Läti), tuli talle tagada eesti keele õpetus kodus, vastasel korral ei tohtinud koolivalitsus seda last Eesti koolis käimisest vabastada.³¹⁴

Vaadeldud perioodil sai laste kooli paigutamisel otsustavaks, millist keelt laps rääkis, st milline oli tema emakeel. Laste emakeel määrati kindlaks vanemate rahvuse järgi ja kui vanemad ei olnud ühel meelel lapse rahvuse osas, loeti 1920. a AvAS järgi lapse emakeeleks keel, mida ta kõige paremini oskas. Kuigi tähtsaks peeti seda, et laps õpiks oma emakeelses

³⁰⁸ Samas, v 336–337.

³⁰⁹ Samas, v 338.

³¹⁰ Samas, v 339.

³¹¹ Samas, v 341.

³¹² Samas, v 351.

³¹³ Samas, v 354.

³¹⁴ J. Kaiv, A. Kurvits 1932, lk 59.

koolis, polnud harvad juhused, kus eesti lapsi pagutati parema hariduse saamise eesmärgil saksakeelsetesse koolidesse.³¹⁵ Tegelikult ei tarvitsenud kooli tase sõltuda selle õppekeelest. Tuli ette juhuseid, kus saksa koolid ei olnud sugugi eesti avalikest koolidest paremad. Nii märkis näiteks oma ütlustes Riigikohtu 26.2.1926. a istungil³¹⁶ lapsevanem Ernestine Schmidt, et Haapsalu saksa algkoolis valitsevat vahetundides väga nõrk ja järelevalveta kord, mistõttu noorematel õpilastel olevat võimalik vanematelt õppida halbu kombeid ja ulakusi. Kooli hoovis olevat näha uskumatuid pilte nais- ja meesõpilaste vahelkordadest, mistõttu polevat ime, kui väiksemad õpilased suuremate kihutamisel kõlbmatutele tegudele lähevad.³¹⁷ Eestirootslaste haridustaseme kohta kirjutas 1937. a Albert Pullerits, et see on peaaegu sama kõrge kui eestlastel³¹⁸.

1930. aastatel eelistati riigikeelset õpet, vastavad eeldused sätestati ka seaduses. Eri rahvusest vanemate lahkarmuse korral loeti lapse emakeeleks riigikeel. Loomulikult nägid vähemusrahvused selles probleemi, kuna võis ette tulla juhtumeid, kus kumbki vanem polnud eestlane ja sellisel juhul võis lapsel suure tõenäosusega tekkida raskusi eestikeelses koolis õppimisega. 1920. a nähti probleemi ka koduõppe võimaldamises. Esiteks leiti, et rahvakoolid jäävad tühjaks, kuna jõukamad talupojad koondavad mingi piirkonna lapsed oma kodudesse eraõpetajate käe alla, teiseks oldi arvamusel, et koolinõunikud ei jõua suure töökoormuse tõttu sellistes kodukoolides teha järelevalvet õpetuse taseme üle. Teisest küljest oli koduõppe jälle lapsesõbralikum, kuna tihtipeale oli koolitee väga pikk ning rahvakoolide internaatides valitsevad tingimused väga viletsad. Omakorda sellest tulenevalt leiti, et kui rikaste lapsed käivad viletsate tingimustega koolis, siis panustavad nad rohkem koolide parendamisse. Lõpptulemusena jäi koduõppe võimalus siiski alles nii 1920. kui 1931. aasta avalike

³¹⁵ K. Laurits 2008, lk 114.

³¹⁶ RKA00 26.2.1932, nr 452 II. – ERA.1356.2.105. See lahend ei puudutanud otseselt vähemusrahvuste õiguste problemaatikat, vaid vaidluse all oli siin hoopis kooliõpilase K. Schmidt väljaviskamine Haapsalu saksa algkoolist tema käitumisprobleemide pärast – ta olevat nimelt hädaohtlik teiste õpilaste kõlblusele. Õppenõukogu oli koolist välja viskamise otsuses tuginenud AvAS §-le 11, mille järgi tuli lapsed, kellel oli võimatu kehaliste või vaimsete puuduste tõttu algkoolis õppida, paigutada vastavatesse kasvatus- ja õppeasutustesse. Samas oli Schmidt vaimsete või kehaliste puuduste olemasolu kooli poolt tõendamata. Hoolekandekoolidesse paigutamise tingimused nägi tegelikult ette Vabariigi Valitsuse 21.12.1923 määrus riigi hoolekandekooli kohta (RT II, 4.1.1924, 2, 13). Määruse kohaselt võeti hoolekandekooli lapsed, keda oli avalikes algkoolides korduvalt märgatud ulakuses või kuritegevusele kaldumises, mis kaasõpilaste kõlblusele hävitavalt mõjub, kui koolis tarvitavate kasvatuslike abinõudega neid parandada ei suudeta (§ 15 p 1). Ka need tingimused ei olnud Schmidt puhul täidetud – Schmidt vanemaid ei olnud informeeritud korduvalt toimunud ulakatest tegudest ning kool ei olnud enne väljaviskamist võtnud tarvitusele ka mingisuguseid kasvatuslikke meetmeid. Schmidt vanemad viitasid koolis valitsevale halvale distsipliinile ja märkisid, et tegu, mis oli koolist väljaviskamise põhjuseks, oli toime pandud vanematelt õpilastelt eeskujuga võttes. Riigikohus leidis, et käesolevas asjas olid olulised asjaolud tõendamata ning märkis, et juhul, kui Schmidt tegu oli vanemate õpilaste matkimine, mitte aga ulakus või kuritegevusele kaldumine, võis lapse väljaviskamine koolist olla õigustamatu. Kohus tühistas Schmidt väljaviskamise otsuse ja saatis asja ministriumile uueks otsustamiseks.

³¹⁷ 26.2.1926. a Riigikohtu administratiivosakonna kohtuistung protokoll. – ERA.1356.2.16559, lk 14.

³¹⁸ A. Pullerits, lk 17.

algkoolide seadustesse.

2.3.2 Riigikohtu praktika laste kooli paigutamise asjades

Kokku jõudis käesolevas töös vaadeldud perioodil Riigikohtusse neli kaasust mis olid seotud laste kooli paigutamise küsimustega. Kaks kohtuasja pärinevad 1920. aastatest ja kaks kohtuasja 1930. aastast.

19.5.1922. a arutas Riigikohus Jaan Danieli revisjonikaebust Viljandi-Pärnu rahukogu 20.8.1921. a otsuse peale. Vaidlus oli alguse saanud 25.7.1921. a Viljandi linnakoolivalitsuse korraldusest, millega keelati Danielil oma laste panemine Viljandi saksa erakooli. Selle peale esitas Daniel 4.8.1921 Viljandi-Pärnu rahukogule kaebuse, milles palus tühistada linnakoolivalitsuse korralduse. Kaebaja selgitas, et ta mitte ei palunud luba lapsi saksa erakooli panna, vaid oli esitanud taotluse vabastada lapsed avalikus algkoolis käimisest. Daniel viitas seejuures AvAS §-dele 4 ja 6 ning märkis, et üldjuhul peavad lapsed õppima emakeelses koolis, kuid kui emakeelne kool puudub, võivad lapsed õpetust saada ka muukeelses koolis. Danieli sõnul tuli sellised lapsed koolivalitsuse poolt vabastada avalikus algkoolis käimisest. Daniel märkis, et koolivalitsusele oli teada asjaolu, et tema laste emakeel on vene keel ja et venekeelset algkooli Viljandis ei ole. Saksa eragümnaasium oli ainuke registreeritud muukeelne kool Viljandis. Rahukogu nentis, et faktiliste asjaolude osas vaidlust ei olnud – tegemist oli lastega, kelle emakeel oli vene keel ning Viljandis vene õppekeelega algkool puudus. Samas oli rahukogu seisukohal, et muukeelsesse kooli laste paigutamisel oli Daniel siiski AvAS §-de 6 ja 7 järgi kohustatud hankima vastava loa linnakoolivalitsuselt. Riigikohtule esitatud kaebuses asus Daniel seisukohale, et eestikeelseid algkooli nimetatakse avalikeks algkoolideks ja nendes on kohustatud õppima eesti keelt rääkivad lapsed ning neid koole peavad üleval riigi- ja kohaliku omavalitsuse asutused. Seevastu muukeelseid koole nimetati Danieli arvates eraühiskoolideks või algkoolideks ning neid peavad üleval ühingud või eraisikud. Tegelikult oli avalikkude koolide mõiste ära toodud 17.9.1920. a Vabariigi Valitsuse määrmises avalikkude algkoolide seaduse elluviimise kohta³¹⁹, mille § 1 märkuse järgi mõisteti avalike koolide all riigi või kohaliku omavalitsuse poolt üleval peetavaid koole. Seega ka vähemusrahvuste koole, kuna vastavalt AvAS §-dele 5 ja 24 võisid ka nende ülalpidajateks olla riik või kohalik omavalitsus. Loomulikult oli olemas ka erakoole, mille ülalpidajateks olid eraisikud ja eraorganisatsioonid. Oma kaebuses tugines Daniel ka AvAS §-

³¹⁹ Vabariigi Valitsuse 17.9.1920 määrmises avalikkude algkoolide seaduse elluviimise kohta. – RT II, 24.9.1920, 153/154, 1217.

le 10, mis sätestas: „Lapsed, kes kodu, erakoolides või muul teel õpetust saavad, mis mitte alamal ei seisa avaliku algkooli õpetusest, vabastatakse avalikus algkoolis käimisest maakonna- või linnakoolivalitsuse poolt kohaliku koolivalitsuse ettepanekul, /.../“. Lõpuks leidis Daniel, et koolivalitsuselt tuleb luba erakoolis õppimiseks taotleda ainult nende õpilaste puhul, kes on kohustatud avalikus algkoolis õppima ehk siis eesti laste puhul. Daniel leidis, et kuna tema laste emakeel on vene keel, ei ole nad kohustatud õppima avalikus eestikeelses algkoolis ja kuna venekeelne algkool Viljandis puudus, siis on neil õigus õppida muukeelses algkoolis (AvAS § 6), milleks Viljandis oli saksa eragümnaasium. Ta leidis, et koolivalitsuse luba ei ole selleks tarvis, kuna AvAS §-s 6 on see luba juba ette nähtud. Riigikohus tunnistas Viljandi-Pärnu rahukogu otsuse ning Viljandi koolivalitsuse korralduse kehtetuks ning põhjendas oma otsust, viidates AvAS §-le 10, sellega, et Viljandi koolivalitsus oleks võinud Danieli lastele õppimise Viljandi saksa eragümnaasiumis ära keelata ainult siis, kui selle kooli õpetus oleks olnud avaliku kooli omast madalamal tasemel. Nimetatud küsimus aga keelu põhjuseks ei olnud.³²⁰

8.5.1923 tegi Riigikohus otsuse, mis puudutas Tartu linna koolivalitsuse revisjonikaebust Tartu-Võru rahukogu 12.1.1922 otsuse peale Hendrik ja Alice Leppiku laste, Endel ja Irma Leppiku, saksakeelsest koolist eemaldamise asjas. Tartu linna koolivalitsus oli A. Leppikule teatanud, et ei anna luba laste õppimiseks saksakeelses koolis, kuna lapsed räägivad hästi eesti keelt ja ei ole saksa rahvusest. A. Leppik pöördus vastava loa saamiseks haridusministeeriumi poole, kust sai 3.12.1921 vastuse, et kui ta koolivalitsuse otsusega rahul ei ole, peab ta oma õiguste kaitseks pöörduma kohtusse. Haridusministeerium lisis veel, et kui lapsed koolivalitsuse loal siiski saksakeelses koolis õppimist jätkaksid, siis ministeerium mingeid takistusi selles osas ei tee. A. Leppik pöördus Tartu-Võru rahukogu poole. Rahukogu leidis, et A. Leppiku kaebus tuleb rahuldada, viidates AvAS § 4 märkusele, mille kohaselt määrati eri rahvusest lapsevanemate puhul lapse rahvus vanemate teadaande alusel. Lisaks sätestas PS § 20, et iga Eesti kodanik on vaba oma rahvuse määramisel. Käesoleval juhul oli laste ema rootslane ja isa eestlane. Tartu linna koolivalitsusele olevat A. Leppik ja H. Leppik teatanud, et nende lapsed on rootslased. Rahukogu selgitas AvAS § 6 põhjal, et kuna lapsed on rootslased ja Tartus rootsi õppekeelega kool puudub, siis on neil õigus õppida kodus või muukeelses, sh saksakeelses koolis. Rahukogu selgitas veel, et kuna vanemad olid olnud laste rahvuse määramisel ühel meelel, ei olnud oluline see, millist keelt lapsed kõige paremini räägivad. Tartu linna koolivalitsus pöördus kaebusega Riigikohtu poole, viidates AvAS §-le 4,

³²⁰ RKA00 19.5.1922, nr 375. – ERA.1356.2.81.

selle märkusele ja AvAS §-le 7. Tuginedes AvAS § 4 märkusele leidis Riigikohus, et lapsevanematel, kui nad ei ole ühest rahvusest, on õigus ühisel kokkuleppel ilma eranditeta lapse rahvust määrata ja sellest koolivalitsusele teada anda. Kohtu hinnangul ei saanud koolivalitsus tugineda AvAS §-le 7 ja kitsendada lapsevanemate õigust oma lapse rahvuse määramisel. AvAS § 7 andis koolivalitsusele ainult õiguse otsustada selle üle, kas laps (mõjuvatel põhjustel) võib õppida mitteemakeelses avalikus koolis või mitte. Antud asjas oli võtmeküsimuseks hoopis see, et rahukogu oli jätnud tähelepanuta asjaolu, et tegelikult oli sooviavalduse laste saksa koolis õppimiseks esitanud ainult A. Leppik, AvAS § 4 märkus nõudis aga, et mõlemad vanemad annaksid oma lapse rahvuse määramisest koolivalitsusele teada. Kuigi A. Leppik ja H. Leppik olid rahukogule esitanud taotluse Tartu linna koolivalitsuselt välja nõuda dokument, millelt pidavat nähtuma mõlema vanema allkiri laste rahvuse määramise kohta, jättis rahukogu selle taotluse tähelepanuta. Kuna aga nimetatud dokument oli asjas määrava tähtsusega, ei olnud selle puudumine aktsepteeritav ning sel põhjusel tühistas Riigikohus Tartu-Võru rahukogu 12.1.1922 otsuse, saates asja uueks otsustamiseks tagasi samale rahukogule teises kohtu koosseisus.³²¹

1930. a pöördus Riigikohtu poole Aleksandra Lange, kelle tütre Linda Lange osas oli haridus- ja sotsiaalminister 20.12.1929 tühistanud Tartu linna koolivalitsuse loa Linda Lange paigutamise kohta vene õppekeele kooli. Ministeerium tõi põhjenduseks selle, et L. Lange oli seni õppinud eestikeelses koolis ja sellega oli tema vanemate poolt ära otsustatud, et nende tütar on eestlane. See asjaolu, et A. Langele oli kohtuotsusega määratud lapse hooldusõigus ning et A. Lange oli lapse eestkostja, ei andnud talle õigust lapse rahvust muuta. A. Lange tugines oma kaebuses Riigikohtule AvAS § 4 märkusele, mille kohaselt tuli lapse emakeel määrata vanemate lahkarvamuse korral lapse koduse keele järgi. Tunnistajate ütlustele tuginedes väitis A. Lange, et tema lapse kodune keel on vene keel ja et lapse rahvuseks tuleb lugeda venelane. A. Lange leidis, et asjaolu, et tema laps oli varem käinud eestikeelses koolis, ei oma rahvuse määramisel tähtsust, kuna ka muulastel oli õigus õppida eestikeelsetes koolides. Just see asjaolu, et laps eesti keelt ei osanud, oligi A. Lange sõnul ajendiks lapse venekeelses kooli ümberpaigutamisel. L. Lange olevat eestikeelses koolis ühes klassis kolm aastat juba käinud. Riigikohus jättis A. Lange kaebuse oma 11.3.1930 otsusega rahuldamata. Kohus viitas AvAS §-le 8, mille kohaselt lapsed, kes õppeaasta alguseks olid saanud 7-aastaseks, olid kohustatud astuma algkooli. Tulenevalt sellest leidis kohus, et järelikult pidid vanemad lapse rahvuse ära otsustama juba enne tema kooliminekut. L. Lange suhtes olid

³²¹ RKAOo 8.5.1923, nr 121. – ERA.1356.2.82

vanemad selle küsimuse ära otsustanud tema eestikeelsesse kooli paigutamise, kus ta oli õppinud juba mitu aastat. Kohus leidis, et seetõttu oli ka haridus- ja sotsiaalministri otsus tühistada linnakoolivalitsuse luba igati seaduspärane. Et aga L. Lange õppis juba venekeelses koolis, siis Riigikohtu seisukoht oli, et tagasi eestikeelsesse kooli võib lapse paigutada õppeaasta keskel ainult juhul, kui tema edasijõudmine koolis selle tõttu ei kannata.³²² Seega kohus küll ütles, et laps peab käima koolis, kuhu tema vanemad ta kord juba pannud olid, kuid samas lisas, et kui kooli on siiski vahetatud, siis tagasi algmesse kooli võib õppeaasta keskel lapse paigutada ainult siis, kui tema õppeedukus sellega ei kannata. Asjaoludest oli teada, et just L. Lange vilets edasijõudmine oli ajendiks kooli vahetamisel, seega suure tõenäosusega oleks tema õppeedukus kooli tagasivahetamisega kannatanud. Küsitav on aga see, kas kooli vahetus oleks raskusi tekitanud ainult õppeaasta keskel või üleüldse. Eesti koolis õppimisest L. Lange pääsema ei pidanud.

7.11.1930 arutas Riigikohus Viljandi linna koolivalitsuse revisjonikaebust Viljandi-Pärnu rahukogu 29.11.1929. a otsuse peale. Rahukogu oli tühistanud koolivalitsuse otsuse, millega ei lubatud Vsevolod Hvalõnski kasulast Vladimir Parikut õppima saksa algkooli. Koolivalitsus oli leidnud, et kuna laps oskas eesti keelt ja käis eestikeelses koolis, puudusid mõjuvad põhjused, lubamaks tal üle minna saksa algkooli. Veel viitas koolivalitsus sellele, et Parik ei oska saksa keelt, tema ema on eestlane ja nende kodune keel on vene keel, ning tugines oma keeldumises haridusministeeriumi 21.8.1928. a ringkirjale nr 22013³²³ ja AvAS §-le 7. Nimetatud ringkirjas selgitas haridusministeerium, et juhul, kui lapsevanemad ei kuulu ühte rahvusesse, tuleb nende laste rahvuse määramisel lähtuda PS §-st 20, AvAS § 4 märkusest, AvKS § 3 märkusest II ja VRKOS §-st 9. Viimase järgi loeti vähemusrahvuste kuni 18-aastased lapsed vähemusrahvusse kuuluvaks nende vanemate järgi ning juhul, kui vanemad ei kuulunud ühte rahvusse, tuli lapse rahvus määrata vanemate kokkuleppel, selle puudumisel aga isa rahvuse järgi. Ringkirjas selgitati veel, et kuigi AvAS § 4 märkuse ja AvKS § 3 märkuse II järgi tuleb lapsevanemate eriarvamusel lapse emakeeleks lugeda lapse kodukeel, mida ta kõige paremini oskab, tuleb siiski vähemusrahvuste registreeritud liikmete laste õppekeele määramisel juhinduda hilisemast seadusest ehk VRKOS §-st 9, lugedes lapse emakeeleks vanemate kokkuleppe puudumisel lapse isa rahvuse keele. Veel selgitas haridusministeerium, et juhul, kui lapsevanemad vähemusrahvuse registreeritud liikmed ei ole, näiteks kui üks lapsevanematest on vene ja teine poola rahvusest ja lapse kodukeeleks on

³²² RKA00 11.3.1930, nr 382 II. – ERA.1356.2.102.

³²³ Haridusministeeriumi ringkiri 21. aug. 1928 a. nr. 22013. – Arvutivõrgus: <https://www.hm.ee/Haridusseadused-1918-1940/hsscand/opilase%20emakeel%201928.pdf> (15.1.2019).

ühe vanema keel, kuid lapsevanemad soovivad last saksa õppekeelega kooli panna, ei saa seda teha AvAS § 4 märkuse ja AvKS § 3 märkuse II alusel. Ainult siis, kui niisugusel puhul lapsel kodukeelne kool puudub, võib AvAS § 7 alusel lubada last vastavalt lapsevanemate soovile muukeelsesse kooli paigutada. Juhul, kui küsimuse all oli lapse keskkooli või eraalgkooli panemine, siis oli muukeelsesse kooli lubatud lapsel minna AvKS § 3 märkuse III ja eraõppeasutuste seaduse³²⁴ § 20 alusel ainult sel juhul, kui elukohas puudus eestikeelne kool. AvAS § 7 järgi võis õpilane õppida mitteamakeelses avalikus koolis ainult mõjuval põhjusel, mille üle otsustas kohalik maa- või linnakoolivalitsus. Hvalõnski palus rahukogul tühistada linnakoolivalitsuse otsuse, väites, et laps on venelane ja nende koduseks keeleks on vene keel. Hvalõnski tugines AvAS §-le 6, mille kohaselt lapsed, kellel nende vähese arvu pärast ei olnud emakeelset kooli, võisid õpetust saada erateel kas kodus või muukeelses koolis. Rahukogu tühistas koolivalitsuse otsuse ja koolivalitsus esitas kaebuse Riigikohtule. Riigikohus tugines AvAS § 4 märkusele ning selgitas, et kui lapsevanemate arvamus lapse rahvuse osas erineb, siis loetakse lapse emakeeleks tema kodukeel, mida ta kõige paremini oskab. Riigikohus saatis asja uuesti tagasi rahukogule otsustamiseks, kuna rahukogu ei olnud välja selgitanud, kuidas Pariku eri rahvusest vanemad olid oma lapse rahvuse määranud (üles andnud) ning juhul, kui lapsevanemad on olnud lapse rahvuse osas eriarvamusel, siis milline oli lapse kodukeel, mida ta kõige paremini oskab. Riigikohus asus seisukohale, et nende küsimuste otsustamisest sõltub, kas Parik võib saksa koolis käia või mitte.³²⁵

Laste kooli paigutamise kaasused puudutasid laste emakeele määramisega seotud küsimusi ja sellest tulenevat kooli valiku õigust. Danieli kaebuse asjas asus Riigikohus seisukohale, et kui vähemusrahvuse laps tuleb panna tema oma emakeelse kooli puudumise tõttu teise õppekeelega kooli, siis selleks koolivalitsuse luba ei ole vaja taotleda. Vastav luba oli vajalik ainult juhul, kui kooli tase oli madalam avaliku algkooli tasemest. Lange kaasuses asus kohus seisukohale, et lapse emakeele ja kooli valik tuleb teha enne lapse 7-aastaseks saamist ja kui see valik juba kord tehtud on, siis pole alust selle muutmiseks.

³²⁴ RT I, 2.11.1927, 97, 1065.

³²⁵ RKAOo 7.11.1930, nr 496. – ERA.1356.2.102.

2.4 Nõuded õpetajatele

2.4.1 Normatiivne alus

Esimese Eesti Vabariigi aegsete keskkooli- ja gümnaasiumiõpetajate ettevalmistus toimus Tartu Ülikooli juures, algkoolide õpetajaid valmistati ette õpetajate seminarides ja pedagoogiumides Tartus, Rakveres, Tallinnas, Haapsalus ning Võrus, vähem Saaremaa Ühisgümnaasiumi pedagoogikaklassis.³²⁶

Käesolevas töös vaadeldud Riigikohtusse jõudnud kohtuasjadest ühes lahendis oli teemaks õpetaja riigikeele oskuse küsimused. Juba 1918. a Eesti Ajutise Valitsuse ajutised määrused koolide kohta sätestasid, et eesti keel tuleb sundusliku õppeainena õppekavasse võtta kõikides mitte-eestikeelsetes koolides alates 1.1.1919. Seega, kui tegemist oli väikese kooliga, kus oli ametis ainult üks õpetaja, kes õpetas kõiki õppeaineid, siis pidi see õpetaja ka eesti keelt oskama. Sama määruse § 1 järgi tunnistati õpilaste emakeel õppekeeleks kõikides Eesti Vabariigi piirides asuvates koolides.

1927. a eraõppeasutuste seadus nägi ette, et riigikeelt peavad oskama kooli juhataja ja tema abi (§ 37). 29.10.1934. a dekreedina antud KeeleS §-de 24 ja 26 alusel kehtestatud keelemääruse § 8 kohaselt pidi muuhulgas eraõppeasutuste raamatupidamine ja kirjalik asjaajamine riigi piires toimuma eesti keeles.

10.7.1931 vastu võetud õppejõudude teenistuse seadus³²⁷ (ÕTS) määras kindlaks õppejõudude³²⁸ teenistuse alused, nende õigused ja kohustused. ÕTS § 2 lg 1 p 2 kohaselt pidi iga õpetaja oskama riigikeelt. Sellest nõudest erandeid võis kehtestada haridus- ja sotsiaalminister (ÕTS § 2 lg 2), kellel oli õigus välja anda määruseid õppejõudude teenistuse seaduse teostamiseks ja elluviimiseks (ÕTS § 94). 25.5.1932 andiski haridusministeerium välja korralduse nr 3705 eesti keele oskuse nõudmise kohta veneaegse kutsega õppejõududelt.³²⁹ Korralduse § 1 nägi ette, et veneaegse kutsega õpetajatelt tuleb nõuda eesti keele oskust nende valimisel, registreerimisel või määramisel ametikohtadele. Eesti keele oskuse tõendamiseks tuli esitada vastav tõend või tunnistus. Tõendamiseks olid sobilikud

³²⁶ L. Andresen. Eesti rahvakooli ja pedagoogika ajalugu. IV. Iseseisvusaeg 1918–1940. Tallinn: Avita 2007, lk 226–285.

³²⁷ RT, 20.7.1931, 59, 461.

³²⁸ Termin *õppejõud* all mõisteti tol ajal nii üldhariduskoolide õpetajaid kui ka kõrgkoolide akadeemilist personali. Käesolevas töös on üldhariduskoolide õpetajatele osutamisel õigusaktides sisaldunud termin *õppejõud* asendatud sõnaga *õpetaja*.

³²⁹ RT, 4.6.1932, 47, 641.

keskkooli lõputunnistus või haridusministeeriumi vastav tõend või tunnistus Tallinna Pedagoogiumi ja Tartu Õpetajate Seminari juures läbi viidud keeleeksami sooritamise kohta (§ 2 lg 1 ja § 3). Eesti keele oskuse tõendamist ei nõutud nendelt, kes olid töötanud õpetajana Eesti Vabariigi iseseisvuse ajal vähemalt 5 aasta kestel eesti õppekeelega koolides (§ 2 lg 2).

19.12.1936 andis haridusministeerium välja korralduse nr 32135 mitte-eesti rahvusest õppejõudude riigikeele praktilise oskuse kohta.³³⁰ Korralduse § 1 järgi pidid kõik mitte-eesti rahvusse kuuluvad õpetajad oskama eesti keelt sellisel määral, et nad suudaksid vabalt nii kõnes kui kirjas avaldada omi mõtteid. Praktilise oskuse taset jälgisid koolinõunikud ning hindasid koolide inspektorid, kelle kohustuseks oli õpetajate teenistuse hindamine (§ 2). Kui õppejõu eesti keele oskus osutus puudulikuks, määrati talle inspektori poolt tähtaeg keeleoskuse täiendamiseks. Pärast täiendamist pidi õpetaja sooritama ka eksami (§ 3). Kui õpetaja ennast ette nähtud tähtaja jooksul ei täiendanud, anti asi edasise osas otsustamiseks haridusministeeriumile (§ 4).

8.9.1920. a määrusega õpetajate registreerimise kohta (ÕRm)³³¹ määrati kindlaks õpetajate töölevõtmise, ametist lahkumise ja tagandamise kord. Konkreetseid ametist tagandamise aluseid määrusega siiski ette ei nähtud. ÕRm § 15 kohaselt toimus õpetajate ametist tagandamine haridusministeeriumi otsusega. 1927. a asus Riigikohus oma otsuses nr 757II seisukohale, et õpetaja nõrk ja puudulik töö on kahtlemata aluseks õpetaja ametikohalt tagandamiseks, kuna selle all kannatab riigi üldine huvi rahva hariduse alal.³³² Oluliseks peeti õpetajate ettevalmistust ja seda, et isikuomaduste poolest mittesobilikud õpetajakandidaadid õpetaja kutset ei saaks. Haridusministeeriumi 17.3.1927. a ringkirjaga nr 25194 anti teada, et mitte iga isik ei sobi õpetajaks, kuna õpetaja peab olema oma kasvandikele valgustajaks, vaimustajaks ja eeskujuks kõlbluse osas. Ministeerium juhtis tähelepanu sellele, et õpetajaid ette valmistavad asutused vastutavad selle eest, et nad ei saadaks koolidesse isikuid, kes võivad avaldada kahjulikku mõju oma õpilastele. Märgitakse, et õpetajaks pürgija teadmised ja oskused ei ole ainsad, mida õpetaja kutse puhul hinnata, vaid isik peab olema hästi kasvatatud ja eetilise enesedistsipliiniga. Õpetaja kutsetunnistust ei tohtinud välja anda isikule, kes töötab vastu Eesti Vabariigile, eitab demokraatlikku riigikorda ja on ulakusele kalduva iseloomuga.

³³⁰ J. Kurvits (koost). Eesti rahvahariduse ja kultuuriala korraldus: Seadused ja määrused ning Haridusministeeriumi ringkirjad ja juhendid rahvahariduse juhtimise, õppeasutiste tegevuse, kutseoskuse, noorsoo organiseerimise, raamatukogude, rahvamajade, teaduse, kunsti, kirjanduse, muinsuskaitse ning õppejõudude ettevalmistuse ja teenistuse alalt ühes vastavate seletustega. Tallinn: Riigi Trükikoja Trükk ja Kirjastus 1938, lk 463.

³³¹ Haridusministeeriumi 8.3.1920 määrus nr 21833 õpetajate registreerimise kohta. – RT II, 20.9.1920, 149/150, 1186.

³³² J. Kaiv, J. Kurvits 1928, lk 221.

Õpetajaid koolitavatel asutustel oli kohustus hinnata isiku kõlblikkust õpetaja ametisse ning juhul, kui leiti, et õpilane ei ole sobilik, tuli ta õppeasutusest välja arvata.³³³ 1926. a asus Riigikohus seisukohale, et eelnimetatud haridusministeeriumi ringkiri on õiguslikult võrdväärne 8.3.1920. a õpetajate registreerimise määrusega.³³⁴ 3.8.1926. a ringkirjaga andis haridusministeerium teada, et õpetajaid valivatel asutustel tuleb jälgida ka kandidaatide karskusmeelsust.³³⁵

Riigikohtuni jõudis ka vaidlus õpetajate töökuulutuste avaldamisest ajalehes. Õpetajate töökuulutuste avaldamise kohta sätestas ÕTS § 36, et riigi poolt ülalpeetavate õppeasutuste õpetajate valimistest peab teada andma õppeasutuse juhataja, omavalitsuste poolt ülalpeetavate õppeasutuste õpetajate valimistest õppeasutust ülal pidav omavalitsus ja eraõppeasutuste õpetajate valimistest eraõppeasutuse ülalpidaja, kui küsimus ei olnud lahendatud teisiti eraõppeasutuse põhikirjas. ÕTS § 5 sätestas, et samas seaduses nimetatud omavalitsuste ja nende koolivalitsuste ülesandeid vähemusrahvuste suhtes, kellel on olemas kulturomavalitsus, täidavad kehtivate seaduste piires vastavad vähemusrahvuste kulturomavalitsused.

ÕTS § 88 määratles õpetajate ametivahekorra lõppemise alused. Üheks tingimuseks oli parandamatu terviserike ja haigus, mis takistab edukalt õppe- ja kasvatustööd või on ohtlik õpilastele (ÕTS § 88 p 4). Ametist vabastamiseks oli vaja ka pensionikomisjoni otsust. Sama seaduse § 58 järgi tuli avalikkude õppeasutuste ja õigustega erakoolide õpetajatele, kes vabastati teenistusest parandamatu haiguse pärast, maksta töötasu kolme kuu jooksul pärast ametist vabastamist. Tasu ei makstud lisa- ja asendustundide eest. Samuti võis selle aja jooksul kasutada teenistuskorterit. Ametist vabastamine omal soovil toimus ÕTS § 88 p 2 alusel.

Oluliseks peeti ja normatiivselt reguleeriti õpetajate riigikeele oskuse nõue. Seda, et vastav nõue oleks täidetud, kontrolliti nii õpetajate ametisse määramisel kui ka hiljem, töökohustuste täitmisel. Kui keeleoskus oli puudulik, tuli seda täiendada ning sooritada vastav keeleeksam. Lisaks keeleoskusele tähtsustati ka õpetajate isikuomadusi, karskusmeelsust ning üleüldist kõlblust ja eetilistust. Juba õpetajate koolitamisel pöörati kõikidele eelpool nimetatud omadustele tähelepanu ja kui leiti, et õpilane ei ole õpetajaametiks sobilik, oli see aluseks koolist väljaarvamisel. Ametist tagandamisel oli kahtlemata aluseks õpetaja nõrk ja puudulik

³³³ Samas, lk 224–225.

³³⁴ RKAOo nr 1123 I, 1926.

³³⁵ J. Kaiv, J. Kurvits 1928, lk 226.

töö. Mis puudutab õpetaja ametist vabastamist, siis seda võis teha näiteks terviserikke tõttu ning sellisel juhul tuli pärast ametist vabastamist kolme kuu jooksul maksta veel töötasu ja samal ajal oli õpetajal õigus kasutada ka ametikorterit.

2.4.2 Riigikohtu praktika õpetajaid puudutavates asjades

Õpetajaid puudutavates asjades tegi Riigikohus vaadeldud perioodil 3 kohtuotsust. Kaks lahendit pärinevad 1930. aastatest ja üks lahend 1926. aastast.

2.3.1926 arutas Riigikohus Aleksander Jakovlevi revisjonikaebust Rakvere-Paide rahukogu 30.1.1925 otsuse peale. Rahukogu poole oli Jakovlev pöördunud kaebusega Viru Maakonnavalitsuse haridusosakonna 27.8.1924. a korralduse peale tema vabastamise kohta Väiküla algkooli õpetaja ametist. Ametist vabastamise põhjusena oli maakonnavalitsus toonud selle, et Jakovlev ei osanud eesti keelt. Rahukogu leidis, et kuna Jakovlevi ametist vabastamine on toimunud haridusministeeriumi ringkirja nr 22619 alusel, peab Jakovlev kaebusega pöörduma haridusministeeriumi vastu Riigikohtusse, mitte aga rahukogusse maakonnavalitsuse haridusosakonna vastu, kes olevat ainult täitnud ministeeriumi otsust ja kellest ei olenevat õpetajate lõplik ametist tagandamine. Riigikohus leidis, et rahukogu otsus tuleb tühistada ja saata rahukogule uueks otsustamiseks teises kohtukoosseisus. Riigikohus juhtis tähelepanu sellele, et maakonnavalitsuse korralduses, millega Jakovlev ametist vabastati, ei olnud viidatud mitte ühelegi ametist vabastamise aluseks olevale õigusnormile, ka mitte rahukogu poolt viidatud haridusministeeriumi ringkirjale. Vaidlusaluses maakonnavalitsuse korralduses oli Jakovlevile lihtsalt teatatud, et 1924/25. õppeaastal on Väiküla koolis õppekeeleks küll vene keel, aga kuna koolis õpib ka eesti ja ingeri rahvusest lapsi, siis tuleb neid õpetada eesti keeles. Jakovlevi ametist vabastamise põhjusena oli toodud tema puudulik eesti keele oskus ning see, et ta ei olnud asunud seda ka õppima. Riigikohus selgitas veel, et isegi kui maakonnavalitsuse korraldus oleks sisaldanud viidet haridusministeeriumi ringkirjale, ei oleks see ringkiri saanud olla aluseks Jakovlevi ametist vabastamisele. Otsus kooliõpetaja ametist vabastamiseks pidi olema nimeline ning ametist vabastamine pidi toimuma vastavalt Eestimaa koolivalitsuse ajutise korralduse §-le 4 p l) ja §-le 17 p n) ning ÕRm § 15 järgi maakonna-koolivalitsuse ettepanekul haridusministeeriumi otsuse põhjal. Kohus leidis, et haridusministeeriumi ringkirja alusel pidi maakonna-koolivalitsus välja selgitama, kas ja kui palju oli lapsi, keda tuli eesti keeles õpetada, ning juhul, kui õpetaja polnud võimeline eestikeelset õpet andma, pidi maakonna-koolivalitsus

esitama vastava ettepaneku tema ametist vabastamiseks haridusministeeriumile.³³⁶

24.11.1933 arutas Riigikohus Aleksander Fuchsi kaebust haridus- ja sotsiaalministeeriumi koolivalitsuse 6.7.1933 ja 8.8.1933 otsuste peale Fuchsi õpetajaametist vabastamise asjas. 20.5.1933 oli Fuchs pöördunud Saksa Kulturomavalitsuse haridusosakonna kaudu haridus- ja sotsiaalministeeriumi poole palvega teda tervislikel põhjustel Tallinna saksa poeglaste reaalgümnaasiumi õpetaja kohalt alates 1.8.1933 vabastada ning määrata talle pension.³³⁷ 22.6.1933 oli Tallinna Linnavalitsuse hoolekandeosakonna juures asuv riigi- ja omavalitsuste teenijate pensionikomisjon Fuchsi tervisliku seisundi üle vaadanud ja leidnud, et ta on kaotanud 85% oma töövõimest ja et tema haigus kuulub pensioniseaduse³³⁸ § 9 p b) nimetatud haiguste alla (haigused, mis teevad teenistuse jätkamise võimatuks, kuid alalist kõrvalist abi ei nõua). 6.7.1933 rahuldab haridus- ja sotsiaalministeerium Fuchsi palve ja teatas Saksa Kulturomavalitsuse haridusosakonnale, et Fuchs on Tallinna saksa poeglaste reaalgümnaasiumi õpetaja kohalt vabastatud omal soovil.³³⁹ 11.7.1933 pöördus kulturomavalitsuse haridusosakond uuesti ministeeriumi poole palvega maksta Fuchsile välja 80% tema kolme kuu palgast (373.65 kr) ÕTS § 58 alusel.³⁴⁰ Oma 31.7.1933. a kirjas teatas ministeerium kulturomavalitsusele, et viidatud paragrahv ei kuulu kohaldamisele, kuna Fuchs oli ametist vabastatud omal soovil, mitte aga parandamatu haiguse tõttu.³⁴¹ Selle peale palus Saksa Kulturomavalitsuse haridusosakond, et ministeerium muudaks Fuchsi ametist vabastamise otsust ja loeks Fuchs ametist vabastatuks parandamatu haiguse tõttu ÕTS §-s 58 sätestatud tagajärgedega.³⁴² Ministeerium leidis, et otsuse muutmiseks puudub seaduslik alus.³⁴³ Fuchs esitas kaebuse Riigikohtule ja palus ministeeriumi otsused tühistada, kuna ta leidis, et ta oleks tulnud ametist vabastada ÕTS § 88 p 4 (ametist vabastamine pensionikomisjoni otsusega parandamatu terviserikke ja haiguse tõttu) ja § 58 alusel, mitte aga ÕTS § 88 p 2 (ametist vabastamine omal soovil) alusel. Samuti leidis Fuchs, et kui ta oleks omal soovil ametist lahkunud, poleks selleks vaja olnud pensionikomisjoni otsust. Riigikohus leidis, et kuna Fuchs ise ega Saksa Kulturomavalitsus ei palunud Fuchsi ametist

³³⁶ RKA00 2.3.1926, nr 772 I. – ERA.1356.2.93.

³³⁷ Ärakiri A. Fuchsi 20.5.1933. a palvest E.V. Haridus- ja sotsiaalministeeriumile. – ERA.1108.3.735.

³³⁸ Riigi ja omavalitsuse teenijate pensioniseadus. – RT I, 14.10.1924, 123/124, 661.

³³⁹ Eesti Vabariigi Haridus- ja Sotsiaalministeeriumi Koolivalitsuse 6.7.1933 kiri nr 3128A Saksa kulturomavalitsuse haridusosakonnale. – ERA.1108.3.735, lk 2.

³⁴⁰ Saksa kultuurvalitsuse haridusosakonna 11.7.1933 kiri nr 466 E.V. Haridus- ja sotsiaalministeeriumile. – ERA.1108.3.735, lk 3.

³⁴¹ Eesti Vabariigi Haridus- ja Sotsiaalministeeriumi Koolivalitsuse 31.7.1933 kiri nr 3732 Saksa vähemusrahvuse kultuurvalitsuse haridusosakonnale. – ERA.1108.3.735, lk 6.

³⁴² Saksa kultuurvalitsuse haridusosakonna 4.8.1933 kiri nr 251 E.V. Haridus- ja sotsiaalministeeriumile. – ERA.1108.3.735, lk 8.

³⁴³ E.V. Haridus- ja sotsiaalministeeriumi Koolivalitsuse 8.8.1933 kiri nr 3732 Saksa vähemusrahvuse kultuurvalitsuse haridusosakonnale. – ERA.1108.3.735, lk 9.

vabastamist omal soovil, vaid tervislikel põhjustel, siis oli ministerium rikkunud seadust ja tehtud otsused kuulusid tühistamisele. Kohus saatis asja haridus- ja sotsiaalministeriumile uueks otsustamiseks.³⁴⁴

1935. a esitas Saksa Kulturomavalitsus Riigikohtule kaebuse haridus- ja sotsiaalministeriumi kirja peale õpetajate valimise asjas.³⁴⁵ 14.6.1935. a Päevalehes oli Saksa Kulturomavalitsus avaldanud kuulutuse õpetajate töölevõtmise kohta mitmetes saksa õppekeelega era- ja avalikes koolides.³⁴⁶ Selle peale teatas haridus- ja sotsiaalministerium 26.6.1935 Saksa Kulturomavalitsuse haridusosakonnale, et kulturomavalitsus on kuulutuse avaldamisega rikkunud ÕTS § 36. Viidatud paragrahvi kohaselt pidid õpetajate valimisest kuulutama koolide ülalpidajad, Saksa Kulturomavalitsus ei olnud aga kuulutuses nimetatud kõikide koolide ülalpidajaks. Lisaks kulturomavalitsuse ülalpidamisel olevatele erakoolidele otsiti kuulutuses õpetajaid ka saksa erakoolidesse, mida kulturomavalitsus üleval ei pidanud. Ministerium nõudis kulturomavalitsuse haridusosakonnalt Päevalehe kuulutuse annuleerimist selle seadusvastase osa osas.³⁴⁷ Saksa Kulturomavalitsus sellega ei nõustunud ja selgitas, et erakoolide õpetajate töökuulutuse avaldamine oli toimunud kokkuehoidu silmas pidades vastavate erakoolide ettepanekul ning et sobivad õpetajad oleksid niikuinii välja valinud vastavate erakoolide ülalpidajad. Veel viitas kulturomavalitsus sellele, et varasematel aastatel olid nad samamoodi õpetajaid ise valinud ja ministerium ei olnud kunagi leidnud, et see pole seaduspärane, vaid oli kinnitanud kulturomavalitsuse valitud õpetajad ametisse.³⁴⁸ 3.7.1935. a kirjas jäi haridus- ja sotsiaalministerium oma 26.6.1935 kirjas esitatud seisukohtade juurde³⁴⁹ ja Saksa Kulturomavalitsus esitas kaebuse Riigikohtule. Kulturomavalitsus tugines ÕTS §-le 5, mille kohaselt omavalitsuse ülesandeid vähemusrahvuste suhtes, kellel on olemas kulturomavalitsused, täitvat vastavad kulturomavalitsused, ning see kehtivat ka õpetajate valimise kohta. Veel viitas kulturomavalitsus AvAS §-le 7, mis samuti sätestas, et kohalike omavalitsuste ülesandeid täidavad kulturomavalitsused. Kulturomavalitsus leidis, et tugineda tuleb ka VRKOS §-le 2

³⁴⁴ RKA00 24.11.1933, nr 856 II. – ERA.1356.2.108.

³⁴⁵ Eesti Vabariigi Saksa kulturomavalitsuse /asukoht Tallinnas, Kohtu tn 6/ voliniku – vandeadvokaat Siegfried Bremeni, elukoht Tallinnas, Kinga tn 1, kaebus haridus- ja sotsiaalministri /asukoht Tallinnas, Tõnismägi 11/ korralduse peale õppejõudude valimise asjas. – ERA.1356.2.16528, lk 2.

³⁴⁶ Saksa Kulturomavalitsuse kuulutus õppejõudude valimise kohta mitmetes saksa õppekeelega era- ja avalikes koolides. – Päevaleht 14.6.1935, lk 10.

³⁴⁷ Haridus- ja sotsiaalministri Nikolai Kannu 26.6.1935 a kiri nr 3765 Saksa vähemusrahvuse kultuurvalitsuse haridusosakonnale. – ERA.1108.3.753, lk 1.

³⁴⁸ Saksa kultuurvalitsuse haridusosakonna kiri VI 1935 nr 468 E.V. Haridus- ja sotsiaalministeriumi Koolivalitsusele. – ERA.1108.3.753, lk 3.

³⁴⁹ Haridus- ja sotsiaalministeriumi Koolivalitsuse 3.7.1935. a kiri nr 3765 Saksa vähemusrahvuse kultuurvalitsuse haridusosakonnale. – ERA.1108.3.753, lk 4.

p-le a), mis sätestas: „Vähemusrahvuste kultuur-omavalitsuse asutuste võimupiiri kuulub vastava vähemusrahvuse emakeelsete avalikkude ja eraõppeasutuste organiseerimine, valitsemine ja järelevalve“. Kulturomavalitsus leidis, et koolide valitsemise all tuleb mõista ka õpetajate valimist. VRKOS eelnõu arutamisel peeti küll silmas seda, et kulturomavalitsus täidab kohalike omavalitsuste ülesanded ainult nende koolide osas, mis olid asutatud kohalike omavalitsuste poolt.³⁵⁰ Siinkohal tasub märkida, et vaidlusaluses Päevalehe kuulutuses otsiti õpetajaid ka saksa avalikesse algkoolidesse (Kuressaare, Sõmerpalu, Visusti, Paide saksa avalikud algkoolid) ehk siis kohaliku omavalitsuse ülalpidamisel olevatesse õppeasutustesse. Kuna ÕTS § 5 järgi täitsid samas seaduses ette nähtud kohalike omavalitsuste ülesandeid (sh ka õpetajate otsimisega seonduv) kulturomavalitsused nende olemasolul, siis avalikesse saksa koolidesse õpetajate otsimise osas ministeerium seadusega vastuolu ei näinudki. Vaidlus seisnes hoopis selles, et kuulutuses oli nimetatud eraõppeasutusi, mille ülalpidajaks ei olnud Saksa Kulturomavalitsus, vaid saksa vähemusrahvuse seltsid. Kohtuistungil Riigikohtus selgitaski haridus- ja sotsiaalministeeriumi esindaja Aleksander Kurvits, et ministeerium on nõudnud õpetajate valimise tühistamist ainult seadusvastases osas, milleks oli kuulutuste avaldamine eraõppeasutustesse õpetajate leidmiseks. ÕTS § 36 järgi oli kuulutuste avaldamine aga just koolide ülalpidajate õigus.³⁵¹ Ka ei olnud nende erakoolide põhikirjadega ette nähtud korda, et õpetajate töökuulutuste avaldamise õigus võiks kuuluda kulturomavalitsuse haridusosakonnale.³⁵² Mainitud osas ei saanud kuulutust seaduspäraseks pidada ka Riigikohus. Kohtu seisukoht oli, et ÕTS § 36 järgi pidi eraõppeasutustesse valitavatest õpetajatest teada andma eraõppeasutuse ülalpidaja ning seadus ei näinud ette, et vähemusrahvuste eraõppeasutuste ülalpidajate ülesanded õpetajate töökuulutuste avaldamise osas oleksid üle läinud vähemusrahvuste kulturomavalitsusele. Mis puutus kaebaja seisukohta selles osas, et ÕTS-s ettenähtud omavalitsuste ülesandeid täidavad vähemusrahvuste suhtes kulturomavalitsused, ja et ka õpetajate valimine kuulub nende ülesannete hulka, siis leidis Riigikohus selle täiesti õige olevat. Riigikohus jättis Saksa Kulturomavalitsuse kaebuse rahuldamata.³⁵³

Ühes Riigikohtusse jõudnud kaebuses oli probleemiks õpetajate keeleoskus, asja lahendamisel alama astme kohtutes oli aga rikutud menetlusõiguslikke norme. Riigikohus selgitas, et õpetajaid ei saa ametist vabastada maakonnavalitsus omal algatusel, vaid see sai toimuda

³⁵⁰ Väljavõte Riigikogu IV koosseisu VII istungjärgu 147. koosoleku 8.5.1931 protokollist, lk 2685. – ERA.1356.2.16528, lk 11.

³⁵¹ 11.10.1935. a Riigikohtu administratiivosakonna kohtuistung protokoll. – ERA.1356.2.16528, lk 13-14.

³⁵² Haridus- ja sotsiaalministeeriumi peasekretäri A. Kurvitsa 15.6.1935. a selgitus haridus- ja sotsiaalministeeriumi koolivalitsusele. – ERA.1108.3.753, lk 5.

³⁵³ RKA00 11.10.1935, nr 536 II. – ERA.1356.2.112

ainult haridusministeeriumi otsusega. Autori arvates liiga jäigalt suhtus kohus õpetajate töökuulutuse avaldamisse Päevalehes. Eriüliigiliste koolide töökuulutuste avaldamine ühe kuulutusena oli toimunud kulude kokkuhoiu eesmärgil. Kuna saksa erakoolid kulturomavalitsuse poolset kuulutuse avaldamist ise ei vaidlustanud, vaid see oli toimunud nendega kokkuleppel, siis oleks töö autori arvates võinud kohus kõiki neid asjaolusid ka arvesse võtta. Seega võiks seda otsust pidada Saksa Kulturomavalitsuse mõningaseks ahistamiseks 1930. aastate teisel poolel.

KOKKUVÕTE

Eesti Vabariik seisis oma esimestest päevadest alates silmitsi rahvusküsimusega – rõhutatud rahvusest sai korraga peremees omal maal, kelle ülesandeks oli muuhulgas otsustada Eestis elavate rahvuste, sealhulgas ka nende, kelle ikke all oli aastasadu elatud, edasise käekäigu üle. Arvestades läbielatud näitas Eesti riik üles võrdlemisi suurt arusaamist siinsete vähemusrahvuste õiguste tagamise suhtes. Samas võib väita ka vastupidist – olnud ise vähemuse seisundis, tajusid eestlased vähemusrahvuste olukorda paremini ja olid vähemuste vajaduste osas mõistvamad kui mõni teine riik. 1920. a põhiseadus garanteeris vähemusrahvustele õiguse omakeelsete koolide asutamiseks ja õiguse pöörduda keskkete ametiasutuste poole emakeeles, õiguse vallaomavalitsuseks neis piirkondades, kus vähemused olid enamuses, ning lubas kultuurautonoomiat. Oluliseks õigusinstituudiks tuleb kindlasti pidada ka 1920. a põhiseaduses sätestatud rahvuse vaba määramise õigust.

Käesoleva töö põhieesmärgiks oli välja selgitada, millised olid vähemusrahvuste võimalused oma õiguste kohtulikuks maksmapanekuks ja millistes elulistes valdkondades see üldse vajalikuks osutus. Vaadeldud perioodil analüüsitud kohtulahendid jagunesid kahte suuremasse valdkonda – rahvuse määramise asjad (kokku 47 kohtulahendit) ja hariduse valdkonda puudutavad küsimused (kokku 18 kohtulahendit). Kuigi Riigikohtusse jõudnud hariduse valdkonna kaasuste hulk oli oluliselt väiksem, oli nendes käsitlemist leidnud probleemistik laiem, alamvaldkondi oli rohkem ning seetõttu oli ka Riigikohtu poolt kasutatud õigusnormistik mahukam kui rahvuse määramise asjades. Kõige rohkem vähemusrahvuste õigustega seotud kohtulahendeid tegi Riigikohus aastatel 1926 ja 1929–1930. Enamuse nendel aastatel tehtud lahenditest moodustasid rahvuse määramise asjad. Lahendite suurt arvu võib seletada sellega, et 1925. a võeti vastu vähemusrahvuste kulturomavalitsuse seadus ning selle alusel kehtestatud määrused, mis lisaks põhiseaduses sätestatule täpsustasid rahvuse määramise tingimusi. Kokku on töös analüüsitud 65 kohtuasja perioodist 1922–1936. Kuigi Riigikohus alustas tööd 1920. a, siis esimesed vähemusrahvuste õigusi puudutavad lahendid on tehtud 1922. a. Aastatel 1925 ja 1937–1940 ei teinud aga Riigikohtu administratiivosakond mitte ühtegi lahendit vähemusrahvuste õigusi puudutavates asjades.

Kui võrrelda Eesti esimese iseseisvusperioodi kahte kümnendit, siis rahvuse määramise

asjades oli oma õiguste maksmapanek mõnevõrra lihtsam 1920. aastatel. Nimelt piisas isiku registreerimiseks rahvusnimekirja lisaks politseilt ja vallavalitsustel saadud andmetele ka isiklikust teadaandest, 1930.-ndatel see põhimõte muutus. Suures hulgas käesolevas töös vaadeldud kaasustest oli vaidlus tekkinud siseministeeriumi nõudest, et rahvuse parandamiseks isikutunnistusel on vaja esitada ka vastavat rahvust tõendavad dokumendid. Viidatud nõue tulenes vähemusrahvuste kulturomavalitsuse seaduse alusel 1925. a vastu võetud rahvusnimekirjade pidamise määrusest. Kuna dokumentide esitamise nõuet VRKOS ei sisaldanud, leidis Riigikohus, et määruses sisalduv nõue ei ole kooskõlas seadusega. Kohus asus seisukohale, et isiku rahvust võib tema isikutunnistusel parandada isiku enese teadaande alusel ning rõhutas rahvuse vaba määramise õigust. Seejuures tugines kohus oma lahendites PS §-le 20, vähemusrahvuste kulturomavalitsuse seadusele ja selle seletuskirjale ning Vabariigi Valitsuse 17.4.1925. a määrusele Eesti Vabariigi saksa vähemusrahvuse esimese kultuurnõukogu valimiste valijate nimekirja kokkuseadmise kohta. Veel asus Riigikohus seisukohale, et vähemusrahvuste kulturomavalitsuse seaduse järgi ei sõltu isiku kuuluvus mingi rahvuse hulka tema päritolust, vaid sellest, millisele vabariigis lubatud rahvuskultuurühendusele ta ennast kõige lähemal tunneb olevat. Kuivõrd vähemusrahvustena riigiõiguslikus mõttes mõisteti sakslasi, venelasi, rootslasi ja juute, siis ei olnud õigus tunnustada kuuluvust sellisesse rahvusse, keda seadus ei nimetanud.

Kuna kehtiv seadus ei näinud vähemusrahvustele ette kitsendusi rahvuse määramisel, siis kohtu arvates ei saanud selliseid kitsendusi luua ka siseministeerium tõendusdokumentide nõudmisega. Samas olid siiski osad kaebajad lisanud oma taotluse juurde tõendid rahvuse kohta, kuid tihti peale leidis ametiasutus, et need pole rahvuse tõendamiseks kohased. Kohati tundus, et rahvuse parandamisest keeldumisel oli tuginetud otsitud põhjustele, nagu näiteks isiku „tuntud eesti perekonnanimi“. Loomulikult ei saanud sellist asjaolu Riigikohus pidada piisavaks põhjuseks. Seega võib öelda, et ministeeriumi suhteliselt jäigale suhtumisele vastandus Riigikohtu võrdlemisi mõistev ja vähemusrahvusi kaitsev hoiak oma otsuste tegemisel. 1920. aastate lõpul hakkasid siiski ilmnema mõningad märgid, mis viitasid vähemustele seni antud õiguste piiramisele. 1929. a asus Riigikohus seisukohale, et seadus ei näe ette kodaniku õigust oma teadaande põhjal nõuda, et teda tunnustataks kuuluvaks mõnda rahvusse, kellel ei ole Eesti Vabariigis oma kulturomavalitsust. Seega piirati kodaniku õigust oma rahvuse määramiseks üksnes isikliku teadaande põhjal selles mõttes, et see õigus oli seotud Eesti piirides elavate vähemusrahvuste autonoomsete asutuste korraldamisega ja oli teostatav üksnes selle rahvuse suhtes, kellel oli Eesti Vabariigis kulturomavalitsus. Samas kulturomavalitsused olid vaid juutidel ja sakslastel, seaduse järgi olid aga lisaks neile

siinseteks vähemusrahvusteks ka rootslased ja venelased. Seega Riigikohtu otsuse järgi oli teadaandega rahvuse määramine tagatud ainult juutidele ja sakslastele.

1930. aastate teisel poolel tegi Riigikohus rahvuse määramise asjades vaid kaks kohtulahendit ja nendes oli juba selgemalt näha tendentsi vähemusõiguste piiramise suunas. 1934. a võeti vastu rahvusse kuuluvuse aluste määramise seadus, mis ei lubanud enam vabalt oma rahvust määrata. Selle seaduse järgi loeti eesti rahvusse kuuluvaks kõik need inimesed, kes ise, kelle isa või kelle isaisa olid kuulunud Eesti valdade nimekirja. Seega määratleti eesti rahvus tsaariaegsete vallakogukonna liikmete kaudu. Rahvuse määramisel eelistati vanemate kokkuleppe mittedaavutamisel isa rahvust ja kui isa järgi rahvust polnud võimalik määrata, loeti laps eestlaseks. Oma 1930. aastate lahendites asus Riigikohus seisukohale, et pärast rahvusse kuuluvuse aluste määramise seaduse jõustumist ei ole enam põhjust vähemusrahvuste rahvusnimekirjade koostamisel aluseks võtta üksnes vähemusrahvuste kulturomavalitsuse seaduse juhtpõhimõtteid, nagu seda oli rõhutatud Riigikohtu varasemates otsustes. Nüüd leidis Riigikohus, et põhiseaduse vastaseks ei saa pidada seadustest või määrustest tulenevaid nõudeid, mille kohaselt kodanikult nõutakse rahvusnimekirja kandmisel rahvuslikku päritolu tõendava dokumendi tõestatud ära kirja. Riigikohus ütles, et selline nõue tuleneb muuhulgas rahvusnimekirjade pidamise määrusest, kusjuures varem oli Riigikohus rahvusnimekirjade pidamise määruse §-st 6 tuleneva dokumentide esitamise nõude vähemusrahvuste kulturomavalitsuse seadusega vastuolus olevaks tunnistanud. Ka 1937. a põhiseadus rahvuse vaba määramise õigust enam nii selgelt ette ei näinud. Seega 1920. aastate suhteliselt vabale enesemääramisõigusele vastandus 1930. aastatel selle õiguse teatav piiramine. Suunamuutus oli kindlasti tingitud ka üleüldisest murrangulisest perioodist 1930. aastatel, mil muuhulgas hakati tähtsustama eestistamist ja eestlust.

Kollektiivse rahvusemääramise asjades tegeles kohus vähemusrahvuste kulturomavalitsuse võimupiiride ulatuse, seisuslike küsimuste ja termini *eesti rahvus* sisustamisega. Kui Saksa Kulturomavalitsus tahtis kehtestada rahvusnimekirja registreerimisel hoiuraamatute-süsteemi, pidas Riigikohus seda isikute mõjutamiseks rahvuse valiku tegemisel. Kindlasti ei saanud sellisel juhul enam juttu olla vabast enesemääramisest. Mõiste *eesti rahvus* sisustamisel asus Riigikohus seisukohale, et Vabadussõja mobilisatsiooni kutse, mis oli suunatud *eesti rahvusest* isikutele, hõlmas endas ka saksa rahvusest kodanikke. Sellega ei saa autor nõustuda, kuna tolle aja õigusaktides oli juba selgelt eristatud, kes on *eesti rahvas* ja kes *eesti rahvus*.

Kõigest seitsmes rahvuse määramise kaasuses jõudis kohus järeldusele, et kaebust ei saa

rahuldada, seega tervelt neljakümnes kohtuasjas leidis Riigikohus, et vähemusrahvuste õigusi on rikutud ja rahuldab kaebused. Tuginedes eeltoodule võib öelda, et vähemusrahvustel õnnestus rahvuse määramise asjades oma õiguste maksmapanek võrdlemisi edukalt ja Riigikohus asus pigem vähemusrahvusi kaitsvale kui ründavale positsioonile. Selle pinnalt võib väita ka seda, et vähemustele laiaulatuslike õiguste kehtestamine tagas nende õiguste kaitse ka kohtus.

Hariduse valdkonnas sätestati vähemusrahvuste õiguste kaitse juba esimestes põhiseaduslikes aktides ja 1920. a avalikkude algkoolide seaduses. Vähemusrahvustele anti õigus emakeelseks koolihariduseks, samas olid koolides ette nähtud ka kohustuslikud eesti keele tunnid, mille kaudu kanti hoolt riigikeele oskuse eest. Keeleküsimusi käsitletud kohtulahendites olid vaatluse all 1920. a põhiseaduse §-de 22 ja 23 tõlgendamisest tõusetunud probleemid. Põhiseadus sätestas vähemusrahvustele õiguse pöörduda riigi keskasutuste poole oma emakeeles (PS § 23) ning vähemusrahvuse enamusega kohalike omavalitsuste asutuste asjaajamiskeelena kasutada vähemusrahvuse keelt (PS § 22). Kui haridusministeerium saatis 1921. a välja ringkirja, et kõik avalikud ja erakoolid peavad riigi- ja kohalike omavalitsuste asutuste poole pöörduma eesti keeles ning koolitunnistused peavad samuti olema välja antud eesti keeles, vaidlustas selle nõude Viru Maakonnaavalitsus, viidates PS §-le 22 ja 23. Kahjuks see kaasus menetluslike puuduste tõttu Riigikohtus arutusele ei jõudnud. Püstitatud küsimus sai vastuse aga haridusministeeriumi poolt Riigikohtule saadetud järelepärimise kaudu. Nimelt palus haridusministeerium kohtu seisukohta selle kohta, kas vähemusrahvuste koolide juhatajateks võivad olla vähemusrahvusesse kuuluvad Eesti kodanikud, kes eesti keelt ei oska. Riigikohus leidis, et kuna vähemusrahvuste koolides tuli ka eesti keelt õpetada ja vastavalt avalikkude algkoolide seadusele pidi koolijuhataja olema vajadusel valmis ka eesti keele tunde andma, siis pidi ta eesti keelt valdama. Samuti leidis Riigikohus AvAS § 73 p-le d viidates, et kuna algkooli juhataja tegevusvaldkonda kuulub suhtlemine ametiasutustega ja see peab toimuma eesti keeles, siis peab koolijuht ka eesti keelt valdama.

Kui võrrelda 1920. ja 1930. aastaid, siis võib taas öelda, et esimene kümnend paistis silma suhteliselt liberaalsete võimalustega, teine seevastu vähemusrahvuste õiguste mõningase piiramisega. Kui 1920. aasta põhiseadusega vähemusrahvustele tagatud õigust omakeelsele kooliharidusele ei muudetud ära ka 1933. aasta põhiseadusmuudatustega, siis 1937. a põhiseadus nii tugevat kaitset ei andnud ja nii selgelt seda õigust ei sätestanud. Loomulikult tekitas see vähemusrahvustes nõrdimust ja leiti, et Eesti riik võiks rohkem näidata üles arusaamist ja sallivust vähemusrahvuste õiguste suhtes.

Palju arutelusid ja vastakaid arvamusi tekitas 1920. a avalikkude algkoolide seaduse eelnõu lugemisel vähemusrahvuste koolide avamise ja ülalpidamise küsimus. Nimelt, kui algselt oli seaduseelnõus AvAS § 5 sõnastuses ette nähtud, et vähemusrahvuste koolide avamine jääb *riigivalitsuse* ülesandeks, siis lõppkokkuvõttes näitas riik ikkagi oma jõupositsiooni – AvAS § 5 nägi ette, et vähemusrahvuste koolide avamine jääb koolide ülalpidajate ülesandeks, AvAS § 24 järgi olid avalike algkoolide asutajateks ja ülalpidajateks omakorda vallad, linnad ja alevid ning vähemusrahvuste koolide korraldus ja valitsemine tuli paika panna eriseadusega. Selliseks eriseaduseks oli VRKOS, milles samuti korraldati põhimõtet, et vähemusrahvuste koolide avamine ja ülalpidamine on kohaliku omavalitsuse ülesandeks. Analüüsitud kohtulahendite põhjal võib öelda, et koolide ülalpidamise küsimus tekitas vaidlusi ka seaduse rakendamisel. Nimelt üritasid kohalikud omavalitsused vähemusrahvuste koolide kulude kandmisest kõrvale hoiduda või siis kulusid kanda ettenähtust väiksemas ulatuses. Kohati andis kulude mittemaksmiseks õiguse ka Riigikohus. Näiteks üllatav oli 1923. a Riigikohtu lahend Piirissaare kooli ülalpidamiskulude kaasuse asjas, kus kohus leidis, et kuni vastava eriseaduse kehtimahakkamiseni ei ole kohalikul omavalitsusel kohustust vähemusrahvuste koolide ülalpidamiskulusid tasuda. Teadaolevalt said vähemusrahvuste koolide ülalpidajateks VRKOS järgi ikkagi kohalikud omavalitsused, kuid selle ajani läks kohtulahendi tegemisest veel kaks aastat. Seega põhimõtteliselt võib õigusaktide ja Riigikohtu praktika põhjal väita, et 5aastase perioodi jooksul alates 1920. a AvAS jõustumisest kuni 1925. a VRKOS jõustumiseni oli reguleerimata see, kes siis tegelikult vähemusrahvuste koolide üleval peab.

Riigikohtu praktikat läbi töötades selgus, et vähemusrahvuste koolide üle tehtava järelevalvega seonduvalt tekitas probleeme VRKOS §-de 2 ja 3 rakendamine. VRKOS § 2 pani paika vähemusrahvuste kulturomavalitsuste asutuste võimupiirid. Selle paragrahvi järgi kuulus nende asutuste võimupiiri muuhulgas vastava vähemusrahvuse avalike ja eraõppeasutuste valitsemine ja järelevalve. VRKOS § 3 nägi ette, et vähemusrahvuste kulturomavalitsusel on õigus VRKOS § 2 nimetatud valdkondades oma liikmetele sundmäärusi välja anda. Seega sätestas VRKOS, et vähemusrahvuste koolide üle võib järelevalvet teha kulturomavalitsus ning lisaks võib ta selleks välja anda sundmäärusi. Täpselt samasugused õigused kulturomavalitsustele andis VRKOS §-de 29 ja 30 põhjal vastu võetud vähemusrahvuste kulturomavalitsuse korralduse määrus. Riigikohtus tekitas aga vaidlusi see, millist sorti järelevalvet seadusandja siinkohal silmas pidas. Nimetatud sätete osas seaduseelnõu lugemisel Riigikogus palju arutamist ei toimunud ja järelevalvega seonduvat seal lahti ei mõtestatud. Küll aga võttis Riigikohus VRKOS § 2 osas seisukoha, et

selles õigusnormis sätestatud järelevalve instituut ei hõlma koolinõuniku poolt tehtavat järelevalvet, kuna koolinõunik on haridusministeeriumi alluvuses töötav ametnik.

Kokkuvõtteks võib öelda, et Eesti Vabariigi esimese iseseisvusperioodi esimesel kümnendil oldi vähemusrahvuste õiguste tagamisel seadusloomes oluliselt liberaalsem kui seda oldi 1930. aastatel. Kohtulik kaitse aga sõltus suuresti just sellest, millised õigusaktid seadusandja oli kehtestanud ja kui suures ulatuses õigusi anti. Kui lähtuda käesolevas töös analüüsitud valdkondadest, siis võib väita, et pigem oli vähemusrahvuste õiguste kohtulik kaitse tagatud rahvuse määramise asjades ja mõningast õiguste piiramist võis täheldada hariduse valdkonnas. Osade Riigikohtu lahendite põhjal julgeb autor isegi väita, et tegemist oli mõningase diskrimineerimisega, näiteks Piirissaare kooli kaasuses või Päevalehe kuulutuse kaasuses, milles kohus ei nõustunud sellega, et kulude kokkuhoiu eesmärgil võiksid koolid ühise kuulutuse avaldada. Üldiselt aga jäädi kuni vabariigi esimese iseseisvusperioodi lõpuni vähemusrahvuste suhtes kindlaks sellele poliitikale, mis 1918. a välja oli kuulutatud ja võib öelda, et seadusandlikul pinnal kehtestatud laiaulatuslikud õigused tagasid käesolevas töös vaadeldud kaasuste puhul enamasti vähemuste õiguste kaitse ka Riigikohtus.

JUDICIAL PROTECTION OF MINORITY RIGHTS IN THE PRACTICE OF THE
ADMINISTRATIVE DEPARTMENT OF THE SUPREME COURT OF ESTONIA IN
1920–1940

Summary

Estonian Republic in its first independence period was one of the most democratic and liberal countries in ensuring the rights of minorities. This is based on the fact that minority rights were guaranteed in constitutional acts as well as in various special laws. The Estonian concept of the protection of national minorities was unique in the sense that such minority rights had never been established at any legislative level in any country before. In 1925, the National Minorities' Cultural Self-Government Act was adopted which allowed minorities to independently organize their cultural and educational life or in other words – the right to cultural autonomy. National Minorities Cultural Self-Government Act was also a unique in the international frame: the law was highly appreciated by the international community and remained the only comprehensive document in guaranteeing minority rights in this time. According to this law and subsequent regulations, Germans, Russians, Swedes, Jews and other nations whose number here was at least three thousand were considered minorities in Estonia.

About the minorities in Estonia during the pre-World War II period, different studies have been prepared at different times. The main focus of the researches so far has been on history, culture, sociology and politics, less studies have been focused on legal aspects. However, no previous research has been focused on the judicial protection of minority rights in Estonia during the period 1920–1940. The main purpose of this work was to find out, what were the opportunities for minorities to assert their rights in court and in which areas of life it turned out to be necessary. For the sake of completeness of current research the author has been limited to the practice of the Supreme Court as the highest level of the court system in Estonia. To reach the goal of the work, the author set forth the following research questions:

- 1) Whether the introduction of wide-ranging rights on the legislative front ensured the protection of minority rights in court?
- 2) From what areas emerged the disputes concerning minority rights which reached to the Supreme Court?
- 3) What disputes and problems arose from the legislation which regulated the protection of minority rights and how the court enacted the applicable legal provisions?

Disputes arising from the implementation of legislation of the rights of national minorities are public disputes that were in this time dealt with by the Administrative Department of the Supreme Court of Estonia. Therefore, the main research object of this work was the practice of the Administrative Department of the Supreme Court in matters concerning the rights of national minorities in 1920-1940. The subject of the research was also the legislation which regulated the rights of national minorities with regard to the legal provisions relied on the decisions made by Supreme Court.

In this study, 65 cases have been analysed from 1922 to 1936. Although the Supreme Court started its work in 1920, the first judgments regarding the national minorities are from 1922. In 1925 and 1937–1940, however, the Supreme Court did not make any judgements on cases concerning the rights of national minorities. This research does not deal with the land reform cases which were particularly numerous and often involved Baltic Germans. As former estate owners, they were the ones who had lost their land and agricultural inventory due to land reform. At the same time, these cases were not handling with the problems of protection of the rights of national minorities and therefore they were not part of this work.

The present work consists of two chapters on the topic of the analysed cases – determination of nationality and education. The subchapters provide an analysis of the legal regulations of the respective topic and summaries of the judgments. The author used the transcripts of the judgements of the Supreme Court as the main source material. Another important source material was legislation about minority rights published in *Riigi Teataja* in 1918–1937. The literature and periodicals of both the modern and the study period have also been used in this work.

During the period of 1922–1936 the Supreme Court made 47 judgments in matters of nationality determination and 18 judgments on education issues. Although the number of cases in the field of education was significantly lower, the issues that were addressed in them were wider, there were more sub-domains and therefore the legislative framework used by the Supreme Court was larger than in the case of nationality. The Supreme Court made the largest number of judgements related to minority rights in 1926 and 1929–1930. Most of the judgements made in these years are cases of nationality determination. The large number of judgements in these years can be explained by the fact that in 1925 the National Minorities' Cultural Self-Government Act and the regulations established on the basis thereof were adopted. In addition to the provisions of the Constitution, these legal acts specified the conditions for determining the nationality.

When comparing two decades of Estonia's first independence period, it was somewhat easier to enforce its rights in the field of nationality determination in the 1920s. Namely, a personal announcement was enough for to register the person to the national lists of minorities. In the 1930s, this principle changed and it was demanded to submit relevant documents which could certify the person's nationality. In the 1920s, the Supreme Court found that this requirement was not in accordance with the National Minorities' Cultural Self-Government Act. The court denoted that the person's nationality on his or her identity document could be corrected on the basis of his or her own announcement and emphasized the right to determine the nationality freely. Thus, it can be said that the Supreme Court took comparatively protective attitude towards minorities in making its decisions. At the end of the 1920s, however, some signs of prejudice of rights granted to minorities so far began to emerge. In 1929, the Supreme Court stressed that the law does not prescribe the right to demand, on the basis of a person's announcement, that they could belong to a nationality that has no cultural self-government in the Republic of Estonia. At the same time, only Jews and Germans had the cultural self-governments, but according to the law, there were also Swedes and Russians among the minorities in Estonia. Thus, according to the decision of Supreme Court, only Jews and Germans were guaranteed to determine the nationality on the basis of a personal announcement.

In 1934, the Act of the Determination of the Bases of Nationality was passed by which the practice of freely determining its nationality ended. According to this law, all the people who themselves or their male ancestors had belonged to the list of Estonian czarist municipalities were considered to belong to the Estonian nation. When determining the nationality, the father's nationality was preferred when the parents did not reach an agreement regarding child's nationality. When it was not possible to determine the child's nationality on the basis of the father's nationality (he had died or gone missing), the child was considered to be an Estonian. In the 1930s, the Supreme Court found that the requirements in laws and regulations, according to which a citizen was required to submit a certified copy of a document certifying their national origin upon registration them to the national lists of minorities cannot be considered unconstitutional. The 1937 Constitution also did not foresee the right to determine the nationality on the basis of free will so clearly. Thus, in the 1930s, a certain restriction was opposed to the relatively free self-determination of the 1920s.

In just seven cases of nationality determination, the court didn't allow an appeal, thus, in forty cases, the Supreme Court found that the rights of minorities were violated and allowed an

appeal. Based on the above, it can be said that minorities managed to enforce their rights successfully in nationality determination cases and the Supreme Court was in a position to protect minorities rather than offensive positions. It can also be argued that the establishment of wide-ranging rights for minorities ensured the protection of these rights in court.

In the field of education, the protection of the rights of national minorities was already provided in the first constitutional acts and in 1920 Public Primary Schools Act. The minorities were granted the right for education in their mother tongue and at the same time, the schools of minorities also provided compulsory Estonian language classes, through which the skills of official language were also taken care of. The judgments dealing with language issues were concerned with problems arising from the interpretation of § 22 and § 23 of the 1920 Constitution. Section 23 of the Constitution provided the right for national minorities to address to the central authorities of country in their own language and § 22 gave them the right to use their own language as the official language of local government bodies in the areas where the national minorities formed the majority. The Supreme Court found that, since Estonian minority schools also had to teach Estonian and, according to the Public Primary Schools Act, the head of the school had to be ready to take Estonian lessons if necessary, he also had to speak Estonian. The Supreme Court also found that, since the field of activities of the head of the primary school included communication with the authorities and it should have been in Estonian in the municipalities where minorities didn't have the majority, the head of the school must also speak Estonian.

According to the Public Primary Schools Act, the opening and maintenance of minority schools was the responsibility of local governments. Based on the judgments analysed, it can be said that the issue of the maintenance of schools caused some disputes in real life. Namely, the local governments tried to avoid paying the costs of the schools of the national minorities or to cover the costs less than prescribed. In some cases, the Supreme Court also granted the right not to pay the costs. For example, the Supreme Court's judgement in the case of minority school in Piiressaare in 1923 was quite surprising. The court found that, until the entry into force of the relevant special law, the local government is not obliged to pay the maintenance costs of the minority schools. A special law under which local governments became the supporters of minority schools was National Minorities' Cultural Self-Government Act, but by that time it took another two years from this judgement. Thus, on the basis of the legislation and the judicial practice of the Supreme Court, it can be argued that during the 5-year period from the entry into force of the Public Primary Schools Act until the

entry into force of the 1925 National Minorities' Cultural Self-Government Act, it was unregulated who actually should maintain the schools of national minorities.

When working on the practice of the Supreme Court, it became clear that regarding the supervision of the minority schools the implementation of § 2 and § 3 of the National Minorities' Cultural Self-Government Act caused problems. Aforementioned law stipulated that minority schools could be supervised by cultural autonomy body of a national minority and that this institution could also issue the statutory regulations. Such a right was also stipulated in the relevant regulations. In the Supreme Court, disputes arose as to what kind of supervision the legislator was referring here. There was not much discussion about these provisions in Riigikogu during the reading of draft legislation. However, the Supreme Court took a position on § 2 of the National Minorities' Cultural Self-Government Act and said that the supervision as a legal institute stipulated in this provision does not include supervision by a school adviser as school adviser is an official under the authority of the Ministry of Education.

In conclusion, it can be said that in the first decade of the first independence period of the Republic of Estonia, the rights of minorities were much more liberal in legislative drafting than in the 1930s. However, judicial protection was largely dependent on what legislation the legislator had enacted and to what extent the rights were granted. If one considers the areas analysed in this research, it can be argued that the judicial protection of the rights of national minorities was rather guaranteed in matters of nationality determination, and that some restriction of rights could be observed in the field of education. On the basis of some Supreme Court judgments, the author even dares to argue that this was some form of discrimination, such as the Piirissaare school case and the case of notice of Päevaleht in which the court did not agree that minority schools could publish a joint announcement to find teachers in order to save costs. In general, however, until the end of the first period of independence of the republic, the same policies as those proclaimed in 1918 remained the same for minorities and it can be said that the wide-ranging rights established in the legislative area, in the cases examined in this work, mostly ensured the protection of minority rights in the Supreme Court.

LÜHENDID

AKK	administratiivkohtu kord
AvAS	avalikkude algkoolide seadus
AvKS	avalikkude keskkoolide seaduse
KeeleS	keeleseadus
KSS	kaitseisukorra seadus
PS	põhiseadus
RKAMS	rahvusse kuuluvuse aluste määramise seadus
RKAOo	Riigikohtu administratiivosakonna otsus
RNPm	rahvusnimekirjade pidamise määrus
TLÜ	Tallinna Ülikool
TÜ	Tartu Ülikool
VRKOM	vähemusrahvuste kulturomavalitsuse korralduse määrus
VRKOS	vähemusrahvuste kulturomavalitsuse seadus
VVo	Vabariigi Valitsuse otsus
VVm	Vabariigi Valitsuse määrus
ÕTS	õppejõudude teenistuse seadus
ÕRm	õpetajate registreerimise määrus

KASUTATUD ALLIKAD

Kasutatud kirjandus

1. Andresen, L. Eesti rahvakooli ja pedagoogika ajalugu IV. Iseseisvusaeg 1918–1940. Tallinn: Avita 2007.
2. Anepaio, T. Rahukogud (ringkonnakohtud) Eesti Vabariigis 1918–1940. – https://www.kohus.ee/sites/www.kohus.ee/files/elfinder/dokumendid/rahukogud_ringkonnakohtud_eeesti_vabariigis.pdf (11.4.2019)
3. Aun, K. Kultuurautonoomia. – Aja Kiri 1977, nr 3, lk 19.
4. Aun, K. On the Spirit of the Estonian Minorities Law. Apophoreta Tartuensia : acta Universitatis Tartuensis (Dorpatensis) ad diem restitutionis kal. dec. MCMXIX nunc tricesimum celebrandum a professoribus discipulisque eorum in exilio dedicata = Pühendusteos Eesti Vabariigi Tartu Ülikoolile tema avamise (1. detsember 1919) kolmekümnendaks mälestuspäevaks paguluses viibivate õppejõudude ja kasvandikkude poolt / toimetaja Jaan Olvet-Jensen. Stockholm: Societas Litterarum Estonica in Svecia 1949, lk 240-245.
5. Aun, K. Vähemusrahvuste kultuurautonoomia Eestis. Tagapõhjast ja teostumisest. – Eesti Teaduste Akadeemia Toimetised. Ühiskonnateadused = Известия Академии наук Эстонии. Общественные науки = Proceedings of the Estonian Academy of Sciences. Social Sciences. Tallinn: Perioodika 1991, nr 1, lk 61–66.
6. Berg, E., Kurs, O. Etnilised vähemused ja uusasukad Eestis. – Akadeemia 1995, nr 2, lk 260–275.
7. Baltisches biografisches Lexikon digital. Baltische Historische Kommission: 2019. – <https://bbld.de/> (20.4.2019).
8. Buldas, A. (koost.). Riigikohtu 1932.–1938. a. otsustes leiduvate seaduseseletuste kogu. Tallinn: Autori Kirjastus 1939.
9. Buldas, A. (koost.). Üldiseks teadmiseks avaldatud Riigikohtu 1920-1931 a. otsustes leiduvate seaduseseletuste kogu. Tallinn: Autori Kirjastus 1933.
10. Eksta, V., Kits, A. jt. (koost.). Tallinna hariduselu 1918–2010. Tallinn: Tallinna Haridusamet 2012.
11. Haridusministeeriumi ringkiri 21. aug. 1928 a. nr. 22013. – <https://www.hm.ee/Haridusseadused-1918-1940/hsscan/opilase%20emakeel%201928.pdf> (15.1.2019)
12. Hasselblatt, W. Saksa vähemusrahvuse kulturomavalitsus. – Eesti Politsei 1931, nr 4, lk 255-259.
13. Kaiv, J., Kurvits, A. (koost.). Haridusala korraldus: seadused ja määrused haridusealal ühes Hariduse- ja Sotsiaalministeeriumi ringkirjade ja juhtnööridega ning Riigikohtu otsustest võetud seletustega. Tallinn 1932.
14. Kaiv, J., Kurvits, A. (koost.). Seadused ja määrused hariduse alal ühes Riigikohtu otsustest võetud seletustega ja Haridusministeeriumi ringkirjadega ning sisujuhtidega. Tallinn 1928.
15. Kerikmäe, T. Mis on vähemus. – Juridica 1995, 8, lk 330.
16. Kurvits, J. (koost.). Eesti rahvahariduse ja kultuuriala korraldus: Seadused ja määrused ning Haridusministeeriumi ringkirjad ja juhendid rahvahariduse juhtimise, õppeasutiste tegevuse, kutseoskuse, noorsoo organiseerimise, raamatukogude, rahvamajade, teaduse, kunsti, kirjanduse, muinsuskaitse ning õppejõudude ettevalmistuse ja teenistuse alalt ühes vastavate seletustega. Tallinn: Riigi Trükikoja Trükk ja Kirjastus 1938.

17. Laurits, K. Saksa Kulturomavalitsus Eesti Vabariigis 1918–1940. Monograafia ja Allikad. Tallinn 2008.
18. Leppik, M. Esimesi märke põhiseaduslikkuse kohtulikust järelevalvest: Riigikohtu praktika 1920. aasta põhiseaduse kehtimisajal. – *Juridica* 2012, nr 3, lk 185–191.
19. Luts-Sootak, M., Medijainen, E. jt (koost.). Aastatel 1918–1940 opteerimise teel Eesti kodakondsuse omandamise küsimusi käsitletud õiguse ja halduspraktika analüüs. Lõpparuanne. Tartu: Tartu Ülikool 2018. – https://www.siseministeerium.ee/sites/default/files/tu_analuus_optandid.pdf. (15.4.2019).
20. Matsulevitš, A. (koost). Vähemusrahvuste kultuurielu Eesti Vabariigis 1918–1940. Dokumente ja materjale. – Tallinn: Eesti Riigiarhiiv 1993.
21. Minoritetsbefolkningens skoor omorganiseras så att de motsvara den nya grundlagen. – *Kustbon* 3.12.1937.
22. Müüripeal, E. Vähemusrahvuste emakeelne haridus. – *Haridus* 2006, nr 3-4, lk 19.
23. Normak, V. 90 aastat kaasaegset haridust Eestis. – *Haridus* 2010, nr 2, lk 37.
24. Nõges, V. Ettepanekuid Eesti Vabariigi 1920.a. põhiseaduse muutmiseks. – Eesti Rahvuslaste Klubi Toimetised nr 1. Tartu: Ed. Roosi Kirjastus 1932, lk 129.
25. Olle, V. Mõned vähemusrahvuste kultuuriomavalitsuse õiguslikud probleemid. – *Juridica* 2009, 2, lk 86-97.
26. Pajur, A. (koost). Eesti! Sa seisad lootusrikka tuleviku lävel, kui sa vabalt ja iseseisvalt oma saatust määrata ja juhtida võid: Eesti riikluse alusdokumendid 1917–1920. Tartu: Rahvusarhiiv 2008.
27. Pajur, A. Kaitseisukord. *Estonica: Entsüklopeedia Eestist*. – <http://www.estonica.org/et/Kaitseisukord/> (17.2.2019)
28. Parts, K. Kohtu korraldus. – H. Kruus (toim.). Eesti: maa, rahvas, kultuur. Tartu: Haridusministeerium 1926, lk 1212.
29. Pullerits, A. (toim.). *Estonia: Population, cultural and economic life*. Tallinn 1937.
30. Rannap, H. Eesti kooli ja pedagoogika kronoloogia. – <https://www.hm.ee/et/ajalugu/eesti-kooli-ja-pedagoogika-kronoloogia> (15.2.2019)
31. Reiman, H. jt (koost.). *Haridus Eestis. Eesti demograafia, vihik 1. = Statistique de l'instruction publique*. Tallinn: Riigi Statistika Keskbüroo 1924.
32. Reimo, T. Swedes publishing in Estonia up to the end of the second world war. – *Knygotyra = Book Science*, 2016, 66, lk 168.
33. Riigikohtu tegelus. Administratiiv osakond. – *Õigus*, 1926, nr 3, lk 79; 82.
34. Riigikohtu tegelus. Administratiivosakond. – *Õigus*, 1930, nr 10, lk 477.
35. Riigikohtu tegelus. Administratiivosakond. – *Õigus*, 1932, nr 4, lk 192.
36. Riigikohtu tegelus. Administratiivosakond. – *Õigus*, 1936, nr 5, lk 254–255.
37. Rohtmets-Aasa, H. Eesti Vabariigi sisserändepoliitika aastatel 1920–1923. Doktoritöö. Tartu: Tartu Ülikool 2014.
38. Ruhnu valla üldinfo. – <http://ruhnu.ee/120> (20.3.2019)
39. Ruutsoo, R. Rahvusvähemused Eesti Vabariigis. – Matsulevitš, A. (koost). Vähemusrahvuste kultuurielu Eesti Vabariigis 1918–1940: dokumente ja materjale. Tallinn: Eesti Riigiarhiiv 1993, lk 5–24.
40. Saksa Kulturomavalitsuse kuulutus õppejõudude valimise kohta mitmetes saksa õppekeelegra era- ja avalikes koolides. – *Päevaleht* 14.6.1935.
41. Spindler, A. Vähemusrahvuste kultuuriline autonoomia. Herradele Riigikogu liikmetele pühendatud. Tallinn: Eestimaa Trükikoja A. S. trükk 1922.
42. Tiik, E.-M. Eesti rahvastik. Viis põlvkonda ja kümme loendust. Tallinn: Statistikaamet

- 2011.
43. Tomusk, I. Keeleseadusest Eestis. – Õiguskeel 2015, 3, lk 1–7. – https://www.just.ee/sites/www.just.ee/files/keeleseadustest_eestis_ilmar_tomusk.pdf (15.3.2019)
 44. Uibopuu, H.-J. Üldised inimõigused Eesti 1920., 1937. ja 1992. aasta põhiseadustes. – Juridica 1997, nr 5, lk 235–241.
 45. Uuet, L. (koost.). Haridusministeeriumi sajand 1918–2018. Tartu: Rahvusarhiiv 2018.
 46. Vikipeedia: vaba entsüklopeedia. – <https://et.wikipedia.org/wiki/Esileht> (1.4.2019)
 47. Vooremäe, H. (toim.). Järelevalve korraldusest õppeasutustes I. Tartu: Haridus- ja teadusministeerium 2010. – https://www.hm.ee/sites/default/files/jarelevalve_korraldusest_2010_i_osa.pdf (25.3.2019).
 48. W. Tredje konstitutionen. Grundlagen i kraft efter 120 dagar sedan den publicerats i Riiigi Teataja. – Kustbon 13.08.1937
 49. V. K. Matkamuljeid Vormsi saarelt. – Ühistegelised Uudised 21.07.1939.
 50. Viikberg, J. Vähemusrahvus. – Keel ja Kirjandus, 2001, nr 3, lk 201.
 51. Viljandi aadlipreilide varjupaik. RA EAA.1814 fondikirjeldus. – https://www.eha.ee/fondiloend/frames/fond_prop.php?id=2919 (14.4.2019)

Kasutatud arhiivmaterjalid

52. Berendson, Ervini kaebus siseministri otsusele 7. septembrist 1936. a temale saksa rahvusesse kuuluvust tõendava tunnistuse välja andmisest keeldumise kohta. – ERA.1356.2.580.
53. Brakman, Arseni. – ERA.1091.2.1383.
54. Brakman, Arseni kaebus politseidirektori otsusele 8. juunist 1928. a tema vallandamise kohta Ruhno rajooni konstaabli kohalt. – ERA.1356.2.1588.
55. Jucum, Heinrichi; Leibert, Georgi ja Maydell, Ernsti kaebus Sisekaitse Ülema otsusele 2. jaanuarist 1934 kaebajate kaitseseiskorra piirkonnast väljasaatmise kohta seoses agitatsiooniga saksa vähemusrahvuse poliitiliste rühmituste kasuks. – ERA.1356.2.306.
56. Kirjavahetus Saksa Vähemusrahvuste Kulturomavalitsuse Haridusosakonnaga ja Riigikohtuga Saksa Kultuurvalitsuse kaebuse asjus ministeeriumi peale õppejõudude valimise asjus. – ERA.1108.3.753.
57. Kirjavahetus Saksa Vähemusrahvuse Kultuurvalitsuse Haridusosakonnaga õpetaja Aleksander Fuchsi kohalt lahtiregistreerimise asjus koos vastavate Riigikohtu otsuse ära kirjadega. – ERA.1108.3.735.
58. Mend, Helene-Marie kaebus siseministri otsusele 7. novembrist 1925. a tema isikutunnistusel rahvuse nimetuse muutmise keeldumise kohta. – ERA.1356.2.610.
59. Riigikohtu otsuseid koolides usuõpetuse korraldamise, vähemusrahvuste algkooli juhatajate, avalduste ja dokumentide tempelmaksustamise ja teiste küsimuste kohta. – ERA.1108.3.171.
60. Saksa Kulturomavalitsuse kaebus Haridusministeeriumi Koolivalitsuse otsusele 14. aug. 1934 Sõmerpalu valla saksa algkooli asukoha muutmise kohta. – ERA.1356.2.16505.
61. Saksa Kulturomavalitsuse kaebus haridus- ja sotsiaalministri korraldusele õppejõudude valimise kohta saksa õppekeelega õppeasutusse ja erakooli. – ERA.1356.2.16528.
62. Schmidt, Ernestine ja Schmidt, Heinrichi kaebus Haridusministeeriumi Koolivalitsuse

- otsusele 2. dets. 1931 kaebajate poja Schmidt, Kurt'i Haapsalu saksa algkoolist väljajätmise kohta. – ERA.1356.2.16559.
63. Sõmerpalu vallavalitsuse kaebus Võru 1. jaoskonna rahukohtuniku otsusele 24./27. novembrist 1931. a Saksa Kulturomavalitsuse poolt kaebajalt Sõmerpalu Saksa Algkooli ülalpidamiskulude tasumise kohta. – ERA.1356.2.837.
64. Zube, Jakob. – ERA.1356.2.12734.
65. Tartu Maakonnavalitsuse kaebus Kastre-Võnnu vallanõukogu otsuse peale Piirisaare vene kooli ülespidamiskulude asjas. – ERA.4455.1.2961.
66. Viru Maakonnavalitsuse kaebus Haridusministeeriumi kooliosakonna ringkirjale 22. veebr. 1921 vähemusrahvuste koolide ja asutuste asjaajamiskeele kohta. – ERA.1356.2.16530.

Kasutatud kohtupraktika

67. RKAOo 8.7.1922, nr. 989. – ERA.1356.2.80.
68. RKAOo 21.11.1922, nr 132. – ERA.1356.2.81.
69. RKAOo 4.4.1922, nr 607. – ERA.1356.2.81.
70. RKAOo 19.5.1922, nr 375. – ERA.1356.2.81.
71. RKAOo 8.5.1923, nr 121. – ERA.1356.2.82.
72. RKAOo 14.12.1923, nr 372. – ERA.1356.2.83.
73. RKAOo 26.2.1926, nr 544 II. – ERA.1356.2.95.
74. RKAOo 26.2.1926, nr 550 II. – ERA.1356.2.95.
75. RKAOo 26.2.1926, nr 551 II. – ERA.1356.2.95.
76. RKAOo 26.2.1926, nr 553 II. – ERA.1356.2.95.
77. RKAOo 26.2.1926, nr 568 II. – ERA.1356.2.95.
78. RKAOo 26.2.1926, nr 569 II. – ERA.1356.2.95.
79. RKAOo 26.2.1926, nr 571 II. – ERA.1356.2.95.
80. RKAOo 26.2.1926, nr 604 II. – ERA.1356.2.95.
81. RKAOo 26.2.1926, nr 659 II. – ERA.1356.2.95.
82. RKAOo 26.2.1926, nr 660 II. – ERA.1356.2.95.
83. RKAOo 26.10.1926, nr 1106 II. – ERA.1356.2.94.
84. RKAOo 2.3.1926, nr 772 I. – ERA.1356.2.93.
85. RKAOo 4.3.1927, nr 263 II. – ERA.1356.2.96.
86. RKAOo 13.7.1927, nr 715 II. – ERA.1356.2.96.
87. RKAOo 2.12.1927, nr 568 II. – ERA.1356.2.96.
88. RKAOo 2.12.1927, nr 569 II. – ERA.1356.2.96.
89. RKAOo 2.12.1927, nr 854 II. – ERA.1356.2.96.
90. RKAOo 30.3.1928, nr 260 II. – ERA.1356.2.98.
91. RKAOo 30.3.1928, nr 261 II. – ERA.1356.2.98.
92. RKAOo 2.10.1928, nr 557 II. – ERA.1356.2.98.
93. RKAOo 11.12.1928, nr 538 II. – ERA.1356.2.98.
94. RKAOo 11.12.1928, nr 539 II. – ERA.1356.2.98.
95. RKAOo 11.12.1928, nr 544 II. – ERA.1356.2.98.
96. RKAOo 11.12.1928, nr 546 II. – ERA.1356.2.98.
97. RKAOo 11.12.1928, nr 549 II. – ERA.1356.2.98.
98. RKAOo 11.12.1928, nr 550 II. – ERA.1356.2.98.
99. RKAOo 11.12.1928, nr 672 II. – ERA.1356.2.98.
100. RKAOo 17.5.1929, nr 252 II. – ERA.1356.2.101.
101. RKAOo 8.11.1929, nr 566 II. – ERA.1356.2.101.

102. RKAOo 13.12.1929, nr 220 II. – ERA.1356.2.101.
103. RKAOo 13.12.1929, nr 221 II. – ERA.1356.2.101.
104. RKAOo 13.12.1929, nr 235 II. – ERA.1356.2.101.
105. RKAOo 13.12.1929, nr 246 II. – ERA.1356.2.101.
106. RKAOo 13.12.1929, nr 256 II. – ERA.1356.2.101.
107. RKAOo 13.12.1929, nr 259 II. – ERA.1356.2.101.
108. RKAOo 13.12.1929, nr 266 II. – ERA.1356.2.101.
109. RKAOo 13.12.1929, nr 297 II. – ERA.1356.2.101.
110. RKAOo 13.12.1929, nr 584 II. – ERA.1356.2.101.
111. RKAOo 11.3.1930, nr 382 II. – ERA.1356.2.102.
112. RKAOo 1.4.1930, nr 354 II. – ERA.1356.2.103.
113. RKAOo 1.4.1930, nr 375 II. – ERA.1356.2.103.
114. RKAOo 4.4.1930, nr 298 II. – ERA.1356.2.103.
115. RKAOo 4.4.1930, nr 315 II. – ERA.1356.2.103.
116. RKAOo 17.10.1930, nr 218 I. – ERA.1356.2.102.
117. RKAOo 7.11.1930, nr 496. – ERA.1356.2.102.
118. RKAOo 28.4.1931, nr 58 II. – ERA.1356.2.104.
119. RKAOo 25.9.1931, nr 745 I. – ERA.1356.2.103a.
120. RKAOo 26.2.1932, nr 452 II. – ERA.1356.2.105.
121. RKAOo 8.4.1932, nr 364 I. – ERA.1356.2.106.
122. RKAOo 21.3.1933, nr 153 I. – ERA.1356.2.107.
123. RKAOo 24.11.1933, nr 856 II. – ERA.1356.2.108.
124. RKAOo 8.12.1933, nr 660 II. – ERA.1356.2.108.
125. RKAOo 30.1.1934, nr 190 I. – ERA.1356.2.109.
126. RKAOo 6.3.1934, nr 345 II. – ERA.1356.2.110.
127. RKAOo 13.4.1934, nr 393 II. – ERA.1356.2.110.
128. RKAOo 30.10.1934, nr 701 II. – ERA.1356.2.110.
129. RKAOo 11.10.1935, nr 536 II. – ERA.1356.2.112.
130. RKAOo 20.12.1935, nr 346 I. – ERA.1356.2.111.
131. RKAOo 13.11.1936, nr 543 II. – ERA.1356.2.113.

Kasutatud õigusaktid

132. Собрание узаконений и распоряжений правительства, издаваемое при Правительствующем Сенате. Петроград 1917, но 173.
133. Учреждение Совета Министров. – Свод законов Российской Империи : здание 1892 года. Том I, Основные законы и учреждения государственные, Часть II. Свод Учреждений Государственных.
134. Manifest kõigile Eestimaa rahvastele. – RT, 27.11.1918, 1, 1.
135. Päästekomitee päevakäsk Ajutise Valitsuse loomisest. – RT, 27.11.1918, 1, 2.
136. Eesti Ajutise Valitsuse 11.11.1918 teadaanne Eestimaa rahvastele. – RT, 27.11.1918, 1, 2.
137. Ohvitseride ja sõjaväe ametnikkude kokkukutse. – RT, 27.11.1918, 1, 5.
138. Ajutise Valitsuse 16.11.1918. a teadaanne Eesti Vabariigi kodanikkudele. – RT, 27.11.1918, 1, 3.
139. Ajutise Valitsuse deklaratsioon. – RT 30.11.1918, 3, 6.
140. Eesti Ajutise Valitsuse ajutised määrused koolide kohta. – RT, 7.12.1918, 5, 3.
141. Eestimaa koolivalitsuse ajutine korraldus. – RT, 11.12.1918, 6, 3.
142. Määrus linna-koolivalitsuse korralduse kohta. – RT, 31.12.1918, 10, 4.

143. Administratiivkohtu kord. – RT I, 19.2.1919, 10, 73.
144. Ajutise Valitsuse poolt vastu võetud seadus 21. märtsil 1919. a. Seltside ühisuste ja nende liitude registreerimise kord. – RT I, 27.3.1919, 18, 137.
145. Eesti Vabariigi valitsemise ajutine kord. – RT I, 9.7.1919, 44, 91.
146. Riigikohtu seadus. – RT I, 1.11.1919, 82/83, 649.
147. Valla- ja maakonnaomavalitsuste sissetulekute, väljaminekute, eelarvete ja aruannete seadus. – RT I, 7.2.1920, 18/19, 141.
148. Eesti ja Venemaa vaheline rahuleping. – RT I, 18.2.1920, 24/25, 153.
149. Seadusandliku delegatsiooni poolt 5.3.1920 vastu võetud määrus nr 120 maakonna- ja linnakoolinõunikkude kohta. – RT I, 17.3.1920, 39/40, 305.
150. Tulumaksuseadus. – RT I, 30.4.1920, 63/64, 497.
151. Juhatuskiri maakonna- ja linnakoolinõunikkudele. – RT II, 12.5.1920, 69/70, 550.
152. Avalikkude algkoolide seadus. – RT I, 22.5.1920, 75/76, 593.
153. Eesti Vabariigi põhiseadus. – RT, 9.8.1920, 113/114, 243.
154. Seisuste kaotamise seadus. – RT I, 27.8.1920, 129/130, 1026.
155. Vabariigi Valitsuse 17.9.1920 määrus avalikkude algkoolide seaduse elluviimise kohta. – RT II, 24.9.1920, 153/154, 1217.
156. Haridusministeeriumi määrus õpetajate registreerimise kohta. – RT II, 20.9.1920, 149/150, 1186.
157. Haridusministeeriumi 21.8.1928. a ringkiri nr 22013. – <https://www.hm.ee/Haridusseadused-1918-1940/hsscan/opilase%20emakeel%201928.pdf> (15.1.2019).
158. Haridusministeeriumi korraldus, Vabariigi Valitsuse poolt vastu võetud 3.1.1921. – RT I, 18.3.1921, 19, 114.
159. Avalikkude keskkoolide seadus. – RT I, 16.12.1922, 155/156, 749.
160. Vabariigi Valitsuse 21.12.1923 ajutine määrus riigi hoolekandekooli kohta. – RT II, 4.1.1924, 2, 13.
161. Riigi ja omavalitsuse teenijate pensioniseadus. – RT I, 14.10.1924, 123/124, 661.
162. Vähemusrahvuste kulturomavalitsuse seadus. – RT I, 21.2.1925, 31/32, 153.
163. Vähemusrahvuste kultuur-omavalitsuse seaduse („R. T." nr. 31/32 - 1925 a., sead. nr. 9) §§ 17 ja 29 põhjal Vabariigi Valitsuse poolt 17. aprillil 1925 a. vastu võetud Määrus Eesti Vabariigi Saksa vähemusrahvuse esimese kultuurnõukogu valimiste valijate nimekirja kokkuseadmise kohta. – RT II, 23.4.1925, 65/66, 346.
164. Vabariigi Valitsuse 8.6.1925. a määrus rahvusnimekirjade pidamise kohta. – RT II, 16.6.1925, 101/102, 469.
165. Vähemusrahvuste kulturomavalitsuse korralduse määrus. – RT II, 16.6.1925, 101/102, 470.
166. Saksa vähemusrahvuse kultuurnõukogu poolt 10.11.1925 a. vastu võetud sundmäärus Saksa kulturomavalitsuse liikmete teadaande kohustuse kohta. – RT II, 19.1.1926, 5, 55.
167. Vabariigi Valitsuse 16.6.1926. a otsus juudi vähemusrahvuse kulturomavalitsuse tegevuse avamise kohta. – RT III, 18.6.1926, 53, 688.
168. Saksa kulturomavalitsuse maksu määrus. – RT II, 29.7.1926, 61, 795.
169. Eraõppeasutuste seadus. – RT I, 2.11.1927, 97, 1065.
170. Koolinõunikkude tasude seadus. – RT, 9.6.1928, 46, 512.
171. Vabariigi Valitsuse 2.7.1930. a määrus isikutunnistuste ja passide kohta – RT,

17.7.1930, 55, 638.

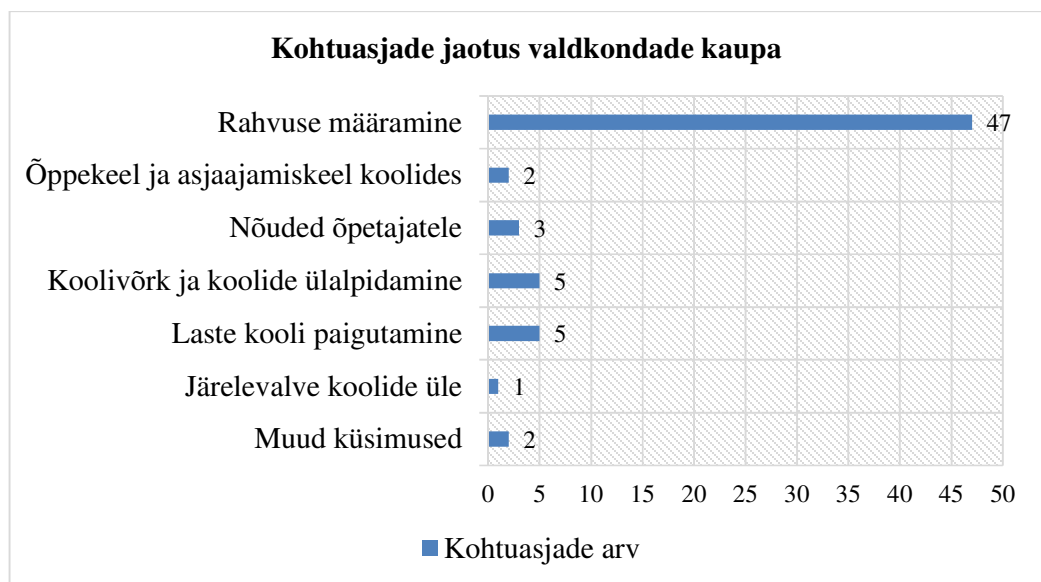
172. Kaitseseisukorra seadus. – RT, 5.8.1930, 61, 749.
173. Õppe- ja kasvatustöö ülevalve seadus. – RT, 20.7.1931, 59, 843.
174. Avalikkude algkoolide seadus. – RT, 9.6.1931, 46, 347.
175. Õppejõudude teenistuse seadus. – RT, 20.7.1931, 59, 461.
176. Haridusministeerium korraldus nr 3705 eesti keele oskuse nõudmise kohta veneaegse kutsega õppejõududelt. – RT, 4.6.1932, 47, 641.
177. Vabariigi Valitsuse 21.12.1932. a rahvusnimekirjade pidamise määruse osalise muutmise määrus. – RT, 5.1.1933, 1, 3.
178. Rahvusse kuuluvuse aluste määramise seadus. – RT, 2.11.1934, 93, 1618.
179. Keeleseadus. – RT, 2.11.1934, 93, 1615.
180. Vabariigi Valitsuse 7.11.1934. a määrus rahvusnimekirjade pidamise määruse muutmise kohta. – RT, 16.11.1934, 97, 1667.
181. Keelemäärus. – RT, 8.1.1935, 2, 30.
182. Vabariigi Valitsuse 22.2.1935. a otsus Vabariigi Valitsuse 4. mai 1927 otsuse muutmiseks arvata Sõmerpalu saksa algkool Saksa vähemusrahvuse avalikkude algkoolide võrku Saksa kultuuroromavalitsuse avaliku algkoolina. – RT, 1.3.1935, 18, 416.
183. Rahvusse kuuluvuse määrus vähemusrahvuse enamusega valdades. Antud siseministri poolt 28. veebruaril 1935. – RT, 8.3.1935, 464.
184. Rahvusse kuuluvuse määrus vähemusrahvuse enamusega valdades. Antud siseministri poolt 6. novembril 1935. – RT, 12.11.1935, 96, 2261.
185. Administratiivmenetluse seadus. – RT, 14.1.1936, 4, 53.
186. Eesti Vabariigi põhiseadus. – RT, 3.9.1937, 71, 590.

Asutava Kogu ja Riigikogu protokollid, Rahvuskogu stenogrammid

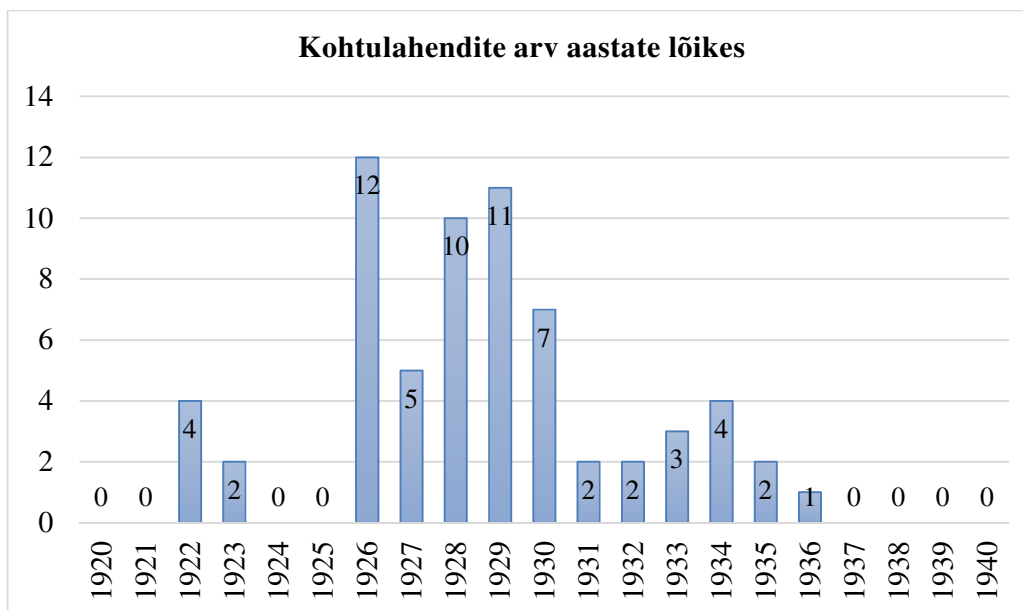
187. Asutava Kogu III istungjärk. Protokollid nr 98–119. [20. jaan.–26. märts 1920]. – Tallinn: Täht [1920].
188. Asutava Kogu IV istungjärk. Protokollid nr 120–154. [13. apr.–31. det. 1920]. – Tallinn: Täht [1920].
189. II Riigikogu. VII istungjärk. 13. jaanuarist 2. aprillini 1925. Protokollid nr 184–217. – Tallinn: Täht [1925].
190. Riigikogu IV koosseis: Täielikud protokollid. VII istungjärk (138. koosolekust 14. aprillil 169. koosolekuni 10. juulil 1931. – Tallinn: Täht 1931.
191. Rahvuskogu Esimene Koda: stenograafilised aruanded 19. veebruarist – 13. augustini 1937. – Tallinn: Ühiselu 1938.

LISAD

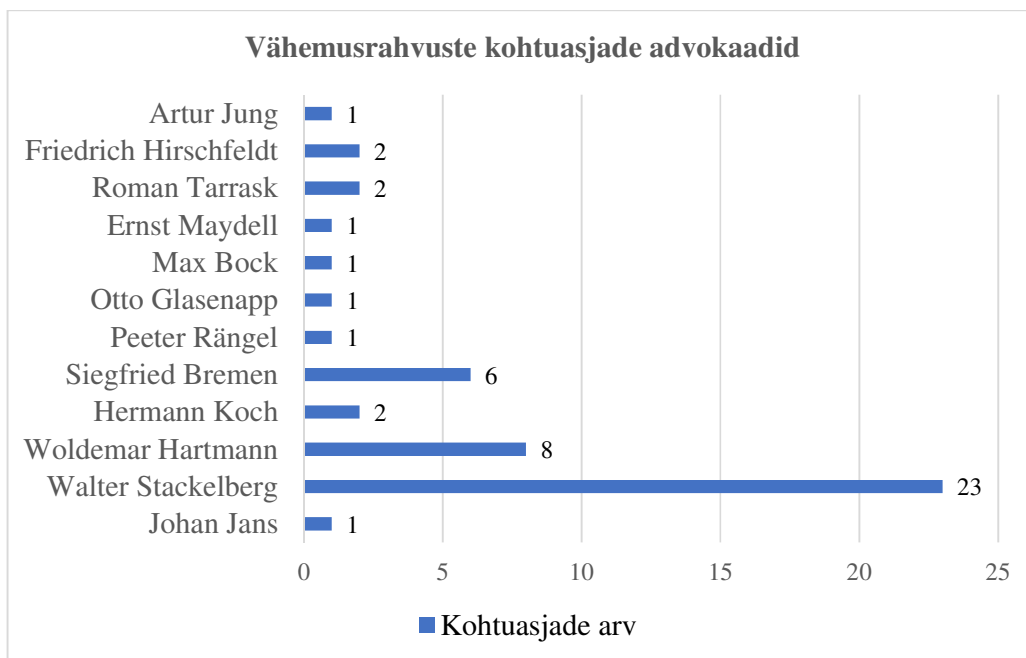
Lisa 1. Kohtuasjade jaotus valdkondade kaupa

Lisa 2. Kohtulahendite arv aastate lõikes

Lisa 3. Vähemusrahvuste kohtuasjade advokaadid

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Kaisa Rebane

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

Vähemusrahvuste õiguste kohtulik kaitse Riigikohtu administratiivosakonna praktikas 1920–1940,

mille juhendaja on professor *dr. iur.* Marju Luts-Sootak,

1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, **30.04.2019**